

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Bc. Anastasia Rozhkova

Odras probíhajících hláskoslovných změn 14. století v Bibli drážďanské

Impact of 14th century phonetic and phonological changes in progress on the
Dresden Bible

Praha 2019

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Děkuji vedoucímu práce PhDr. Robertu Dittmannovi, Ph.D., za cenné rady, za poskytnutí některých materiálů, za trpělivost a vstřícnost při vedení mé diplomové práce. Děkuji také pracovníkům ÚJČ AV ČR, v. v. i., za poskytnutí elektronické verze pátého dílu edice *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká* pro účely této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. července 2019

Anastasia Rozhkova

Abstrakt

Diplomová práce je věnována popisu promítnutí probíhajících hláskoslovných změn 14. století do grafiky Bible drážďanské, jednoho z prvních opisů nejstaršího úplného staročeského překladu bible. Pro výzkum jsme vybrali tři staročeské hláskoslovné změny: diftongizace $ó > uo$ (a sporadickou změnu $o > uo$) a dvě staročeské přehlásky $'u > i$ (a $'ú > í$) a $'o > ě$ (a $'ó > ie$). Základem pro excerpci jsou transliterované texty v edici *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. Zaměřujeme se na výzkum hláskoslovných změn na základě přesného počtu původních a nástupnických podob, abychom podali přesnější popis těchto změn a ověřili případnou existenci statisticky signifikantních rozdílů. Pro tyto účely byly vyexcerpované doklady manuálně otagovány a roztříděny (za pomoci statistických funkcí COUNTIF a COUNTIFS) v programu Microsoft Excel 2007. Jejich statistické zpracování bylo provedeno za použití statistické online kalkulačky.

Abstract

The thesis is devoted to the description of the projection of 14th century phonetic and phonological changes in progress onto the graphics of the Dresden Bible, one of the first copies of the oldest complete Old Czech translation of the Bible. For the research we chose three old Czech phonetic and phonological changes: diphthongization $ó > uo$ (and an irregular change $o > uo$) and two Old Czech umlauts $'u > i$ (and $'ú > í$) and $'o > ě$ (and $'ó > ie$). The basis for the excerption were transliterated texts in the edition *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. In our work we focus on the research of phonetic and phonological changes on the basis of the exact number of original and incoming forms in order to give a more accurate description of these changes and to verify the possible existence of statistically significant differences. For this purpose, the words excerpted were manually tagged and sorted out (using the COUNTIF and COUNTIFS statistical functions) in the Microsoft Excel 2007. Their statistical processing was carried out with the help of a statistical online calculator.

Klíčová slova

Bible drážďanská, stará čeština, staročeský překlad bible, diftongizace, staročeské přehlásky

Keywords

Dresden Bible, Old Czech, Old Czech Bible translation, diphthongization, Old Czech umlauts

Obsah

1	Úvod	7
2	Nejstarší úplný staročeský překlad bible a jeho význam.....	8
2.1	Postavení nejstaršího úplného staročeského překladu bible v Evropě.....	9
2.2	Otázka vzniku nejstaršího úplného staročeského překladu bible	9
2.3	Otázka doby vzniku nejstaršího úplného staročeského překladu bible	11
2.4	Otázka autorství nejstaršího úplného staročeského překladu bible	12
2.5	Povaha latinské předlohy nejstaršího úplného staročeského překladu bible	14
3	Bible drážďanská	15
3.1	Datování Bible drážďanské	15
3.2	Původ Bible drážďanské.....	16
3.3	Osud Bible drážďanské	17
3.4	Popis Bible drážďanské	17
3.5	Písaři Bible drážďanské.....	18
3.6	Dosavadní jazykovědná bádání o Bibli drážďanské.....	19
3.7	Hláskosloví Bible drážďanské.....	21
3.7.1	Hláskosloví Žaltáře	21
3.7.2	První překladatelská skupina	21
3.7.3	Druhá překladatelská skupina	23
3.8	Nedostatky dosavadního bádání v oblasti zkoumání hláskosloví Bible drážďanské.....	25
4	Popis výzkumu	26
4.1	Cíl výzkumu	26
4.2	Předmět výzkumu.....	26
4.3	Výběr vzorků.....	26
4.4	Popis vzorků.....	27
4.4.1	Lukášovo evangelium	27
4.4.2	Kniha Izaiáš	28
4.5	Výchozí hypotéza	28
4.6	Metodika výzkumu.....	29
4.7	Struktura praktické části.....	30
5	Diftongizace <i>ó > uo</i>	32
5.1	Dosavadní zjištění o změně	32
5.2	Interpretace výsledků vlastního výzkumu	34
5.2.1	Lukášovo evangelium	34
5.2.2	Kniha Izaiáš	49
5.2.3	Srovnávací analýza Lukášova evangelia a knihy Izaiáš.....	59
5.3	Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře.....	64
6	Diftongizace <i>o > uo</i>	66

6.1	Dosavadní zjištění o změně.....	66
6.2	Interpretace výsledků vlastního výzkumu	67
6.2.1	Lukášovo evangelium	67
6.2.2	Kniha Izaiáš	67
6.3	Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře.....	67
7	Přehláska 'u > i a 'ú > í.....	69
7.1	Dosavadní zjištění o změně.....	69
7.2	Interpretace výsledků vlastního výzkumu	72
7.2.1	Lukášovo evangelium	72
7.2.2	Kniha Izaiáš	73
7.2.3	Srovnávací analýza Lukášova evangelia a knihy Izaiáš.....	76
7.3	Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře.....	78
8	Přehláska 'o > ě a 'ó > ie	79
8.1	Dosavadní zjištění o změně.....	79
8.2	Interpretace výsledků vlastního výzkumu	81
8.2.1	Lukášovo evangelium	81
8.2.2	Kniha Izaiáš	94
8.2.3	Srovnávací analýza Lukášova evangelia a knihy Izaiáš.....	99
8.3	Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře.....	101
9	Závěr.....	102
10	Seznam použité literatury a zdrojů	104
11	Příloha.....	113

1 Úvod

Naše diplomová práce je věnována popisu promítnutí probíhajících hláskoslovných změn 14. století do grafiky Bible drážďanské, a to konkrétně diftongizací $ó > uo$, $o > uo$ a dvou staročeských přehlásek $'u > i$ (a $'ú > í$) a $'o > ě$ (a $'ó > ie$). Výzkum se uskuteční na základě vyexcerpovaného materiálu z Lukášova evangelia a knihy Izaiáš prorockých knih edice *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*.

V příslušných pasážích teoretické části podáme informace o nejstarším úplném staročeském překladu bible, jehož text obsahuje Bible drážďanská: o jeho významu, postavení v Evropě, vzniku, překladatelích a latinské předloze. Dále obrátíme pozornost k popisu Bible drážďanské: budeme se zabývat otázkami jejího datování, původu, osudu, výzdoby a písařů. Pak se stručně zmíníme o dosavadním jazykovědném bádání Bible drážďanské a dále popíšeme její některé hláskoslovné aspekty. Shrneme některé nedostatky předchozího výzkumu věnujícího se popisu hláskosloví Bible drážďanské. Praktické části naše práce předchází kapitola, ve které popíšeme cíl a předmět výzkumu, odůvodníme výběr vzorků, poskytneme informace o vybraných vzorcích, stanovíme výchozí hypotézu, uvedeme postupy, podle nichž výzkum bude probíhat a stručně popíšeme strukturu následující praktické části. Samotná praktická část obsahuje čtyři kapitoly věnované každé zkoumané hláskoslovné změně (diftongizaci $o > uo$ jako sporadické změně věnujeme zvláštní kapitolu). V každé ze čtyř kapitol shrneme dosavadní poznatky o zkoumané hláskoslovné změně a dále se budeme zabývat popisem, interpretací výsledků výzkumu a jejich konfrontací s informacemi v dosavadní odborné literatuře. V závěru práce shrneme výsledky výzkumu.

2 Nejstarší úplný staročeský překlad bible a jeho význam

Systematičtější česká biblická překladatelská tradice začala ve 13. století, na jehož konci byly přeloženy jednotlivé části biblického textu nejčastěji používané při bohoslužbách: žaltář (používaný i pro osobní zbožnost a modlitbu hodinek) a evangeliář. Už předtím se sice slova či pasáže z hebrejské bible překládaly do vernakulárních jazyků včetně češtiny u židovských učenců,¹ ale tato tradice neměla na překlad v křesťanském prostředí u nás v této době žádný zjistitelný vliv.

Český překlad žaltáře pochází z druhé poloviny 13. století (Kyas 1997, s. 32). Český překlad vepsaný mezi řádky latinského žaltáře byl především určen pro ženské kláštery. Pozdní opis první redakce staročeského žaltáře se dochoval ve Wittenberském žaltáři z poloviny 14. století (Kyas 1997, s. 32). Podle Kyase byl překlad určen jeptiškám a klerikům, později také gramotným šlechticům pro soukromou potřebu.

Nejstarším českým evangeliářem se podrobně zabýval Josef Vitr (1977). Podle něj překlad evangeliáře vznikl v klášteře na Břevnově patrně kolem roku 1300 (Vitr 1977, s. 20–21). Tento překlad se zachoval ve dvou zlomcích z první poloviny 14. století, ve zlomku z druhé poloviny 14. století a ve třech rukopisech z konce 14. století: v Seitenstettenském, Vídeňském a Rajhradském evangeliáři (Kyas 1997, s. 34). Podle Kyase (tamtéž) se relativně nejlépe překlad evangeliáře zachoval v Seitenstettenském evangeliáři.

Český překlad úplného biblického textu podle novějších poznatků badatelů vznikl v polovině 14. století (srov. Kyas – Pečirková 1993, s. 398; Vitr 2008, s. 1883). Originál překladu se nedochoval. Nejstarší biblický kodex, který zachoval jeho znění, je Bible drážďanská. Kyas (1981, s. 12) hodnotí nejstarší úplný překlad bible do češtiny jako poměrně zdařilý.² K jeho dalším charakteristikám patří to, že je poměrně volný a snaží se o srozumitelnost obsahu spíše než o doslovnost (Kyas 1981, tamtéž). Tuto snahu biblického překladu podporuje i přítomnost vysvětlivek v některých částech bible, které objasňují čtenáři méně srozumitelná místa v textu (Pytlíková 2013, s. 119). Ve 14. století byl český biblický překlad pravděpodobně omezen jenom na klášterní prostředí (srov. Kyas 1997, s. 54; Voleková 2015, s. 180–181). V této souvislosti Kyas zmiňuje kromě Bible drážďanské ještě tři zlomky biblických rukopisů, které jsou psány gotickou minuskulí 14. století (Kyas 1997, s. 54). Staročeský překlad bible se nemohl dostat do okruhů široké veřejnosti jednak proto, že pořízení opisu staročeského překladu bible představovalo dost velký náklad, jednak tomu zabráňovalo nařízení Karla IV. z roku 1369, které obsahuje zákaz pro laiky v německých

¹ Srov. Bláha et al. 2015.

² Na poměrnou zdařilost nejstaršího úplného překladu bible už dříve upozornil také Dobrovský (1798, s. 253).

zemích užívat překlad biblického textu v národním jazyce (Kyas 1971, s. 60). To mělo podle Kyase dopad i na české území. Domnívá se, že toto nařízení mohlo být reakcí na existenci překladu bible do češtiny.

Překládání úplného biblického textu do češtiny je významnou událostí v kulturních dějinách českých zemí. Například Pečírková (2011, s. 259) zdůrazňuje důležitost staročeského překladu pro dějiny českého jazyka a literatury, oceňuje jeho obsahovou polytematičnost a žánrovou různorodost a zařazuje český překlad mezi nejdůležitější památky staročeské prózy poloviny 14. století. Spunar (1993; 2004) se dívá na význam staročeského překladu z jiné, širší kulturní perspektivy. Staročeský překlad hodnotí především jako znak „české kulturní převahy“ a vyspělosti (Spunar 1993, s. 39), jako symbol „prestiže českého království“ (Spunar 2004, s. 363). Dále se (tamtéž) zmiňuje také o tom, že staročeský překlad bible měl navíc „demonstrovat vyspělost českého jazyka, schopného tlumočit i nejposvátnější text, povýšit češtinu na sakrální jazyk“.

2.1 Postavení nejstaršího úplného staročeského překladu bible v Evropě

Úplný překlad bible do češtiny je jedním z nejstarších překladů celé bible do národních jazyků v Evropě. Sice je mladší než francouzský překlad, který vznikl v padesátých letech 13. století, a italský překlad, který vznikl na konci 13. století, ale svým vznikem předchází překlad bible do takových národních jazyků jako němčina a angličtina (Kreisingerová – Pytlíková 2012, s. 143). I když vezmeme v úvahu nedochovaný a neúplný staroslověnský překlad (nebyly přeloženy knihy Makabejské, srov. Večerka 2010, s. 58, a nejde o živý slovanský jazyk), je český úplný biblický překlad nejstarším překladem do živého slovanského jazyka, který měl navíc později vliv na překlady bible do dalších slovanských jazyků, především na překlad do polštiny.

2.2 Otázka vzniku nejstaršího úplného staročeského překladu bible

Otázka vzniku nejstaršího úplného staročeského překladu bible je odedávna předmětem pozornosti různých badatelů. Už v 17. století Bohuslav Balbín správně datoval vznik staročeské bible do 14. století. Nehledě na to V. F. Durych a K. R. Ungar pokládali český překlad bible za staroslověnské dědictví. Josef Dobrovský kritizoval tento názor. O tom

přesvědčuje například jeho dopis V. F. Durychovi, ve kterém poukazuje na prvenství českého národa mezi slovanskými národy co do vzniku úplné bible v národním jazyce a na to, že tento překlad není dědictvím staroslověnského období (k dějinám těchto názorů viz Kyas 1953, s. 228). Co se týče vzniku biblického překladu, Dobrovský v *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur* z roku 1792 (1951, s. 83) zmiňuje, že „jestliže někteří pokládají Husa za původce českého překladu bible, pak se ovšem velice mylí, protože můžeme vykáhati žaltář z XIII., Nový zákon [Nový zákon zde pravděpodobně uvádí na základě mylné datace Tetovského Nového zákona, který už v *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur* z roku 1818 zařadil do kapitoly *Denkmahle aus dem 15. Jahrhundert*, pozn. A. R.] a některé Proroky již ze XIV. století. Je však zcela možné, že s pomocí druhých mistrů uspořádal jednotlivé, již existující díly bible, scházející doplnil a tak sestavil v celek“. Z tohoto citátu je vidět, že pokládal nejstarší úplný překlad bible za soubor jednotlivých biblických knih, které byly přeloženy postupně v různých dobách. Názor Dobrovského se časem měnil a v *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur* z roku 1818 (Dobrovský 1936, s. 303) jen připouští, že Hus mohl přispět k rozšíření překladu bible.

Jiný badatel Josef Jireček ve druhé třetině 19. století na základě analýzy starozákonních knih Bible olomoucké dospěl k závěru, že jednotlivé části biblického překladu vznikaly ve velmi odlišném časovém rozmezí (za nejstarší překlady pokládá tyto biblické knihy: Genesis, Žaltář, Tobíáš, Exodus, Leviticus, jejichž vznik datuje před 13. století), a tudíž samozřejmě měly různé autory (Jireček 1864, s. 378–379). Předpokládal, že snesení jednotlivých biblických knih do celkového svodu se uskutečnilo někdy za dob Václava IV. (s. 388) a probíhalo „téměř mechanicky“ (s. 146). Ve své studii Jireček sice mimo jiné postřehl rozdílný překlad latinského výrazu *sacerdos* pomocí českého ekvivalentu *pop* nebo *kněz*, což je relevantní i pro dnešní stav bádání (srov. kapitola 2.4), užití ekvivalentu *pop* však pro něj bylo svědectvím, že takové „spisy [...] nutně náležejí původem svým do 13. a časnějších století“ (Jireček 1864, s. 149). Josef Vraštil (Výpisky II 1933, s. 75/15) sice přejímal myšlenku o biblickém svodu, ale soudil, že vznik některých biblických knih je položen Jirečkem příliš časně a že Jireček předpokládal příliš mnoho (sedmnáct) překladatelů. Kritizoval (s. 77/16) rovněž Jirečkovo datování Tobíáše do 12. století na základě výskytu tvaru *slyzyty*. Vraštil (s. 77/17) uvádí deset překladatelů pro celou bibli. Za původce svodu pak považuje Tomáše ze Štítného (s. 105/25) a jeho vznik datuje do let 1360–1380 (s. 27/189).

V 50. letech 20. století Vladimír Kyas (1953, s. 299) explicitně odmítá myšlenku biblického svodu. Podle Kyase (s. 293) nejstarší staročeský překlad bible, který považuje za

výsledek práce několika překladatelů, vznikl nejpozději ve druhé polovině 14. století. Kyas už tedy nechápe biblický překlad jako svod překladů jednotlivých částí bible, které vznikly v různých časových úsecích, nýbrž předpokládá, že „český překlad bible je dílem jen jednoho období a postupoval podle jistého plánu“ (s. 299). Žaltář byl podle jeho názoru převzat z překladu, který se dochoval také ve Wittenberském žaltáři.

2.3 Otázka doby vzniku nejstaršího úplného staročeského překladu bible

V současné době existují dva fundované názory na tento problém: V. Kyase (1971; 1997) a P. Spunara (1993). Kyas ve své starší práci (1971, s. 57) omezuje dobu vzniku překladu bible dvěma časovými body. Prvním bodem je Glosář Bartoloměje z Chlumce z roku 1364. Kyas předpokládá, že vznik překladu nepředcházela vzniku Glosáře, protože biblické termíny, které obsahuje dílo mistra Klareta, se neshodují s terminologií v překladu. Podle Kyase tedy kdyby v době napsání Glosáře překlad bible již existoval, je pravděpodobné, že by mistr Klaret terminologii překladu značně převzal a nemusel by vytvářet nové termíny. Možnost, že by překlad bible v době napsání Glosáře již existoval a že by se mistr Klaret nemohl spokojit s jeho termíny a vytvářel je nově, se jeví Kyasovi jen jako málo pravděpodobná. Poukazuje naopak na to, že překladatelé biblického textu užili terminologii mistra Klareta, ale jen ve velmi omezené míře, protože byla většinou dost nepřirozená a umělá. Druhý časový bod, pomocí kterého Kyas určuje dobu vzniku biblického překladu, je Bible drážďanská. Tato staročeská bible, která podle Kyase je jedním z prvních opisů biblického překladu, vznikla pravděpodobně v 70., nejpozději v 80. letech 14. století.

V poslední Kyasově rozsáhlé publikaci, vydané v roce 1997 (se spoluautory), která byla věnována dějinám české bible, je doba vzniku biblického překladu a Bible drážďanské již posunuta do časnějšího časového úseku. Začátek překladatelského úsilí je položen před rok 1357 a je vyslovena domněnka, že bible byla „přeložena do češtiny na počátku 50. let 14. století a kolem roku 1360 se opisoval její text do kodexů“ (Kyas 1997, s. 51). K předpokladu, že biblický text byl přeložen do češtiny na počátku 50. let 14. století, přispívá skutečnost, že v překladu je užito slovo *šelma*, převzaté ze středohornoněmčiny za lat. *pestilentia* ‚mor, morová rána, tzv. černá smrt‘. Ona černá smrt postihla evropské země v letech 1348–1351. To, že překládání bible začalo před rokem 1357, podporuje fakt, že autor staročeského Pasionálu z roku 1357 v něm užil vlastní překlad Skutků apoštolů, tudíž překlad Skutků apoštolů byl hotov již před Pasionálem.

Jiný názor o vzniku biblického překladu vyslovil Pavel Spunar (1993). Začátek překladatelského procesu datuje do počátku 40. let 14. století (Spunar 1993, s. 44). Toto časové určení podle našeho názoru by mohlo souviset se Spunarovým předpokladem, že překladatelská iniciativa vzešla z augustiniánského kláštera v Roudnici nad Labem, který byl založen jako výhradně český biskupem Janem IV. z Dražic v letech 1333–1334 (Spunar 1993, s. 43).

2.4 Otázka autorství nejstaršího úplného staročeského překladu bible

V této kapitole se budeme zabývat otázkou autorství nejstaršího úplného překladu bible do češtiny. O této otázce, stejně jako o otázce vzniku úplného biblického překladu, neexistuje jednotná představa. Vycházíme zde především ze studií Vladimíra Kyase (1971; 1997) a Pavla Spunara (1993).

Kyas (1971, s. 56) předpokládá, že překladatelů bylo pravděpodobně deset, a dělí je do dvou skupin podle toho, jaké české ekvivalenty používali za latinské výrazy, například: *pop*, nebo *kněz* za latinské *sacerdos*, *blahoslavený*, nebo *požehnaný* za *benedictus*, *klaněti sě*, nebo *modliti sě* za *adorare*. Výrazy jako *pop*, *blahoslavený* a *klaněti sě*, které užívala první skupina, jsou starší oproti výrazům užívaným druhou skupinou. Kyas se však už nedomnívá jako J. Jireček, že by některé části bible mohly být přeloženy dříve než v polovině 14. století (Kyas 1971, s. 23). Zdůrazňuje, že tyto české termíny se běžně užívaly ještě ve druhé polovině 14. století (s. 56). Podle Kyase je odlišnost termínů obou překladatelských skupin zapříčiněna spíše odlišností překladatelských prostředí, kde byly tyto termíny takto ustáleny. Různost z hlediska způsobu překládání jednotlivých překladatelů pak připisuje odlišnosti „v jejich stáří, v jejich původu z rozličných krajů českého nebo snad i slovenského jazykového společenství, v jejich jazykovém vzdělání, ve vyjadřovacích schopnostech a v slohovém umění, v překladatelské technice a v pojetí způsobu překladu“ (Kyas 1971, s. 23). První skupina přeložila biblické knihy Oktateuchu, Paralipomenon, Ezdráš, Júdit, Ester, sapienční knihy a evangelia. Druhá skupina pak pořídila překlad prorockých knih, Makabejských knih, Královských knih, epištol, Apokalypsy, Tobíáše, Skutků apoštolů, předmluvy ke Genesi. O překladatelích první skupiny se Kyas zmiňuje, že by mohli být příslušníky řádu, který blíže neurčuje. Připouští také, že by mohlo jít o „skupinu kněží světských“ (Kyas 1971, s. 56). V novější studii Kyas (1997, s. 49) předpokládá, že co se týče první překladatelské skupiny, mohlo jít o břevnovské benediktiny. Ve druhé skupině ztotožňuje překladatele předmluvy ke Genesi, Tobíáše, Skutků apoštolů a pravděpodobně i

Královských knih s autorem Pasionálu a Života Krista Pána, byl jím člen dominikánského řádu, tzv. Dominikán. Ostatní překladatele druhé skupiny považuje analogicky za příslušníky dominikánského řádu (Kyas 1971, s. 56). Toto zařazení autora Pasionálu a Života Krista Pána mezi autory nejstaršího biblického překladu vede Kyase k závěru, že iniciativa k překladu pocházela z okruhu Karla IV. nebo jím byla schválena, protože „tento spisovatel složil Život Krista Pána na vyzvání Karla IV., jehož legendu o sv. Václavu také přeložil a zařadil do Pasionálu“ (Kyas 1971, s. 57). Tato skutečnost pro něj znamená, že celý překlad nemohl vzniknout jenom jako soubor samostatných částí co do doby vzniku a autorů.

Kyas (1997, s. 50) soudí, že se překládalo pro řeholnice, a vidí podnět pro vznik biblického překladu v souvislosti s nějakým ženským klášteřem. V tomto případě navrhuje dvě možnosti, odkud by mohl vyjít podnět k tomu překladu, a to buď benediktinský klášter sv. Jiří na Hradě, nebo dominikánský klášter sv. Anny na Starém Městě. Kyas (1971, s. 57–58; srov. podobný názor např. Pacnerová 2000, s. 14) kromě ženských klášterů přemýšlí i o jiném konventu, pro jehož potřeby mohl vzniknout překlad bible do češtiny, totiž o Emauzském klášteři, který byl založen roku 1347. Kyas předpokládá, že tento klášter potřeboval biblický text jakožto nezbytnost pro klášterní knihovnu.

Pavel Spunar (1993) formuluje jinou představu o tom, z jakého prostředí pochází podnět k biblickému překladu a jeho autoři. Obrací svou pozornost k řádu řeholních kanovníků sv. Augustina v Roudnici nad Labem. Předpokládá sice, že iniciativa k překladu se zrodila v klášteře v Roudnici (Spunar 1993, s. 43), ale zpochybňuje názor jiného badatele Pavla Freitingera (srov. Freitinger 1987, s. 81), že by celý biblický překlad mohl vzniknout jenom v prostředí tohoto nově založeného kláštera. Spunar tvrdí, že staročeský překlad bible nemohl vzejít jenom z tohoto kláštera a že tak významná událost, jakou byl překlad bible, nemohla zůstat bez zájmu vlivných církevních osobností a bez podpory nejvyšších státních autorit. Zmiňuje, že „v podstatě se střetávaly dva zájmy. Augustiniáni cítili potřebu prohlubovat individuální náboženský prožitek, církevní hierarchii a dvoru šlo o zvýraznění prestiže království a národa schopného se s tak velkým úkolem vypořádat“ (Spunar 1993, s. 42). Soudí, že se o uskutečnění překladu bible snad zajímaly jednotlivé osobnosti, které by mohly vzájemně navazovat kontakty prostřednictvím vlivné osoby. Mezi možné zprostředkovatele zájmů pak Spunar řadí pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, jeho přítele Bartoloměje z Chlumce, jenž měl dobré vztahy s roudnickým klášteřem, profesora pražské univerzity Mikuláše Roudnického, u něhož dokonce předpokládá, že mohl být členem první překladatelské skupiny. Podotýká, že Bartoloměj z Chlumce by mohl být dobrým zprostředkovatelem zájmů o překlad. Zdůrazňuje, že „jako školmistr katedrální školy u sv.

Víta měl přístup nejen k předním církevním hodnostářům, ale poznal i dvůr a udržoval kontakt s předními lektory generálních řádových studií“ (Spunar 1993, s. 43). Proto uvažuje i o dalších osobnostech, které se mohly zúčastnit překladu biblického textu a které znal Bartoloměj z Chlumce: byli to pražský dominikán Jan Moravec, minorita Albert Bludův a pražský augustinián-eremita Mikuláš z Loun. Dále přemýšlí také o Milíčovi z Kroměříže.

2.5 Povaha latinské předlohy nejstaršího úplného staročeského překladu bible

Ani na otázku, který latinský rukopis byl přímou předlohou nejstaršího úplného překladu bible do češtiny, neexistuje jednoznačná odpověď, protože přímá latinská předloha českého překladu bible nebyla dodnes nalezena. Kyas (1971, s. 54) zmiňuje, že latinský rukopis sloužící jako předloha českému překladu bible obsahoval velký počet čtení typu Vulgáty, který vznikl na pařížské univerzitě ve 13. století, tak zvaného Exemplar Parisiense.³ I když předloha nejstaršího úplného překladu bible do češtiny měla převážně pařížská čtení, „neznamena to však, že se snad každé zvláštní pařížské čtení odráží v staročeském překladě, který mnohá tato čtení nemá a obsahuje místy i jiná čtení, která se vyskytují v jiných typech Vulgáty“ (Kyas 1971, s. 54). Nepotvrdila se hypotéza P. Freitingera (srov. 1987, s. 81), že by staročeský překlad jako celek byl pořízen přímo z latinské Bible Jana z Dražic (srov. Dittmann 2007; Sichálek 2017).

³ O tomto typu latinské Vulgáty srov. také Light 2012, s. 380–391. Uvádí (s. 384–386), že je charakterizován novým pořadím biblických knih, přítomností souboru 64 prologů význačného šesti novými prology, dělením textu na číslované kapitoly a přítomností *Interpretatio hebraicorum nominum*. První úplný biblický překlad do češtiny však prology neměl (k staročeským biblickým prologům srov. Voleková – Svobodová 2019). Výjimkami jsou „předmluva ke Genezi, kompilovaný prolog před evangeliem sv. Matouše, prolog k obecným epištolám a obsahy před epištolami apoštola Pavla“ (Kyas 1997, s. 62).

3 Bible drážďanská

Bible drážďanská je jedním z prvních opisů nejstaršího úplného překladu bible do českého jazyka. Rukopis pochází podle novějších poznatků ze 60. let 14. století (Kyas 1997, s. 54). Drážďanskou se nazývá podle někdejšího místa uložení v Královské knihovně v Drážďanech, kde byla bible uchovávána od 17. století. Její jiný, dříve užívanější, název – Leskovecká – je podle rodu Leskoců, jehož majetkem byla bible v 15. a 16. století (Kyas – Pečirková 1993, s. 385).

3.1 Datování Bible drážďanské

Na konci 18. století určil Bibli drážďanskou jako nejstarší ze všech staročeských biblických rukopisů Josef Dobrovský (1798, s. 246) a její vznik položil do let 1390–1410. Po Dobrovském formuloval svůj názor o dataci Bible drážďanské J. Jireček (Jireček 1872), i když Bibli drážďanskou vůbec neviděl. Za nejstarší staročeskou rukopisnou bibli označuje Bibli litoměřicko-třeboňskou z let 1411–1414, a to pro její neobvyklé pořadí jednotlivých biblických knih. Nejstarší zachovaný staročeský biblický rukopis celé bible (Bibli drážďanskou) v důsledku toho mylně datoval do let 1410–1420 (Jireček 1872, s. 399). Badatelem, který důkladněji prozkoumal Bibli drážďanskou, byl až J. Vraštil. Bohužel velká část výsledků jeho studia Bible drážďanské zůstala v rukopise, který je dnes nezvěstný. J. Vašica z něj však roku 1933 pořídil výpisky, které k dispozici máme (Kyas 1971, s. 5). Z těchto Vašicových výpisků⁴ můžeme vyčíst, že J. Vraštil (Výpisky II 1933, s. 65–72/14) kritizuje názor J. Jirečka a za nejstarší biblický rukopis považuje Bibli drážďanskou. Na základě popisu a rozboru této bible stanoví, že je jazykově nejstarší, a datuje její vznik do let 1360–1380 (Výpisky II 1933, s. 189/27). V. Kyas, který zprvu (1953, s. 294) datoval vznik Bible drážďanské do poslední čtvrtiny 14. století k roku 1390, později (1969, s. 333) datuje její vznik do 70. let, nejvýše do 80. let 14. století. Jako důkaz tohoto datování vystupuje charakter písma, jazyka⁵ a pravopisu Bible drážďanské, který se shoduje s nejstaršími dvěma rukopisy Pasionálu, z nichž jeden pochází z roku 1379. Bible drážďanská je totiž psána

⁴ Za poskytnutí kopie výpisků děkujeme pracovníkům z oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., v Praze.

⁵ Kyas (1971, s. 16–17) upozorňuje na jazykové znaky Bible drážďanské, které podle jeho názoru mluví ve prospěch jejího vzniku v 70. letech 14. století, a to pravidelné provedení přehlásky *'u v i* (až na jednotlivé případy u některých písařů) a to i v prezentních slovesných tvarech vzoru *kupovati*; pravidelné zachování psaní jotace (až na výjimky u šestého písaře, jehož způsob psaní jotace odpovídá stavu ve Štítenském sborníku z roku 1376); místy psaní svarabhaktického vokálu u slabikotvorného *r* prvním písařem; do jisté míry provedená přehláska *'o v ě* v deklinaci mužských měkkých vzorů; pravidelnost zaznamenávání skupiny *šč*; důslednost zápisu nesklonného přivlastňovacího tvaru *jejie*.

gotickou minuskulí, kterou v 80. letech 14. století vytlačila česká bastarda. J. O. Eliáš (1971, s. 61–62), podobně jako V. Kvas, poukazuje na typ písma Bible drážďanské, datuje ji do 70. až 80. let 14. století a píše, že gotická minuskule Bible drážďanské má společné rysy s minuskulí dvou datovaných rukopisů: Štítného *Knížek šesterých* z roku 1376 a Pasionálu z roku 1379. Dále přesněji vymezuje vznik Bible drážďanské mezi roky 1375–1385.

V novějších studiích bývá Bible drážďanská datována do 60. let 14. století. Toto datum napsání Bible drážďanské uvádějí například K. Stejskal (1993, s. 411), V. Kvas (1997, s. 54), J. Vintr (2008, s. 1883), T. Gaudek (2013, s. 28). H. Kreisingerová a M. Pytlíková (2012, s. 143) kladou vznik Bible drážďanské před rok 1380 bez bližšího časového určení.

3.2 Původ Bible drážďanské

Na přídeštním listě rukopisu byl nalepen papírový list obsahující zápis z doby, kdy paní Anna Šlejnicová z Leskovce dala roku 1596 rukopis převázat. Tento zápis zní: „Tato kniha Starého i Nového zákona, na pergameně psána, v níž se nemůže najíti, kdy, kterého léta se začala psáti i také dokonala; než taková správa a paměť ještě se mezi lidmi připomíná, že by ji jedna panna z rodu pánův Leskovců vlastní svou rukou psáti měla, kteráž těch časů do kláštera se oddala, ano i v tom náboženství život svůj dokonala“.⁶ J. Vraštil (Výpisky 1933, s. 19/6) se zmiňuje, že o osobnosti jeptišky nelze nic říct, protože první doložené zprávy o rodu Leskovců pocházejí z 15. století. Nepředpokládá, že by jeptiška mohla napsat tento rukopis, mimo jiné i proto, že Bible drážďanská je psána několika písaři. O původu bible soudí, že by mohla snad vzniknout v nějakém ženském klášteře, v němž žila tato jeptiška, a později se mohla stát majetkem rodů Leskovců.

Novější studie v souvislosti s otázkou původu Bible drážďanské vyslovují domněnku, že „pocházela z nějakého ženského kláštera a že se za husitských bouří dostala rodu Leskovců, kteří ji chovali ve velké úctě jako rodinnou památku“ (Kvas 1997, s. 41). Navíc se soudí, že by mohla být napsána ve skriptoriu svatojiřského kláštera (Kvas – Pečirková 1993, s. 393). O tomto skriptoriu se uvažuje mimo jiné i proto, že Bible drážďanská mohla snad vzniknout pro benediktinský klášter sv. Jiří (tamtéž).

⁶ Výpisky 1933, s. 18/6.

3.3 Osud Bible drážďanské

Po Dobrovského zkoumání Bible drážďanské (srov. Dobrovský 1798) se rukopis Bible drážďanské dočkal bližší pozornosti teprve ve 20. století, a to zásluhou J. Vraštila, kterému o něm zadal seminární práci E. Smetánka (informace o osudu Bible drážďanské čerpáme z Kyase 1997, s. 37–38). Roku 1910 byla Bible drážďanská půjčena do Prahy, a než výpůjční lhůta vypršela, byly z ní J. Vraštilem opsány Tobiáš, žaltář s kantiky, čtyři evangelia a některé úryvky jiných knih Nového zákona. Roku 1914 si Vraštil, porovnávaje Bibli olomouckou s Biblí litoměřicko-třeboňskou a s Biblí drážďanskou, uvědomil, že by kritické vydání Bible drážďanské mohlo nejlépe sloužit účelům filologického bádání, byl k tomu motivován svým učitelem E. Smetánkou a hodlal si pořídit fotokopie celého kodexu. Na Vraštilovo rozhodnutí mělo být ofotografování Bible drážďanské uskutečněno v Lovani, a proto Bible drážďanská byla půjčena do lovaňské univerzitní knihovny na konci července roku 1914, odkud byla vypůjčena do tamější jezuitské koleje profesorem P. de Ghellinckem za účelem pořízení snímků. Stihl si pořídit fotokopie jenom lícních stran od poloviny (Ps 41,6) do konce bible, v práci ho však zastavila první světová válka, do Belgie vtrhlo německé vojsko. P. de Ghellinck vrátil vzácný rukopis Bible drážďanské do univerzitní knihovny, ta však zanedlouho vyhořela a s ní byl nenávratně ztracen i rukopis Bible drážďanské.

3.4 Popis Bible drážďanské

Z už zmiňovaných Vašicových výpisků lze vyčíst, že Bible drážďanská měla 1370 stran a některé listy chyběly. J. Vraštil se na rozdíl od J. Dobrovského domníval, že byly vyřezány v době, kdy Bible drážďanská už nepatřila rodu Leskovců (Výpisky 1933, s. 6/1). Z hlediska výzdoby Bible drážďanské zmiňuje V. Kyas, že to byl poměrně jednoduchý rukopis, že na začátku biblických knih byly iniciály jednak figurální, jednak ornamentální a že ornamentální iniciály převažovaly (srov. Kyas – Pečirková 1993, s. 394). Někteří badatelé (srov. Kyas 1997, s. 41; Stejskal 1993, s. 411) ztotožňují výzdobu rukopisu s dílem⁷ iluminátora Breviře křižovnického velmistra Lva z roku 1356 (proto mimo jiné bývá Bible drážďanská datována „do doby kolem roku 1360“ /Kyas 1997, s. 41/; srov. též Stejskal 1993, s. 411). Pokud jde o obsah, zahrnovala Bible drážďanská biblické knihy obvyklé pro Vulgátu ve středověku.

⁷ „Die Handschriften mit künstlerischer Ausschmückung, die in der gleichen Werkstatt und vom gleichen Illuminator wie die Dresdener Bibel ausgeführt wurden, [...] fallen in die Jahre 1342–1370“ (Kyas – Pečirková 1993, s. 394).

3.5 Písaři Bible drážďanské

Specifickým rysem Bible drážďanské je to, že byla psána ve větším skriptoriu sedmi písaři, zatímco jiné biblické kodexy byly obvykle pořízeny jedním písařem, jen výjimečně dvěma nebo třemi. V. Kyas se zmiňuje, že takové rozdělení práce mezi několika písaři při opisování děl velkého rozsahu ve 14. století sloužilo za účelem urychlení práce (Kyas 1971, s. 8).

Rysy písma všech písařů jsou naštěstí zachovány na fotokopiích. Za hlavního stálého písaře Bible drážďanské je považován její druhý písař, který napsal téměř dvě třetiny kodexu (Kyas 1971, s. 9). J. Vraštil (podle Vašicových výpisků) píše o jeho písmu, že je „hranatější než všechna ostatní, je zvláště krásné a pravidelné, jakoby tištěné“ (Výpisky 1933, s. 13/4). Ostatní písaři jsou hodnoceni jako spíše příležitostní (Kyas 1971, s. 9). Někteří badatelé (srov. Kyas 1971, s. 10; Eliáš 1971, s. 52) poukazují také na spěšnost práce písařů ke konci kodexu. Pro V. Kyase je pro to důkazem skutečnost, že se počet písařů zvětšil při opisování Nového zákona. J. O. Eliáš tvrdí, že druhému písaři vypomohl čtvrtý písař na osmi foliích, začal opisovat uprostřed složky, neopisoval souvisle a dokončil psaní uprostřed složky. Pomoc čtvrtého písaře je pro J. O. Eliáše svědectvím toho, že „se asi od poloviny kodexu začalo spěchat a že písařská práce byla nějakým způsobem předem terminována, takže druhý písař, aby včas dostál svým závazkům, musel sáhnout k náhradě“ (tamtéž). Eliáš dále (s. 55) píše, že způsob jejich písma se neliší zásadně, ale lze najít několik typických rysů čtvrtého písaře, tvar některých písmen má od druhého písaře odlišný. J. Pečírková (2009, s. 16) rozlišuje nověji šest písařů Bible drážďanské právě proto, že zpochybňuje existenci čtvrtého písaře, a to na základě výsledků odborného paleografického posouzení. Jeho výsledky totiž potvrdily, že rozdíly mezi druhým a čtvrtým písařem z hlediska způsobu psaní jednotlivých písmen nejsou průkazné a že úprava listů je rovněž stejná.

3.6 Dosavadní jazykovědná bádání o Bibli drážďanské

Jak už víme, J. Dobrovský (1798) si na konci 18. století ve studii *Über den ersten Text der böhmischen Bibelübersetzung* správně povšiml důležitosti Bible drážďanské a určil ji jako jeden z prvních opisů nejstaršího úplného překladu bible do češtiny.

Bohužel v následujícím, 19. století nevzbuzovala Bible drážďanská badatelský zájem. Z Vašicových výpisků můžeme vyčíst, že pozornost k Bibli drážďanské v 19. století byla redukována na využití ukázek jejího textu v rámci jiných studií (Výpisky 1933, s. 24/7–8). Dále se J. Vraštil podle výpisků Vašicových (s. 25/8) zmiňuje o tom, že „J. Gebauer užil pro Slovník [...] také ukázek textu Bible drážďanské ze studie Dobrovského z r. 1798; pro spis Příspěvky k historii českého pravopisu a výslovnosti staročeské [...] těžil z ukázek textu Bible drážďanské, uveřejněných v 3. vydání Šemberových dějin literatury české [...]; jinak materiál Bible drážďanské není ve velkých dílech Gebauerových zpracován“. Výše uvedené Gebauerovy *Příspěvky k historii českého pravopisu a výslovnosti staročeské* z roku 1872, v nichž Gebauer položil vznik Bible drážďanské do počátku 15. století (Gebauer 1872, s. 34), obsahují mimo jiné zmínky o jejím pravopise (srov. např. s. 42, 48, 50, 55 atd.). Příčina toho, proč ji J. Gebauer nezohlednil ve své historické mluvnici češtiny, spočívá v tom, že v 19. století byla na základě Jirečkovy studie z roku 1872 za nejstarší biblický kodex považována Bible litoměřicko-třeboňská (srov. Pečirková 2011, s. 264–265; Kyas 1981, s. 14). Za druhou příčinu Gebauerovy malé pozornosti vůči Bibli drážďanské bývá považováno její umístění v Drážďanech (Kyas 1969, s. 333). Zpracování materiálu Bible drážďanské však stále chybí i ve všech pozdějších důležitých historických mluvnicích: v *Historické mluvnici československé* F. Trávníčka, *Historické mluvnici české I: Hláskosloví* M. Komárka i v *Historické mluvnici češtiny* autorů A. Lamprecht, D. Šlosar, J. Bauer.

Z první poloviny 20. století jsou pro poznání Bible drážďanské cenné poznatky J. Vraštily (srov. zejména Výpisky 1933), i když velká část z nich se, jak jsme uvedli, bohužel zřejmě nedochovala do dnešního dne. Pozornost studiu Bible drážďanské je soustavně věnována až v pracích V. Kyase. Z jeho rozsáhlejších publikací srov. např. *Dobrovského třídění českých biblických rukopisů ve světle historických pramenů* (1953), monografii *První český překlad bible* (1971), edici *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká* (1981–1996), jejíž poslední díl vznikl roku 2009 (Pečirková 2009), komentář ve fotomechanickém vydání Bible drážďanské *Die Dresdener oder Leskowetz-Bibel* (1993), monografii *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (1997; v této publikaci je podrobně shrnuta další důležitá starší literatura). V pracích V. Kyase (zejména v práci z roku 1971, 1993 a v jednotlivých

dílech edice) je obsažen dosud nejpodrobnější popis hláskosloví Bible drážďanské, což je důležité pro teoretické východisko našeho výzkumu.

V dnešní době vznikají studie, které se mimo jiné dotýkají zkoumání dílčích vybraných aspektů Bible drážďanské, avšak netýkají se přímo hláskosloví, srov. např. studie o interpunkci (Pečírková – Kreisingerová – Pytlíková 2010), slovosledu příklonek (Kosek 2015a, 2015b; Kosek – Čech – Navrátilová – Mačutek 2018), slovotvorbě deverbativ (Fuková 2018). Určité poznatky o Bibli drážďanské přináší i vysokoškolské kvalifikační práce, jsou zaměřeny na slovosled nominální skupiny (Navrátilová 2010, 2016), konkurenci minulých časů (Zdeňková 2011) nebo přímo užití aoristu (Kyseláková 2013).

Materiál Bible drážďanské bývá v současnosti rovněž využíván pro výzkum překladových aspektů nejstaršího úplného překladu bible do češtiny, srov. např. Pytlíková (2010, 2011, 2013, 2014), a pro účely srovnávacích analýz, viz např. Kreisingerová (2010), Homolková – Voleková (2016).

3.7 Hláskosloví Bible drážďanské

Předtím než se začneme zabývat vlastním výzkumem hláskoslovných změn v Bibli drážďanské, podíváme se na popis stavu jejího hláskosloví v dosavadní odborné literatuře. Abychom si vytvořili obraz hláskoslovné stránky dochovaných částí Bible drážďanské, využíváme dosud nejpodrobnější monografii věnovanou prvnímu staročeskému překladu bible, tj. práci V. Kyase (1971). Rovněž čerpáme informace z poznámek v edici *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká* (dřívější díly *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká*).

3.7.1 Hláskosloví Žaltáře

Zmínky o hláskosloví žaltáře tvoří samostatnou podkapitolu, protože žaltář byl mírně upraven z verze dochované ve Wittenberském žaltáři. Žaltář do Bible drážďanské zapsal třetí písař, který se jinak nezúčastnil práce na Bibli drážďanské. Třetí písař (Kyas 1996, s. 12) místy zapisuje nepřehlasované tvary akuzativu singuláru ženského rodu zájmena 3. osoby *yu* 47,13; 79,9; v příslovci *yuz* 73,9; v koncovce *W ufilu* 72,5. Psaní jotace třetí písař zachovává: například *od oblicziegie* 113,7. Ojediněle se vyskytuje ztráta jotace: *od vzhodu flunce* 112,3; *neuchiluy frdce meho* 140,4. Jotaci píše často nenáležitě: *milugie* 145,8; *materzie* (gen. sg.) 108,14; *w giednom* 108,13; *giezero* 87,7. Velmi často vedle *ó* zapisuje diftongizované *uo* v dlouhých slabikách: *buoh* *twuoy* 41,11. U tohoto písaře lze často pozorovat i zápis *uo* v krátkých slabikách: *buohat* 48,17; *spuolu* 48,3; *prawuo* 95,15; *raduofty* 99,2.

3.7.2 První překladatelská skupina

3.7.2.1 Hláskosloví knihy Genesis (první překladatel)

Knihu Genesis do Bible drážďanské zapsal první písař. Z knihy Genesis Bible drážďanské se zachoval jen text krátkého úseku: Gn⁸ 1,1–9. V. Kyas (1971, s. 16) se zmiňuje, že u prvních pěti písařů v psaní je zachována jotace a s tím podle V. Kyase souvisí starší způsob psaní například *vczynen gest* Gn 1,5, i když pak upozorňuje u tohoto písaře na přítomnost psaní *k nyemu*.

⁸ Systém zkratk biblických knih přebíráme z edice Bible drážďanské (1981–2009).

3.7.2.2 Hláskosloví knih ostatních knih Oktateuchu, knih Paralipomenon, Ezdrášových, Júdit a Ester (druhý překladatel)

V souvislosti s hláskoslovím těchto knih nejsou zmínky v Kyasově monografii (1971) ani v edici *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. Víme, že ostatní knihy Pentateuchu (Exodus, Leviticus, Numeri a Deuteronomium) do Bible drážďanské zapsal první písař. Tři zbylé knihy Oktateuchu (knih Jozue, knih Soudců a knih Rút) a knihy Paralipomenon, Ezdrášovy, Júdit a Ester do Bible drážďanské zapsal druhý písař, který napsal téměř dvě třetiny bible. Tyto knihy Bible drážďanské se totiž až na úseky Ex 15,1–19 a Dt 32,1–43 nedochovaly.

3.7.2.3 Hláskosloví knihy Jób a ostatních knih sapienčních (Příslaví, Kazatel, Píseň písní, kniha Moudrosti a kniha Sirachovcova) (třetí překladatel)

Sapienční knihy do Bible drážďanské zapsal druhý písař. V. Kyas píše (1971, s. 33), že tento písař u sloves vzoru *pracovati* pravidelně píše tvary s provedenou přehláskou 'u > i, výjimkou je neprovedení přehlásky po souhlásce z: například *wzbuzuge* Pr 15,1. Často zapisuje tvary s provedenou přehláskou 'o > ě, například *mužěvi* Pr 13,8.

3.7.2.4 Hláskosloví evangelií (čtvrtý překladatel)

V. Kyas (1971, s. 40–41) uvádí, že pokud jde o morfologii a slovní zásobu, překladatel evangelií patřil do starší generace a že starší povaha evangelií z jazykového hlediska je vidět i v Bibli drážďanské. Matoušovo a Markovo evangelium až na úsek Mc 16,15–20, který zapsal šestý písař, zapsal do Bible drážďanské pátý písař, Lukášovo a Janovo evangelium – druhý písař. Pátý písař zapisuje jak nepřehlasované tvary příslovce *yuz*, tak i nepřehlasované akuzativní tvary singuláru ženského rodu osobního zájmena ve třetí osobě *yu*, zatímco druhý písař zapisuje tvary v takové podobě výjimečně. V. Kyas (1971, s. 40) se domnívá, že překladatel evangelií mohl psát nepřehlasované tvary i na jiných místech. V Kyasově monografii (1971, s. 43) lze najít zmínky i o tom, že jak druhý, tak pátý písař zachovávají jotaci. Rozdíl mezi nimi je zde v tom, že pátý písař často zapisuje po souhlásce *j* nenáležitou jotaci (Kyas 1981, s. 22). Pátý písař také velmi často zapisuje diftongizované *uo* v krátkých slabikách: *buozie* Mt 12,28. Diftongizované *uo* je poněkud častější i v dlouhých slabikách.

Šestý písař, který dokončoval Markovo evangelium, jotaci nezachovává: *dobrze* 16,18; *rzecz* 16,20 (Kyas 1981, s. 24).

3.7.3 Druhá překladatelská skupina

3.7.3.1 Hláskosloví předmluvy ke knize Genesis, knihy Tobiáš a Skutků apoštolů (pátý překladatel)

Předmluvu ke knize Genesis zapsal do Bible drážďanské první písař. Napsal na některých místech slabikotvorné *r* se svarabhaktickým vokálem: *skirzie*, *swyrchuge* (Kyas 1971, s. 24). Podle V. Kyase (tamtéž) tento rys může svědčit buď o poměrném stáří překladatele, nebo o jeho venkovském původu. Knihu Tobiáš do Bible drážďanské zapsal druhý písař. V. Kyas zmiňuje, že je přesně zachována jotace (Kyas 1968, s. 64) a hodnotí jazykovou stránku Tobiáše Bible drážďanské jako dost blízkou „době překladatele povídky“ (tamtéž). Skutky apoštolů zapsal pátý písař. Zachovává na některých místech psaní tvarů *yu*, *yuz* (3,17; 4,3), má podobu *gezussie* 7,55 (Kyas 1971, s. 52). Ojedinělý je výskyt svarabhaktického vokálu při slabikotvorném *r*: *cyrwie* 12,23 (tamtéž).

3.7.3.2 Hláskosloví knih Královských (pátý, nebo šestý překladatel)

V. Kyas připouští možnost, že knihy Královské přeložil pátý překladatel, případně jeho žák (Kyas 1997, s. 43). Uvádí, že první dvě knihy Královské do Bible drážďanské zapsal první písař, ostatní pak druhý písař. O hláskosloví knih Královských nejsou žádné zmínky, poněvadž z Bible drážďanské se dochoval jen úsek 1Rg 2,1–10.

3.7.3.3 Hláskosloví knih prorockých (šestý překladatel)

Všechny knihy prorocké zapsal do Bible drážďanské podle novějších poznatků druhý písař (Pečirková 2009, s. 16). V úplné míře je provedena přehláska *'u > i*, výjimkou jsou tvary: *fmuczuge* Is 19,20; *pofwieczugy* Jr 44,15. Je doložen svarabhaktický vokál při slabikotvorných hláskách: *welnu* Is 51,8 (Pečirková 2009, s. 17).

3.7.3.4 Hláskosloví knih Makabejských (sedmý překladatel)

Knihy Makabejské zapsal do Bible drážďanské pátý písař. Přehláska *'u > i* je provedena úplně až na časté nepřehlasované adverbium *guz* (Pečírková 2009, s. 17). Svarabhaktický vokál při slabikotvorných hláskách lze najít jenom u tvarů *zdyrzte fie* 1Mach 10,27; *ober* 1Mach 3,3 (tamtéž).

3.7.3.5 Hláskosloví epištol (epištoły k Římanům – k Filipánům) (osmý překladatel)

Podle V. Kyase (1971, s. 45) v této části epištol je zachován starší ráz jazyka. Domnívá se, že překladatel mohl být věkově starší nebo pocházet z nějaké nářeční oblasti, v níž se zachovával starší charakter jazyka. Epištoły k Římanům do Bible drážďanské zapsal první písař. Zachovává starší povahu některých jazykových jevů: často zapisuje svarabhaktický vokál při slabikotvorném *r*: *ſkirzie*, *ſkyrzye*, *ſkryzie*, *k dirzeny* R 3,26; *przydirziecz fie* R 12,9; není provedena přehláska *'u > i*: *ſie obraczuge* R 8,28; *neoplaczugyce* R 12,17; *nepofuzuy* R 14,3; *przywozugie* R 15,15 (Kyas 1985, s. 14). Šestý písař zapsal do Bible drážďanské první epištolu ke Korintánům až desátou kapitolu druhé epištoły ke Korintánům. Proti ostatním písařům nezachovává jotaci přesně, jednak ji nezapisuje zejména ve slabikách *je* a *ře*: *zgewenye* 1C 1,7; *rzecz* 1C 4,19; jednak ji píše nenáležitě: *gieſt* 1C 7,34. Výjimečně zapisuje diftongizované *uo* v krátkých slabikách: *fluow* 1C 14,19 (tamtéž). Sedmý písař zapsal do Bible drážďanské jedenáctou kapitolu druhé epištoły ke Korintánům až epištolu k Filipánům. Tento písař místy píše tvary s neprovedenou přehláskou *'u > i*, *'ú > í*: *ku branyu* 2C 11,12; *kobluzowanyu* G 2,13; *pomahagicyu* Ph 4,3; *mluwyu*, *nemluwyu* 2C 11,17 (Kyas 1985, s. 15).

3.7.3.6 Hláskosloví epištol (epištoły ke Kolosanům až epištola Judova, kromě Skutků apoštolů) (devátý překladatel)

Šestý písař zapsal do Bible drážďanské epištoły ke Kolosanům až první epištolu k Soluňanům. Zapisuje asibilované tvary zájmena *ten* v nominativu plurálu mužského rodu: *Czy* C 4,11. Druhý písař zapsal druhou epištolu k Soluňanům až epištolu k Židům (do 12,24). Výjimkou z jinak provedené druhé staročeské přehlásky je nepřehlasované *yuz* Phm 16, jinde zapisuje *gyz* 2Th 2,7. Diftongizované *uo* v krátkých slabikách je zapsáno ojediněle: *podnuoz* Hb 1,13; *puoddal* Hb 2,5 (Kyas 1985, s. 13). Pasáž 12,24 až 13,25 epištoły k Židům dopsal šestý písař. Obecné epištoły zapsal pátý písař. U toho písaře lze pozorovat místy asibilaci *t'* ve

tvaru nominativu plurálu mužského rodu zájmena *ten*: *Czi* 2P 2,17; pak *odpuuŕfci* 1J 1,9 (Kyas 1985, s. 14).

3.7.3.7 Hláskosloví Apokalypsy (desátý překladatel)

Apokalypsu do Bible drážďanské zapsal pátý písař. Píše místy nepřehlasované tvary: *yu* 12,6; 17,6 a *yuz* 1,3; 14,13 (Kyas 1971, s. 53).

3.8 Nedostatky dosavadního bádání v oblasti zkoumání hláskosloví Bible drážďanské

Zkoumání hláskoslovných aspektů Bible drážďanské je soustředěno zejména v pracích V. Kyase (srov. 1971; 1968; 1969; 1993; 1997) a v rámci úvodu v dílech edice *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. Určité poznatky o hláskosloví Bible drážďanské přináší také výpisky J. Vašici.

Výsledky zkoumání hláskosloví Bible drážďanské ve zmíněných zdrojích jsou formulovány například takto: „starší ráz textu Bible drážďanské vysvítá z jotace“ (Výpisky II 1933, s. 41/4), „objevuje se svarabhaktický vokál, ale jen tu a tam, sporadicky“ (tamtéž), „především někteří písaři Leskovecké bible zachovávali do jisté míry psaní s neprovedenou přehláskou 'u > 'i“ (Kyas 1971, s. 16), „beim dritten und fünften Schreiber wird für *o* oft *uo* geschrieben“ (Kyas – Pečírková 1993, s. 407), „šestý písař zachovával jotaci krátké dvojhlásky *ě* jen v omezené míře, kdežto ostatní ji zachovávali poměrně dobře“ (Kyas 1997, s. 40). Pokud se podíváme do výše zmíněné edice, převládají tam také formulace jako například „často se však jotace píše nenáležitě“ nebo „krátká dvojhláska *uo* se píše jen výjimečně“ (Kyas 1985, s. 14).

Těmito příklady chceme především upozornit, že v dosavadních studiích zabývajících se hláskoslovím Bible drážďanské chybí přesnější údaje o provedených a neprovedených hláskoslovných změnách Bible drážďanské, které by mohly například umožnit statistické zpracování určitých jevů a tím i odhalení statisticky signifikantních rozdílů v oblasti jejího hláskosloví. V naší práci se proto pokusíme o podrobnější popis vybraných hláskoslovných změn promítajících se do Bible drážďanské, dosavadní poznání je totiž kvantifikuje jen přibližně.

4 Popis výzkumu

4.1 Cíl výzkumu

Cílem našeho výzkumu je popsat promítnutí tří probíhajících hláskoslovných změn 14. století do grafiky Bible drážďanské, na jehož základě získáme synchronní průřez hláskoslovného stavu českého jazyka ve třetí čtvrtině 14. století. Relativní synchronnost takového průřezu je nicméně komplikována minimálně dvěma skutečnostmi: za prvé, v Bibli drážďanské máme opis staršího překladu, jež vyhotovili uživatelé zřejmě různého věku, regionálního původu a řádového zázemí; za druhé, o regionálním původu, klášterním zázemí a míře zásahů u písařů Bible drážďanské nevíme nic určitého, ale můžeme také konstatovat, že opis dochovaný v Bibli drážďanské nebyl příliš časově vzdálen od protografu.

4.2 Předmět výzkumu

Předmětem výzkumu jsou následující tři probíhající hláskoslovné změny 14. století:

1. Diftongizace $ó > uo$, $o > uo$;
2. Přehláska $'u > i$, $'ú > í$;
3. Přehláska $'o > ě$, $'ó > ie$;

Při výběru těchto hláskoslovných změn jako předmětu zkoumání jsme se řídili informacemi, které nám poskytuje dosavadní bádání o hláskosloví Bible drážďanské, a obecnými poznatky o hláskosloví 14. století. Limitem zohlednění dalších probíhajících změn je rozsah diplomové práce.

4.3 Výběr vzorků

Základem pro analýzu je text Bible drážďanské podaný v edici *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*, která obsahuje transliterovanou podobu textu Bible drážďanské. Z této edice jsme vybrali dva vzorky: a) Lukášovo evangelium, přeložené příslušníkem tzv. popske skupiny, zapsané do Bible drážďanské druhým písařem; b) knihu Izaiáš z prorockých knih, přeloženou příslušníkem tzv. kněžské skupiny, zapsanou taktéž druhým písařem. Statistické porovnání hláskosloví těchto dvou úseků Bible drážďanské, zapsaných týměž

písařem, může naznačit případné statisticky signifikantní rozdíly mezi překladateli (případně ranými opisovači před písařem Bible drážďanské) v oblasti hláskosloví. Druhý písař, jehož úseky jsme zvolili, byl podle V. Kyase (1971, s. 9) hlavním písařem Bible drážďanské, napsal 406 listů – největší část rukopisu a byl „zřejmě zkušený pracovník“ (Kyas 1981, s. 17).

4.4 Popis vzorků

4.4.1 Lukášovo evangelium

Překlad čtveroevangelia, který vznikl pravděpodobně „nejdříve jako základ celé bible“ (Kyas 1997, s. 46), byl pořízen jedním z příslušníků tzv. popské skupiny, jehož výkon V. Kyas hodnotí jako velmi zdařilý (1971, s. 39) a charakterizuje ho dále tak, že „sloh jeho je plastický, vážný, ale výběrem slov srozumitelný a málo se lišící od mluvené řeči, vzhledem k počátkům české prózy kupodivu vyspělý, nejevící bezradné tápání“. O překladu evangelií dále konstatuje (Kyas 1971, s. 40; Kyas 1997, s. 46–47), že se v něm vyskytují termíny nejstaršího českého evangeliáře jako např. *běs*, *děvicě*. Termín *licoměrník* by podle Kyase (tamtéž) mohl pocházet z Emauzského kláštera. Dále V. Kyas (1971, s. 40) píše, že překladatel evangelií částečně užil termíny, které se objevují v Klaretově Glosáři (např. *blasphemia: porúhanie*), a také upravoval Klaretovy termíny (např. Klaretův termín *dnozlámanec* upravil na *zlámaný dní*). Některé termíny zavedl sám překladatel, např. *amen: věrně*, *magus: mudrák*, *lepra: trudovatina*. Překlad evangelií obsahuje řadu lexikálních archaismů (Kyas 1971, s. 41), např. *chvorý*, *blahati*, *oblovati*.

Text Lukášova evangelia (folia 570a–588b) Bible drážďanské se díky opisu Josefa Vraštila dochoval v úplné podobě. Také je k dispozici devatenáct de Ghelincových fotokopii lícních stran (folia 570a–588a). V prvním dílu edice, z níž jsme vybrali pro naši analýzu Lukášovo evangelium, transliteroval V. Kyas lícní strany podle fotokopii, rubové strany jsou z opisu J. Vraštila (Kyas 1981, s. 30). Co se týče spolehlivosti Vraštilova opisu evangelií, V. Kyas zmiňuje, že je „poměrně velmi přesný“ (1981, s. 31). Z nedostatků pak uvádí (Kyas 1981, s. 31) některé omyly v přepisu Matoušova evangelia: místy chybně velká písmena na začátku vět; omyly v přepisu Matoušova a Markova evangelia: zápis *gyzto* (nom. pl. mask.) místo zápisu *gijzto* (jak zapisuje písař Bible drážďanské); sporadické omyly v některém písmenu: např. *wrhuu* místo *vwrhuu* Mt 13,42. V. Kyas také zmiňuje (Kyas 1981, s. 30), že J. Vraštil při opisování zavedl novodobou interpunkci.

Lukášovo evangelium má 24 kapitol a podle edice Bible drážďanské má 19 564 grafických slov (spočítáno na základě vlastní digitalizované verze transliterace Lukášova

evangelia pořízené pro účely této diplomové práce, za slovo bylo považováno každé grafické, tj. mezerami oddělené, slovo s výjimkou novodobého očíslování veršů).

4.4.2 Kniha Izaiáš

Práci překladatele prorockých knih charakterizuje V. Kyas (1971, s. 38) takto: „Vzrušený a často i temný obsah Proroků tlumočil český autor vcelku se zdarem, i když musil přitom vyvinout značné úsilí.“ Upozorňuje (tamtéž), že se místy objevuje dvojí překlad jednoho místa, např.: „*hubení proti dobrému a neurození proti urozenému* Is 3,5“, přičemž druhý překlad byl podle Kyase v protografu, resp. předloze, zapsán jako glosa a písař ho zapsal přímo do textu. V. Kyas (1971, s. 37) se také zmiňuje o variabilitě českých ekvivalentů při překladu určitých latinských výrazů, např. *blasphemare: posuzovati* So, *poškvřiti* Is, *zlostně převracovati* Is atd.

Text knihy Izaiáš Bible drážďanské se bohužel nedochoval v úplné podobě. Máme z něj jenom dvacet osm lícních stran (folia 381a–408a), které jsou zachráněny na fotokopiích. Jinak je text knihy Izaiáš v edici *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká* doplněn textem Proroků rožmberských. Tento rukopis, u něhož bylo také zjištěno, že obsahuje překlad bible 1. redakce, pochází z 90. let 14. století a zahrnuje knihy Izaiáš, Jeremiáš, Pláč a Daniel. Poněvadž v naší diplomové práci zkoumáme hláskoslovné změny, které jsou promítnuty do grafiky Bible drážďanské, ty úseky, v nichž je text Izaiáše doplněn textem Proroků rožmberských, do vzorku nezahrnujeme.

Kniha Izaiáš má 66 kapitol, zachované části knihy Izaiáš Bible drážďanské podle edice Bible drážďanské obsahují 13 826 grafických slov (spočítáno na základě elektronické verze posledního dílu edice poskytnuté Ústavem pro jazyk český AV ČR, v. v. i., pro účely této diplomové práce, za slovo bylo považováno každé grafické slovo s výjimkou novodobého očíslování veršů).

4.5 Výchozí hypotéza

Testujeme hypotézu, že zkoumané vzorky budou vykazovat statisticky signifikantně různou míru uplatnění probíhajících hláskoslovných změn, tj. starší a mladší hláskoslovný stav, protože byly přeloženy překladateli dvou různých překladatelských skupin, ačkoli do rukopisu Bible drážďanské je zapsal též písař. (Zároveň u tohoto písaře předpokládáme, že jeho idiolekt se při chronologicky blízkém přepisování neměnil.)

4.6 Metodika výzkumu

Naše práce zahrnuje následující etapy:

1. Manuální excerpce dokladů změn $ó > uo$, $o > uo$, $'u > i$, $'ú > í$, a $'o > ě$, $'ó > ie$ z vybraných vzorků Bible drážďanské do programu Excel
2. Otagování vyexcerpovaných dokladů
3. Třídění vyexcerpovaných dokladů pomocí statistických funkcí COUNTIF a COUNTIFS
4. Zpracování vyexcerpovaných dokladů
5. Interpretace výsledků výzkumu a srovnání s dosavadními poznatky

Excerpce dokladů probíhala podle těchto zásad:

1. Při excerpci dokladů všech změn nebyly akceptovány takové doklady, které byly dodány do původního textu Bible drážďanské editory, a doklady, v nich je nějaká část (zejména ta, v níž probíhá zkoumaná změna) dodána editory. V Lukášově evangeliu jsou to slova: $\langle \text{apostolu} \langle o \rangle w \rangle^9$ (9,12) a $\langle \text{c} \langle i \rangle \text{ziem} \rangle$ (16,12). V knize Izaiáš: $\langle \text{przielfcz} \langle y \rangle \text{gy} \rangle$ (3,12), $\langle \text{fpalige} \rangle$ (5,24), $\langle \text{uffy} \rangle$ (22,14), $\langle \text{lecy} \rangle$ (31,5), $\langle \text{dyegy} \rangle$ (42,17), $\langle \langle \text{ci} \rangle \text{zi} \rangle$ (61,5), $\langle \text{oftaragy fie} \rangle$ (65,22).
2. Při excerpci dokladů na změnu $ó > uo$ (a sporadickou změnu $o > uo$) nebyla akceptována slova uvedená ve výčtu níže. Do výzkumu nebyla zařazena, protože ve staročeských slovnících, které jsou k dispozici ve Vokabuláři webovém,¹⁰ jsou přítomny podoby těchto slov jak s dlouhým, tak s krátkým o (srov. v Gebauerově *Slovníku staročeském* jsou podoby *hora* a *hóra*, ve *Staročeském slovníku – požitek* a *požitek*, v *Elektronickém slovníku staré češtiny – lože* a *lóže*, *spolu* a *spólu*, *zokružiti* a *zókrúžiti*, ve *Staročeské textové bance – slove* a *slóve*, *pozove* a *pozóve*, v *Malém staročeském slovníku – smola* a *smóla*). Způsob zaznamenání samohláskové délky těchto slov v Bibli drážďanské nám však neumožňuje rozpoznat, o jakou ze dvou kvantitativních dublet těchto slov či tvarů jde, a není tudíž jasné, jestli ve slovech s uo

⁹ Špičaté závorky v této práci zpravidla (výjimkou jsou soupisy transliterovaných dokladů, kde tyto závorky nepoužíváme pro vizuální jednoduchost) ohraničují transliterovanou podobu slova, uvnitř slova ohraničují fragment zasazený editory.

¹⁰ *Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2018. Verze dat 1.1.4 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz.cas.cz>.

jde o změnu $ó > uo$, nebo o sporadickou změnu $o > uo$. V Lukášově evangeliu jsou to slova:

- <huora> (3,5), <huori> (Gsg) (4,29; 9,37), <horu> (4,5; 6,12; 9,28; 22,39), <horzie> (8,32; 19,29; 21,37), <hori> (Gsg) (19,37), <hori> (Npl) (21,21);
- <loze> (5,24; 5,25; 8,16), <lozi> (5,18; 17, 34);
- <pozitka> (21,4);
- <pozowe> (15,9);
- <flowe> (1,36; 2,4; 7,11; 8,2; 9,10; 19,29; 21,37; 23,33);
- <fpolu> (5,36; 6,11; 7,47; 8,7; 12,1; 14,18; 23,12; 23,48; 24,14; 24,17);
- <fzowe>¹¹ (15,6).

v knize Izaiáš jsou to slova:

- <hori> (Npl) (5,25; 34,4; 42,15; 64,1; 64,3;), <hora> (29,17), <hori> (Gsg) (10,18; 40,16), <horzie> (8,18; 10,12; 22,5; 24,23; 25,6; 25,7; 25,10; 27,13; 29,8; 31,4;), <horu> (10,32; 30,29), <huora> (29,17), <huori> (Gsg) (15,5; 60,13), <huor<i>> (Gsg) (40,12), <huorze> (16,1), <huorzie> (18,7), <huorzi<e>> (65,25), <huoru> (29,17; 56,7), <huori> (Npl) (44,23; 55,12);
- <fmolu> (2krát) (34,9);
- <fpolu> (22,3; 31,3; 42,14; 44,11; 45,20; 45,21; 46,2; 48,13; 50,8; 60,13; 65,25; 66,8), <fpuolu> (41,1);
- <zuokruzil> (44,13).

4.7 Struktura praktické části

Praktická část diplomové práce obsahuje čtyři základní kapitoly, ve kterých se zabýváme zkoumáním odrazu tří staročeských hláskoslovných změn v Bibli drážďanské: $ó > uo$, $o > uo$, $'u > i$ ($'ú > í$) a $'o > ě$ ($'ó > ie$). Každá kapitola se skládá ze tří podkapitol:

- Z podkapitoly, ve které shrnujeme informace o zkoumané změně z odborné literatury.
- Z podkapitoly věnované interpretaci výsledků výzkumu daných změn postupně v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš a porovnání stavu v obou biblických knihách. Při interpretaci výsledků každého vzorku popisujeme poměry původních a nástupnických

¹¹ O tomto slovesném tvaru jsme sice nenašli zmínku ve výše uvedených zdrojích, ale Gebauer (1958, s. 375–379) mezi příklady ke slovesu *zváti*, o němž píše, že se vedle jeho tvaru *zové* vyskytuje analogicky tvar *zove*, zařazuje i tvar *szove*.

podob a díváme se, jestli tyto poměry nejsou případně ovlivněny faktory, které jsme sledovali. Při volbě faktorů jsme byli částečně inspirováni pozorováním určitých pravidelností během excerpcí materiálu, částečně pak kvantitativně-kvalitativní analýzou v knize J. Poráka (1983). U všech změn jsme jako faktory zkoumali:

- a) typ předcházející souhlásky, případně konkrétní souhlásky;
- b) typ morfému, případně konkrétní morfy;
- c) vliv české předlohy.

Změnu krátkého $o > uo$ nezkoumáme podle následujících faktorů, protože jde o změnu nesystémovou, sporadickou, proto jsme u ní excerpovali pouze doklady s provedenou změnou. Pokud jde o přehlásku $'u > i$ ($'ú > í$), vzhledem k tomu, že je ve zkoumaných vzorcích až na úplné výjimky provedena, naše zkoumání je v podstatě omezeno jenom na $'u > i$ v přítomných slovesných tvarech a faktory se týkají pouze $'u > i$ v slovesných tvarech v knize Izaiáš, v níž se ukázala variabilita v této změně. Třetí staročeskou přehlásku jsme zkoumali podle výše uvedených faktorů, i když o jejím systematickém charakteru panují pochybnosti.

- Z podkapitoly, ve které konfrontujeme výsledky vlastního výzkumu s informacemi v odborné literatuře.

5 Diftongizace *ó > uo*

5.1 Dosavadní zjištění o změně

Doložení a průběh změny. Nejstarší doklady diftongizace *ó > uo* pocházejí z první poloviny 14. století.¹² Gebauer (1963, s. 243) mezi nejstarší doklady například uvádí: *huorze* (UmučRajhr), *buoh* (PasMuzA), *duoftoynye* (tamtéž), *fwuoi duom* (tamtéž) a jiné. Komárek (1969, s. 118) zmiňuje také místní jméno *Duol* v zápisu z roku 1313. Co se týče dalšího vývoje této změny, Gebauer (1963, s. 244) a Trávníček (1935, s. 83) obecně předpokládají pro 14. století převládání *ó* a koexistenci *ó*, *uo* a *ũ*.¹³ Lamprecht (1986, s. 105) uvádí, že ve druhé polovině 14. století dokladů s diftongizací přibývá. Komárek (1969, s. 120) se domnívá, že se diftongizace *ó > uo* uskutečnila v mluvené češtině (v jádru území) do konce 14. století, zatímco Lamprecht (1986, s. 105) mluví až o 15. století. Vintř (2001, s. 201) píše, že diftongizace začala v druhé třetině 14. století a že po roce 1400 *uo* převládlo. Jinde uvádí (Vintr 1978, s. 266), že se diftongizace *ó > uo* vyskytuje poměrně často v LegKat, PasMuzB, Vít, OtcB, EvOl. K průběhu diftongizace *ó > uo* se jen stručně vyjadřuje Kosek (2014, s. 78), Pleskalová (2003, s. 40) a Šlosar (2017). Určité poznatky o průběhu této změny v některých staročeských památkách přináší i vysokoškolské kvalifikační práce: DesHrad z Hrad (60. léta 14. stol.) podle poznatků v bakalářské práci Zezulové (2008, s. 23) „reflektuje stav změny v počátečním stadiu“. Diftongizovaný tvar *buoh* se objevuje ve velké míře, tvar *bóh* je spíše sporadický, u ostatních slov se až na *puol* vyskytují tvary s původním *ó*; HradProk z Hrad (60. léta 14. stol.) podle poznatků v bakalářské práci Kůrečkové (2008, s. 33) obsahuje diftongizovaný tvar *buoh* vedle původního *bóh*, „a to v omezené míře, zatímco v ostatních slovech se bez výjimky objevuje původní vokál *ó*“. Autorka se dále zmiňuje o převaze nediftongizovaných tvarů; LegKat (2. pol. 14. stol.) podle poznatků v bakalářské práci Kůrečkové (2008, s. 29–30) obsahuje jak diftongizované tvary *buoh*, *vzhuoru*, *muoj*, *nepomuož*, *doustojna*, tak tvary *bóh*, *vzhóru*, *mój*, *nemóž*, *dóstojna*.

Fonetické předpoklady změny. V odborné literatuře se můžeme dočíst o fonetických předpokladech změny *ó > uo*. Za ty bývá považována labiovelarizace předcházející tvrdé souhlásky. František Trávníček (1935, s. 83) zpochybňuje Gebauerův předpoklad o motivaci této změny vlivem němčiny¹⁴ a její podstatu vykládá tak, že souhláska je labiovelarizována vlivem následující samohlásky *ó* (Trávníček 1935, s. 83), tudíž *^umo*, a že se labiovelarizace

¹² Srov. např. Lamprecht 1986, s. 105; Komárek 1969, s. 118; Gebauer 1963, s. 244.

¹³ V souvislosti s koexistencí *ó*, *uo* a *ũ* Gebauer mluví o druhé polovině 14. stol.

¹⁴ Srov. k této problematice také novější studie, v nichž se neuznává vliv němčiny, např. Rejzek 2003; Šlosar 2006.

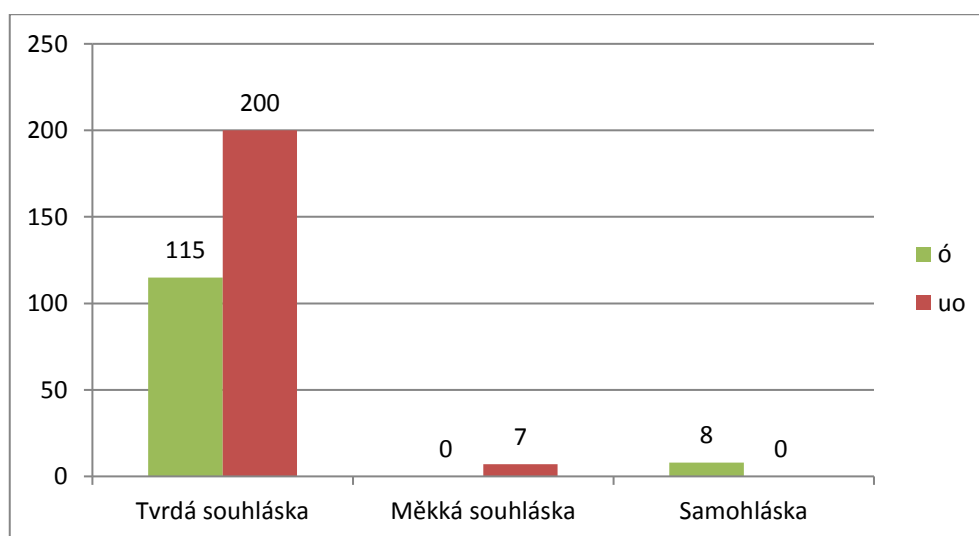
projevila stupněm *“ó* a *uo* (Trávníček 1926, s. 105). Labiovelarizace předcházející souhlásky se může akusticky projevit jako přechodný zvuk *“* po souhlásce *m*, tudíž jako *m[“]o* nebo *muo*. Skupiny *^umo*, *m[“]o* a *muo* chápe jako stupně labiovelarizace, přičemž *^umo* je stupeň, v němž se labiovelarizace akusticky neprojevuje, zatímco *muo* je stupeň, v němž *u* je součástí diftongu (Trávníček 1926, s. 101, 107). Komárek (1969, s. 125) pojímá podstatu změny *ó > uo* tak, že předpokládá, že se labiovelarizace, resp. labiovelární element tvrdých souhlásek před *ó* po zániku konsonantické měkkostní korelace spojil s *ó* a „vytvořil s ním diftong“.

Fonologické předpoklady změny. Pro fonologizaci *uo* byly dobré podmínky, poněvadž ve staré češtině existoval izolovaný diftong *ě* (*ie*). K fonologizaci *uo* však došlo jenom v dlouhých slabikách, zatímco v krátkých slabikách *uo* ustoupilo. Dlouhý foném *ie* v důsledku změny *ó > uo* získal zadní protějšek, a tak se začlenil do systému dlouhých vokálů „jako rovnocenný člen vztahu přední nelabializovaný – zadní labializovaný vokál“ (Komárek 2006, s. 245). Změna *ó > uo* je v tomto pojetí jedním z projevů tendence k symetrii vokálního systému (srov. Komárek 2012, s. 97; Vintr 2001, s. 202).

5.2 Interpretace výsledků vlastního výzkumu

5.2.1 Lukášovo evangelium

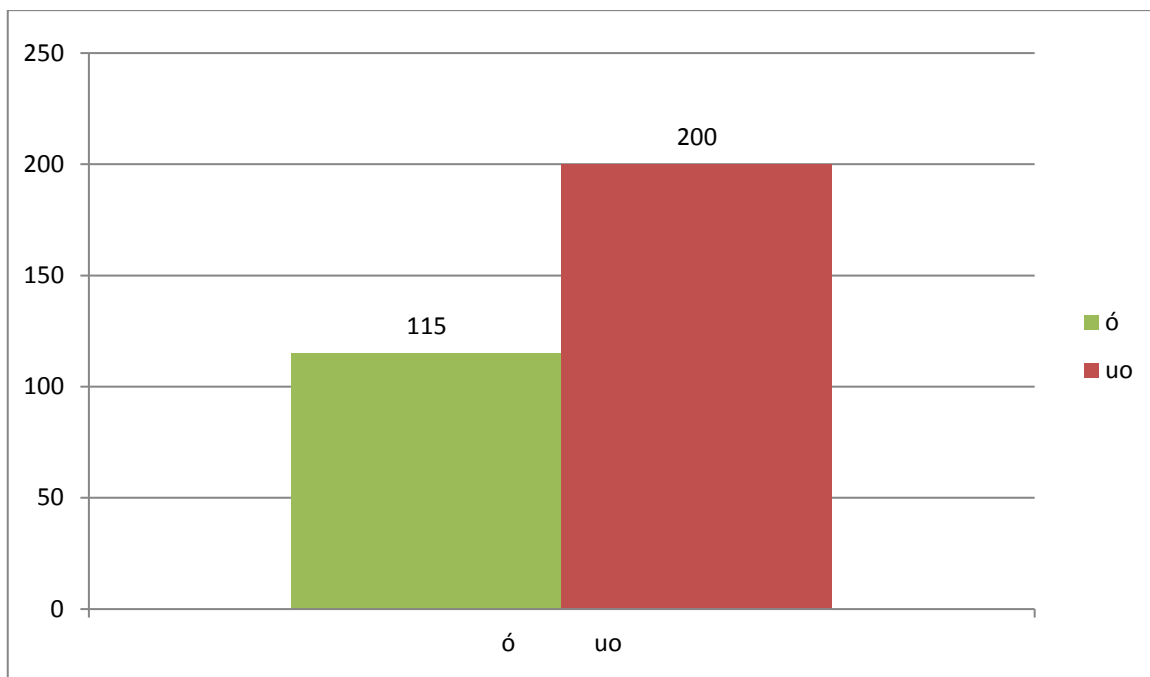
Hláskoslovná změna *ó > uo* probíhá po tvrdých souhláskách, jak jsme popsali v předchozí kapitole. Nyní si všimneme zaznamenání této změny v Bibli drážďanské. V této kapitole představíme výsledky výzkumu diftongizace *ó > uo* v Lukášově evangeliu (doklady byly excerpovány z celého textu Lukášova evangelia). Nejprve uvádíme celkový přehled absolutních frekvencí výskytů *ó* a *uo*:

Graf 1: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* po tvrdých souhláskách, měkkých souhláskách a samohláskách

Graf 1 ukazuje, že se v Lukášově evangeliu Bible drážďanské setkáváme i s zápisem nediftongizovaného *ó* po samohláskách (8krát) a s *uo* po měkkých souhláskách (7krát). Obě tyto skupiny po netvrdých hláskách ve výzkumu rozložení *ó/uo* necháváme jako vlivy analogie stranou. Pokud jde o slova s nediftongizovaným *ó* po samohláskách, je to osm přivlastňovacích adjektiv, odvozených od cizích osobních jmen: <eliow>, <melchiow>, <neriow>, <melichiow>, <melchaow>, <mennaow>, <faleow>, <matuzaleow>. Co se týče případů s *uo* po měkkých souhláskách, tomu je věnována dále zvláštní kapitola. Zbývá tedy 315 dokladů po tvrdých souhláskách.

Nyní se podíváme na to, jakým způsobem je změna *ó > uo* reflektována v Lukášově evangeliu Bible drážďanské. Sledovaných 315 dokladů změny *ó > uo* je distribuováno následovně (viz Graf 2):

Graf 2: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* v Lukášově evangeliu

Graf 2 znázorňuje, že z 315 dokladů tvoří doklady s *ó* asi třetinu, přesně 115 případů (37 %),¹⁵ zatímco *uo* se vyskytlo 200krát (63 %). Následující kapitoly jsou věnovány popisu poměrů původních a nástupnických podob a výzkumu vybraných faktorů, které by mohly případně ovlivnit dané rozložení *ó/uo*: typ předcházející souhlásky a morfematická stavba slova. Věnujeme pozornost rovněž faktoru vázanosti určité podoby na konkrétní lexém a jeho případnou četnost. V naší práci odhlížíme od některých dalších faktorů jako např. blízký kontext, tj. že vyskytnuvší se *uo* mohlo zvýšit pravděpodobnost výskytu dalšího *uo* v blízkém okolí slova, nebo absolutní pozice *ó/uo* ve slově v poměru k jeho délce, tj. pozice *ó/uo* v přední části slova nebo v závěru slova (tento faktor je částečně zohledněn zkoumáním morfematické struktury slova). Zkoumáme pouze poměr *ó/uo*, poněvadž výsledný monoftong *ů* se v našich vzorcích ještě nevyskytuje.

5.2.1.1 Typ předcházející hlásky

V této kapitole se podíváme, jestli typ předcházející souhlásky, po níž se nachází *ó/uo*, neovlivňuje rozložení *ó/uo*. Z Lukášova evangelia byly vyexcerpovány následující doklady:

Po labiálách:

¹⁵ Čísla v procentech jsou zaokrouhlena na celá čísla. Procenta jsme počítali pomocí kalkulačky dostupné online na adrese: <<https://planetcalc.ru/1321/>>.

- po **b** – dokłady na **ó**: aminadabow; **uo**: buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, yacubuow;
- po **m** – dokłady na **ó**: domow, domow, efromow, chaynamow, mog, moy, moze, nemoze, nemoze, nemoze, nemozete, nemozte; **uo**: abrahamuow, abrahamuow, adamuow, aramuow, eliachimuow, muog, muog, muog, muog, muog, muog, muog, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoze, muoze, muoze, muozeff, muozeff, muozete, nemuoze, nemuoze, priemuoż, femuow;
- po **p** – dokłady na **ó**: pogde,¹⁶ pogde, pogdu, pogdu, pogdyem, pol, poyde, poyde, poyde, poydeff, poydeff, poydu, zařtupom, zařtupow, zpořobi, zpořobil, zpořobugi; **uo**: oziepuow, oziepuow, oziepuow, oziepuow, oziepuow, popuom, popuom, puolnoci, zařtupuom, zařtupuom, zařtupuom, zařtupuom, zařtupuow;
- po **w** – dokłady na **ó**: dywow, fwoy, fwoy, fwoy, fwoy, fwoy, twoy, twoy, wole, woli; **uo**: řlowuom, řwuoy, řwuoy, řwuoy, řwuoy, řwuog, řwuog, řwuoy, řwuoy, řwuoy, řwuoy, řwuoy, řwuol, řwuole, řwuole, řwuoli.

- po **d** – dokłady na **ó**: dawidow, dawidow, dom, dom, dom, doftogen, doftoyneho, doftoynye, doftoynyeyfŷy, wrziedow; **uo**: dawiduow, dawiduow, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duoſtogen, duoſtogen, duoſtogen, duoſtogen, duoſtogen, duoſtogen, duoſtoyne, duoſtoyny, duoſtoyny, helamaduow, naroduow, naroduow, fuſieduom, fuſieduom;
- po **t** – dokłady na **ó**: andyelom, apoſtłom, dyabłow, lona, lonye; **uo**: andyeluom, andyeluom, andyeluow, andyeluow, apoſtłuw, apoſtłuw, doluow, doluow, doluow, doluow, przateluom;
- po **n** – dokłady na **ó**: dnow, dnow, dnow, dnow, dnow, dnow, hoſpodynow, hoſpodynow, pohanom, ŷymonow, ŷynow, yanow; **uo**: dnuow, dnuow, hoſpodynuow, hroznuow, chaynanuow, choranuow, ioranuow, naazonuow, nathanuow, pohanuow, falmonuow, ŷymeonuow, ŷynuom, ŷynuow, ŷynuow, yohanuow;
- po **r** – dokłady na **ó**: hrozi, kropie, rozno, rozno, ŷtroyci, wietrom; **uo**: bratruow, bratruow, eliezeruow, heberuow, heruow, hruoza, hruozi, nachuruow, tyezaruom;
- po **s** – dokłady na **ó**: sol, sol; **uo**: bieŷuow, bieŷuow, czaŷuow, czaŷuow;

- po **t** – doklady na **ó**: miestom, mtow, prelatow, robatom, feruthow, ftol; **uo**: arphaxatuow, drobtuow, knyezatuom, knyezatuom, mathatuow, mathatuow, obethuow, prelatsuom, fetuow, ftuol, ftuol, ftuol, ftuoy, yarethuow;
- po **z** – doklady na **ó**: nejsou doklady; **uo**: boozuow.

Po velárách:

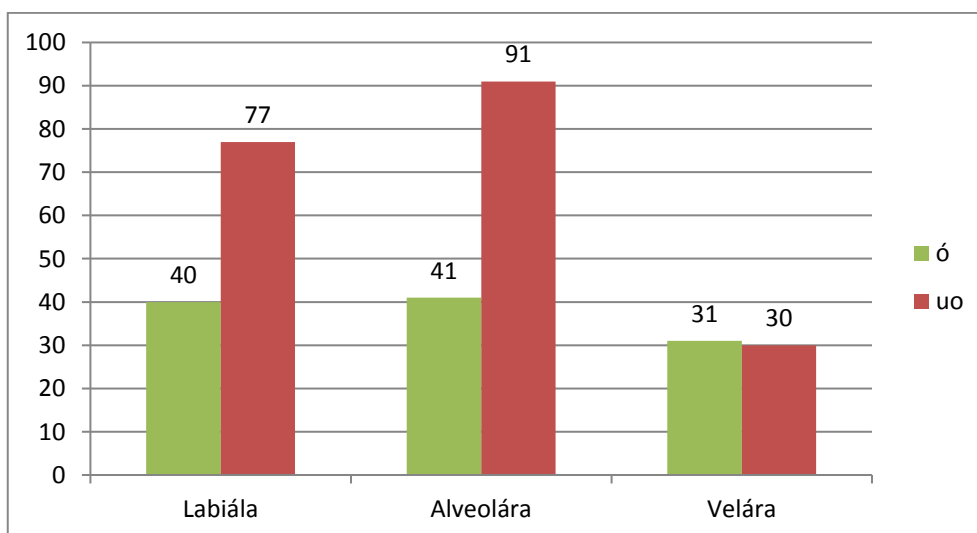
- po **ch** – doklady na **ó**: duchow, enochow, lamechow; **uo**: duchuom, duchuow, duchuow, duchuow, hrziechuom, hrziechuow, hrziechuow, phalechuow;
- po **k** – doklady na **ó**: duchownykom, duchownykwow, duchownykwow, duchownykwow, duchownykwow, duchownykwow, duchownykwow, duchownykwow, mudrakow, otrokow, pahorkom, pacholkow, prorokom, prorokow, prorokow, prorokow, fkutkom, fkutkom, fŷylinkow, fŷylinkow, fŷylinkow, fŷylinkow, vczedlnykom, vczedlnykom, vczedlnykom, vczedlnykom, vczedlnykwow, vczedlnykwow, vczedlnykwow, vczedlnykwow; **uo**: duchownykuom, duchownykuow, duchownykuow, fikuow, mudrakuow, mudrakuow, otrokuow, prorokuom, fŷylinkuow, vczedlnykuom, vczedlnykuom, vczedlnykuom, vczedlnykuom, vczedlnykuow, vczedlnykuow, vczedlnykuow, vczedlnykuow, vczedlnykuow, vczedlnykuow, vczennykuom, vczennykuow, yzakuow.

Po laryngále:

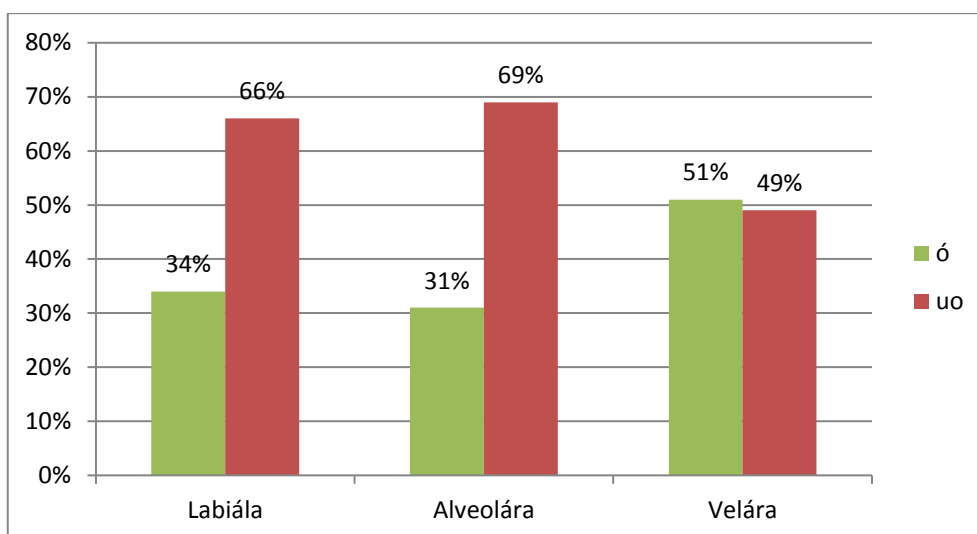
- po **h** – doklady na **ó**: neduhow, wzhoru, wzhoru; **uo**: neduhuow, neduhuow.

Vzhledem k tomu, že kategorie laryngál je zastoupena pouze souhláskou **h** s nízkou absolutní četností v kombinaci **h+ó/uo**, zmíníme se o ní přímo v detailním rozboru konkrétních předcházejících souhlásek (viz 5.2.1.1.1) a nezobrazujeme ji v Grafu 3.

Zjištěná distribuce **ó/uo** po různých typech souhlásek pak vypadá takto:

Graf 3: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* po různých typech souhlásek

Graf 4: Relativní počet výskytů *ó* a *uo* po různých typech souhlásek

ó/uo	Labiála	Alveolára	Velára
ó	40 34 %	41 31 %	31 51 %
uo	77 66 %	91 69 %	30 49 %
Celkem	117 100 %	132 100 %	61 100 %

Tabulka 1: Absolutní a relativní počet výskytů *ó* a *uo* po různých typech souhlásek

Grafy 3 a 4 ilustrují data zapsaná v Tabulce 1. Po alveolárách je diftong *uo* je užit nejčastěji (69 % případů), poněkud méně často po labiálách (66 % případů) a po velárách (49 % případů).

Abychom zjistili, zda jsou nějaké rozdíly v užití *ó/uo* mezi jednotlivými typy bezprostředně předcházejících souhlásek z hlediska výskytu *uo* statisticky signifikantní, provedeme statistické testy.¹⁷ Ve všech případech aplikujeme na data Fisherův exaktní test, poněvadž ho lze použít jak na vzorky malé velikosti (na rozdíl od χ^2 -testu, srov. Volín 2007,

¹⁷ Tučně na šedém pozadí prezentujeme statisticky signifikantní výsledky, které byly zjištěny na základě porovnávání skupin, z nichž v každé *ó* a *uo* (případně jiné srovnávané hodnoty) dohromady tvoří více než 10 výskytů. Výsledky, které se ukázaly jako statisticky signifikantní, ale byly zjištěny na základě porovnávání skupin s menšími počty slov, nepovažujeme vzhledem k malým absolutním četnostem za zcela spolehlivé (jsme si vědomi skutečnosti, že zvolená hranice 10 výskytů je subjektivní), ale pro informaci je ponecháváme v naší práci, označujeme hvězdičkou (*) a neuvádíme v celkových výsledcích. Výsledky, které se ukázaly jako statisticky signifikantní a byly zároveň zjištěny na základě porovnávání skupin s extrémně malým počtem slov (5 a méně dokladů) v práci nezohledňujeme vůbec.

s. 134), tak na vzorky větší velikosti (srov. Agresti 2002, s. 103). Jako hladinu významnosti určíme $\alpha = 0,05$. Za signifikantní výsledek pokládáme $p < 0,05$, jak je v jazykovědě obvyklé. Hodnotu p jsme počítali pomocí statistické kalkulačky dostupné online na adrese: <https://www.graphpad.com/quickcalcs/contingency1/>.

Porovnávané předcházející souhlásky	p hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
alveolára – velára	0,01	S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : alveolára > velára
labiála – velára	0,03	S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : labiála > velára
labiála – alveolára	0,68	
Celkový výsledek		S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : alveolára/labiála > velára

Tabulka 2: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* po různých typech souhlásek

Podle výsledků statistického testu za signifikantní rozdíl můžeme považovat rozdíl v užití *ó/uo* mezi alveolárou a velárou ($p = 0,01$) a mezi labiálou a velárou ($p = 0,03$). I když se tento výsledek ukázal jako statisticky signifikantní, při bližším pohledu je potřeba jisté obezřetnosti, a to vzhledem k nízkému počtu dokladů v některých skupinách: nelze vyloučit, že může být zkreslen nepřítomností *ó/uo* v kořenové pozici po velárách a malou přítomností *ó/uo* v příponách po velárách. Neznáme totiž chování *ó/uo* v těchto pozicích po velárách a nevíme, jak by mohlo ovlivnit stávající poměr *ó/uo* po velárách. K tomu srov. Graf 7.

5.2.1.1.1 Detailní pohled na konkrétní předcházející souhlásky

Tabulka 3 ukazuje poměry *ó : uo* před jednotlivými bezprostředně předcházejícími souhláskami:

Hláška	<i>ó</i>	<i>uo</i>
p	17	13
w	10	19
b	1	15
m	12	30
n	12	16
d	10	36

t	6	14
ł	5	11
r	6	9
z	0	1
s	2	4
k	28	22
ch	3	8
h	3	2

Tabulka 3: Poměry *ó* a *uo* po jednotlivých souhláskách

Vzhledem k tomu, že kategorie *b+ó/uo* je zastoupena z velké části slovem *buoh*, nepovažujeme ji za reprezentativní (viz 5.2.1.2.1). V této kapitole rovněž nezkoumáme kategorii *p+ó/uo*, protože spojení *p+ó* je z velké části zastoupeno předponou *pó-*, a tedy nemůžeme vyloučit vázanost *ó* na danou předponu. Její přítomnost totiž může ovlivňovat distribuci *ó/uo* po *p* a zkreslovat výsledek (viz 5.2.1.2.1).

Dále jsme provedli statistické testy, abychom odhalili případné statisticky signifikantní rozdíly mezi jednotlivými předcházejícími souhláskami z hlediska výskytu *ó/uo*. Kvůli velkému počtu výsledků zde uvádíme pouze statisticky signifikantní.

Porovnávané předcházející souhlásky	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
<i>d – k</i>	0,0008	S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : <i>d > k</i>
<i>m – k</i>	0,01	S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : <i>m > k</i>
Celkový výsledek		S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : <i>d/m > k</i>

Tabulka 4: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* po jednotlivých souhláskách

Statisticky relevantní zjištění lze na zvolené hladině pravděpodobnosti shrnout pro diftongizaci *ó > uo* v Lukášově evangeliu Bible drážďanské takto:

- po souhláskách *d* a *m* se diftong *uo* užívá častěji než po souhlásce *k*.

I zde je však při interpretaci nutná obezřetnost vůči vypovídací hodnotě tohoto zjištění, a to ze stejných důvodů jako u výsledku uvedeného v Tabulce 2.

5.2.1.2 Typ morfému

V této kapitole prozkoumáme, jestli to, v jakém typu morfému ve slově se *ó/uo* nachází, případně neovlivňuje distribuci původní a nástupnické hláskoslovné podoby. Z Lukášova evangelia byly vyexcerpovány následující doklady:

V předponách:

- sloves – doklady na *ó*: pogde, pogde, pogdu, pogdu, pogdyem, poyde, poyde, poyde, poydeff, poydeff, poydu, zpofobi,¹⁸ zpofoobil, zpofobugi; *uo*: nejsou doklady;
- adjektiv – doklady na *ó*: doftogen, doftoyneho, doftoyneyffly; *uo*: duoftogen, duoftogen, duoftogen, duoftogen, duoftogen, duoftogen, duoftoyne, duoftoyny, duoftoyny;
- adverbií – doklady na *ó*: doftoynye; *uo*: nejsou doklady.

V kořenech:

- sloves – doklady na *ó*: moze, nemoze, nemoze, nemoze, nemozete, nemozte; *uo*: muoze, muoze, muoze, muozeff, muozeff, muozete, nemuoze, nemuoze, prziemuoze, ftuoy;
- substantiv – doklady na *ó*: dom, dom, dom, hrozi, kropie, lona, lonye, pol, sol, sol, ftol, ftroyci, wole, woli; *uo*: buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, buoh, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, hruoza, hruozi, puolnoci, ftuol, ftuol, ftuol, wuol, wuole, wuole, wuoli;
- adverbií – doklady na *ó*: rozno, rozno, wzhoru, wzhoru; *uo*: nejsou doklady;
- zájmen – doklady na *ó*: mog, moy, fwoy, fwoy, fwoy, fwoy, fwoy, twoy, twoy; *uo*: muog, muog, muog, muog, muog, muog, muog, muog, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, muoy, fwuoy, fwuoy, fwuoy, fwuoy, twuog, twuog, twuoy, twuoy, twuoy, twuoy, twuoy, twuoy, twuoy.

V příponách:

- přivlastňovacích adjektiv – doklady na *ó*: aminadabow, dawidow, dawidow, enochow, efromow, hofpodynow, hofpodynow, chaynamow, lamechow, feruthow, fymonow, yanow; *uo*: abrahamuow, abrahamuow, adamuow, aramuow, arphaxatuow, boozuow, dawiduow, dawiduow, eliachimuow, eliezeruow, heberuow, helamaduow, heruow, hofpodynuow, chaynanuow, choranuow, ioranuow, mathatuow, mathatuow, naazonuow, nachuruow, nathanuow, obethuow, oziepuow, oziepuow, oziepuow,

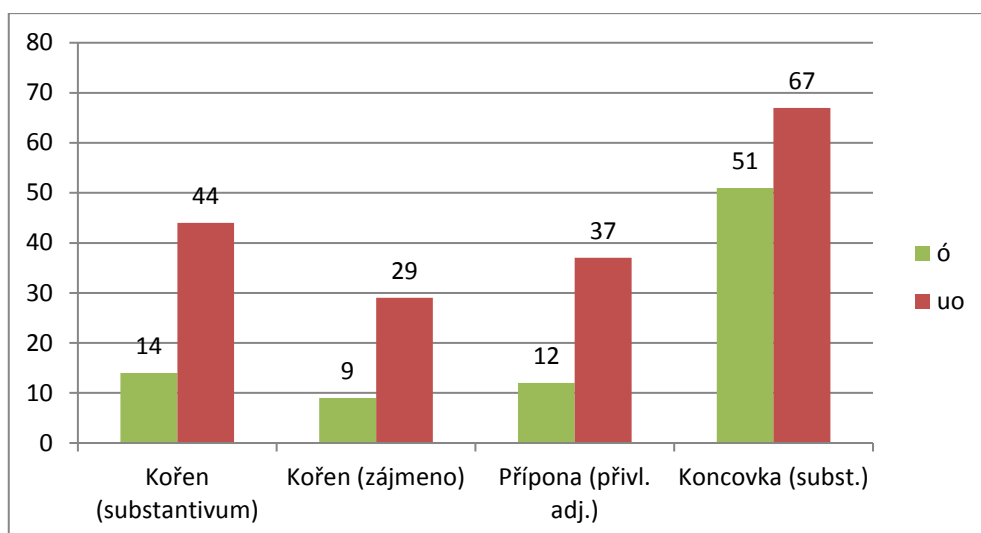
¹⁸ Původně jde o psl. spojení *po sobě* (srov. Rejzek 2012, s. 546).

V koncovkách:

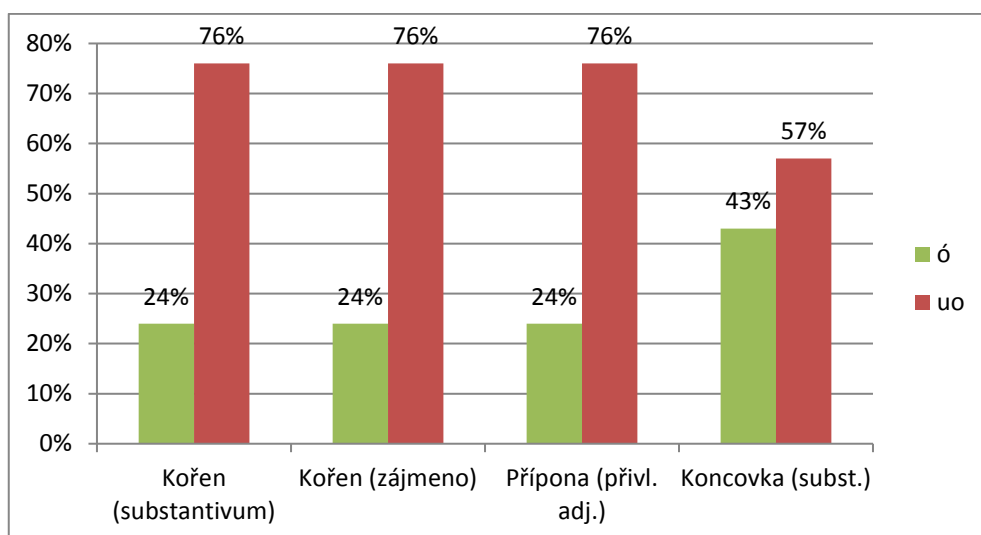
- Adverbia s přehodnocenou substantivní koncovkou:**¹⁹ doklady na *ó*: domow; *uo*: doluow, doluow. doluow. doluow.

Zjištěnou distribuci *ó/uo* v různých typech ostatních morfémů je možno znázornit takto:

42

Graf 5: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* v různých typech morfémů

Graf 6: Relativní počet výskytů *ó* a *uo* v různých typech morfémů

ó/uo	Kořen (subst.)	Kořen (zájm.)	Přípona (přív. adj.)	Koncovka (subst.)
ó	14 24 %	9 24 %	12 24 %	51 43 %
uo	44 76 %	29 76 %	37 76 %	67 57 %
Celkem	58 100 %	38 100 %	49 100 %	118 100 %

Tabulka 5: Absolutní a relativní počet výskytů *ó* a *uo* v různých typech morfémů

V Tabulce 5 je možno vidět data, která jsou znázorněna v Grafech 5 a 6. Je patrné, že diftong *uo* je nejčastěji užit v příponách přivlastňovacích adjektiv, v kořenech

přivlastňovacích zájmen a kořenech substantiv (76 % případů), méně v koncovkách substantiv (57 % případů).

Dále zkontrolujeme pomocí statistického testu, zda rozdíly v užití *ó/uo* mezi různými typy morfémů jsou statisticky signifikantní.

Porovnávané morfémy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
koncovka (substantivum) – kořen (substantivum)	0,01	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : kořen (subst.) > koncovka (subst.)
koncovka (substantivum) – přípona (přivl. adj.)	0,02	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : přípona (přivl. adj.) > koncovka (subst.)
koncovka (substantivum) – kořen (zájmeno)	0,03	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : kořen (zájmeno) > koncovka (subst.)
kořen (substantivum) – kořen (zájmeno)	1,0	
kořen (substantivum) – přípona (přivl. adj.)	1,0	
kořen (zájmeno) – přípona (přivl. adj.)	1,0	
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : kořen (subst.)/přípona (přivl. adj.)/kořen (zájmeno) > koncovka (subst.)

Tabulka 6: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v různých typech morfémů

Výsledky statistického testu z dostupných dat ukázaly, že statisticky signifikantní rozdíly z hlediska výskytu *ó/uo* jsou mezi kořeny substantiv a koncovkami substantiv ($p = 0,01$), příponami přivlastňovacích adjektiv a koncovkami substantiv ($p = 0,02$), kořeny zájmen a koncovkami substantiv ($p = 0,03$). Výsledek napovídající, že diftong *uo* je častěji užit v kořenech substantiv a příponách přivlastňovacích adjektiv než v koncovkách substantiv, však nemůžeme považovat za zcela spolehlivý, protože nemůžeme vyloučit, že může být zkreslen nepřítomností *ó/uo* v kořenové pozici po velárách a malou přítomností *ó/uo* v příponách po velárách. Neznáme totiž chování *ó/uo* v těchto pozicích po velárách a nevíme, jak by mohlo ovlivnit stávající poměr *ó/uo* v kořenech substantiv a příponách přivlastňovacích adjektiv. V případě srovnání kořenů zájmen a koncovek substantiv jsme v podstatě porovnali obsahově nestejnorodé kategorie (tj. v zájmenech se *ó* a *uo* vyskytují jen

po labiálních souhláskách, zatímco v koncovkách substantiv také po jiných souhláskách). Nepotvrdili jsme (viz níže), že by rozdíly z hlediska výskytu *ó/uo* v koncovkách napříč různými typy předcházejících souhlásek byly statisticky signifikantní, takže to, že v kořenech zájmen je diftong *uo* užit častěji než v koncovkách substantiv, je možná poněkud spolehlivější, ale stejně nemusí být nutně úplně přesný.

5.2.1.2.1 Detailní pohled na konkrétní morfy

Tabulka 7 ilustruje poměry *ó* : *uo* v jednotlivých morfech:

Morfy	ó	uo
Předpona: pó	14	0
Předpona dó (adj.)	3	9
Předpona dó (adv.)	1	0
Kořen: bóh	0	14
Kořen: dóm	3	20
Kořen: hór	2	0
Kořen: hróz	1	2
Kořen: króp	1	0
Kořen: lón	2	0
Kořen: mój	2	15
Kořen: móż	6	9
Kořen: pól	1	1
Kořen: róz	2	0
Kořen: sól	2	0
Kořen: stój	0	1
Kořen: stól	1	3
Kořen: strój	1	0
Kořen: svój	5	4
Kořen: tvój	2	10
Kořen: vól (ve slově <i>vůle</i>)	2	3
Kořen: vól (ve slově <i>vůl</i>)	0	1
Přípona přív. adj.: óv	12	37
óv (ve slově <i>dolů</i>)	0	4
óv (ve slově <i>domů</i>)	1	0
Koncovka: óm	16	26
Koncovka: óv	35	41

Tabulka 7: Poměry *ó* a *uo* v jednotlivých morfech

Provedli jsme statistické testy, abychom odhalili případné statisticky signifikantní rozdíly mezi jednotlivými morfy z hlediska poměru *ó/uo*.

Výsledky statistického testu jsou následující (pro velké množství výsledků uvádíme zde pouze statisticky signifikantní výsledky a prezentujeme výsledky pro přehlednost v několika tabulkách):

Porovnávané morfy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
<i>pó- – bóh</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – dóm</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>dóm</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – můj</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>můj</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – tvůj</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>tvůj</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – dó- (adj.)</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>dó- (adj.)</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – -óv (přípona přivl. adj.)</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>-óv (přípona přivl. adj.)</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – -óv (Gpl)</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>-óv (Gpl)</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – -óm (Dpl)</i>	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>-óm (Dpl)</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – můž</i>	0,0007	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>můž</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – svůj</i>	*0,01	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>svůj</i> > <i>pó-</i>
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh/dóm/můj/tvůj/dó- (adj.)/-óv (přípona přivl. adj.)/-óv (Gpl)/-óm (Dpl)/můž</i> > <i>pó-</i>

Tabulka 8: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v jednotlivých morfech

- V kořenech substantiv *bóh*, *dóm*, v kořenech zájmen *můj*, *tvůj* v kořenech sloves *můž*, v předponě *dó-* adjektiv, v příponě *-óv* přivlastňovacích adjektiv, v koncovkách *-óm* a *-óv* dativu a genitivu plurálu je diftong *uo* užit častěji než v slovesné předponě *pó-*. U

frekventovaných slov jako *bóh*, *dóm*, *mój*, *tvój* bychom měli mimo jiné počítat s možnou vázaností diftongizace na dané lexémy.

Porovnávané morfy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
-óv (Gpl) – <i>bóh</i>	0,006	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh</i> > -óv (Gpl)
-óv (Gpl) – <i>dóm</i>	0,006	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>dóm</i> > -óv (Gpl)
-óv (Gpl) – <i>mój</i>	0,01	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>mój</i> > -óv (Gpl)
-óv (Gpl) – -óv (přivl. adj.)	0,02	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : -óv (přivl. adj.) > -óv (Gpl)
-óm (Dpl) – <i>bóh</i>	0,005	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh</i> > -óm (Dpl)
-óm (Dpl) – <i>dóm</i>	0,04	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>dóm</i> > -óm (Dpl)
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh/dóm/mój/-óv</i> (přivl. adj.) > -óv (Gpl) <i>bóh/dóm</i> > -óm (Dpl)

Tabulka 9: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v jednotlivých morfech

- V kořenech substantiv *bóh*, *dóm*, v kořenech zájmen *mój* a v příponách přivlastňovacích adjektiv -óv je diftong *uo* užít častěji než v koncovce genitivu plurálu -óv.
- V kořenech substantiv *bóh*, *dóm* je diftong *uo* užít častěji než v koncovce dativu plurálu -óm.

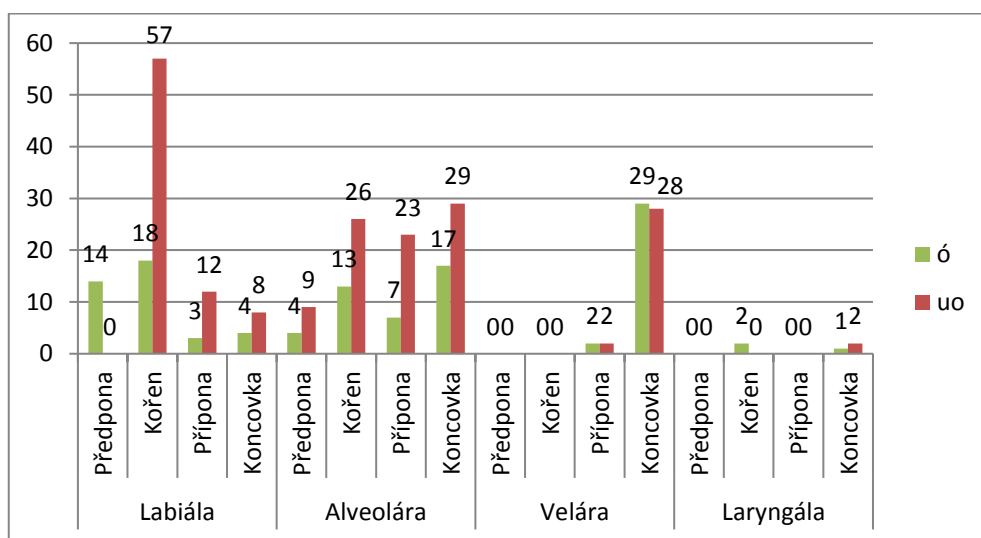
Porovnávané morfy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
<i>bóh</i> – <i>móż</i>	0,01	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh</i> > <i>móż</i>
<i>bóh</i> – <i>svój</i>	*0,003	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh</i> > <i>svój</i>
<i>dóm</i> – <i>svój</i>	*0,02	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>dóm</i> > <i>svój</i>

<i>mój – svůj</i>	*0,02	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>mój > svůj</i>
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh > móż</i>

Tabulka 10: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v jednotlivých morfech

- V kořenech substantiv *bóh* je diftong *uo* užit častěji než v kořenech sloves *móż*. Kdybychom zohlednili i statisticky relevantní výsledky u podob, které mají absolutní počet výskytů pod 10, můžeme shrnout, že diftongizace v kořenech *bóh/dóm/mój* je zaznamenána častěji než v zájmenu *svój*.

Na závěr popisu stavu diftongizace *ó > uo* v Lukášově evangeliu je podle našeho názoru potřeba upozornit na některé skutečnosti, které mohou vyvolávat jisté potíže při určení ovlivňujících faktorů. Nejprve pro ilustraci předkládáme Graf 7:

Graf 7: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* v různých typech morfémů

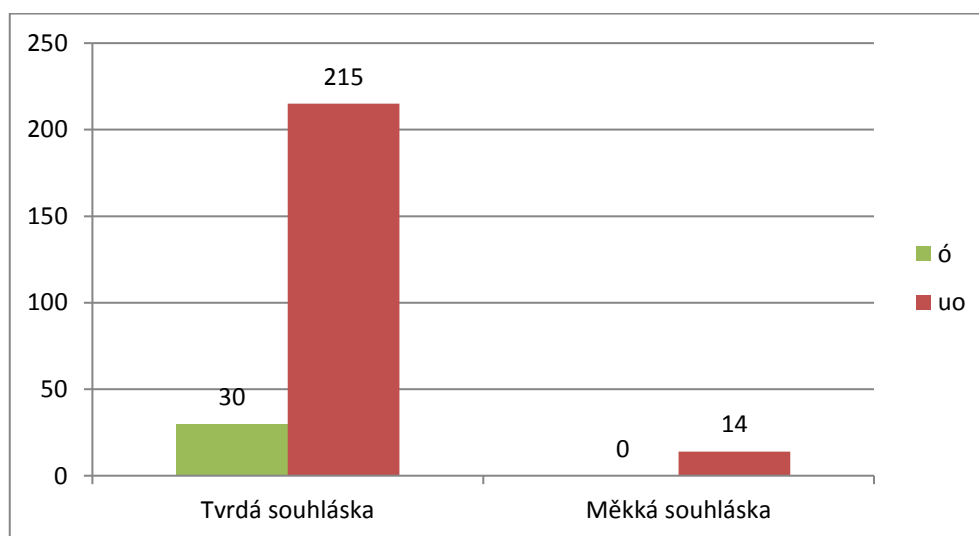
Pokud ponecháme stranou výskyt předpony *pó-* a předpony *dó-* (zde první a pátý sloupec zleva), o nichž jsme už psali, a okrajově zastoupenou kategorii laryngál, vidíme, že zatímco po labiálách a po alveolárách máme informace o výskytu *ó/uo* napříč morfémy, po velárách máme výskyty *ó/uo* v podstatě jenom v koncovkách (v příponách máme málo výskytů) a nemáme žádné výskyty *ó/uo* v kořenech (na předpony zde moc nebereme ohled), což nám znemožňuje poznat chování *ó/uo* napříč kořeny, příponami a koncovkami a ověřit, zda jsou po velárách nějaké statisticky signifikantní rozdíly z hlediska *ó/uo* mezi těmito

morfémy. Jinak bylo statisticky signifikantně potvrzeno, že se napříč morfémy po labiálách a po alveolárách diftong *uo* vyskytuje ve stejné míře.

Na druhé straně jako statisticky signifikantní se ukázaly rozdíly z hlediska *ó/uo* mezi kořeny po labiálách a koncovkami po velárách ($p = 0,001$), mezi příponami po labiálách a koncovkami po velárách ($p = 0,04$) a mezi příponami po alveolárách a koncovkami po velárách ($p = 0,02$). (Mezi kořeny po alveolárách a koncovkami po velárách je $p = 0,09$.) S ohledem na statisticky signifikantní zjištění, že se diftong *uo* vyskytuje napříč morfémy po labiálách a po alveolárách ve stejné míře (viz výše), mohli bychom snad také očekávat statisticky signifikantní rozdíly mezi labiálními a velárními koncovkami a mezi alveolárními a velárními koncovkami. Na základě statistického testu jsme však zjistili, že rozdíly z hlediska výskytu *ó/uo* v koncovkách mezi labiálami, alveolárami a velárami nejsou statisticky signifikantní. S ohledem na výše uvedené skutečnosti si uvědomujeme, že v Lukášově evangeliu je situace poněkud nejasná, že spolehlivější zjištění by přinesla analýza rozsáhlejšího materiálu a že výsledky naše analýzy nemusí být objektivní, protože mohou být ovlivněny ne důsledně zohledněnými faktory jako vázaností diftongizace na konkrétní morf či lexém.

5.2.2 Kniha Izaiáš

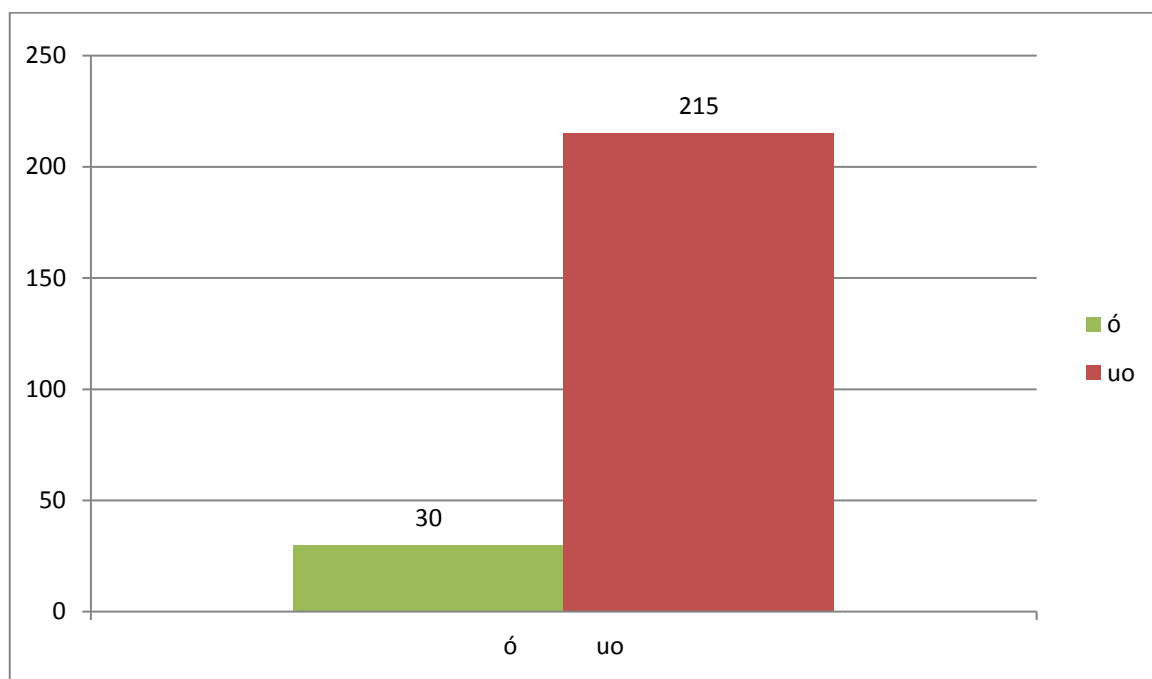
V této kapitole prozkoumáme, jakým způsobem je změna *ó > uo* zaznamenána v knize Izaiáš v Bibli drážďanské. Graf 8 představuje celkovou distribuci *ó* a *uo* v knize Izaiáš po tvrdých a měkkých souhláskách (po samohláskách se *ó/uo* nevyskytuje):

Graf 8: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* po tvrdých a měkkých souhláskách

Graf 8 ukazuje, že stejně tak, jak tomu je v Lukášově evangeliu, se v knize Izaiáš můžeme setkat s ne/provedenou změnou *ó > uo* po tvrdých souhláskách (245krát) i s užitím diftongu *uo* po souhláskách měkkých (14krát). Výskytu *uo* po měkkých souhláskách je věnována zvláštní kapitola, proto se zde zabýváme jen distribucí *ó/uo* po souhláskách tvrdých.

Z biblické knihy Izaiáš bylo vyexcerpováno celkem 245 možných pozic změny *ó > uo* po tvrdých souhláskách. Následující Graf 9 ilustruje rozložení *ó/uo*.

Graf 9: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* v knize Izaiáš

Graf 9 názorně ilustruje, že se z celkového počtu (245 dokladů) *ó* vyskytlo 30krát, což tvoří 12 % případů, zatímco diftong *uo* se vyskytl 215krát a to je cca 88 % všech případů. Připomínáme, že monoftong *ů* se v našem materiálu ještě nevyskytl vůbec. Stejně tak, jak jsme postupovali ve výzkumu Lukášova evangelia, popíšeme poměry *ó/uo* a podíváme se i zde na některé faktory, které by mohly ovlivnit zjištěné rozložení *ó/uo*.

5.2.2.1 Typ předcházející hlásky

V této kapitole provedeme analýzu toho, zda typ předcházející hlásky ovlivňuje užití *ó/uo*. Z knihy Izaiáš byly vyexcerpovány následující doklady:

Po labiálách:

- [illegible]

- po **d** – doklady na **ó**: alpidow, dom; **uo**: duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, duom, haduow, hoduow, hoduow, naroduow;
- po **l** – doklady na **ó**: nejsou doklady; **uo**: doluow, doluow, doluow, kozluow, kozluow, luono, neprzateluom, neprzateluom;
- po **n** – doklady na **ó**: nejsou doklady; **uo**: beranuow, beranuow, bubnuow, panuow, fínuow, fynuom, fynuom;
- po **r** – doklady na **ó**: kropie, produchowee, trofku; **uo**: nejsou doklady;
- po **s** – doklady na **ó**: nejsou; **uo**: wlafluow;
- po **t** – doklady na **ó**: krtom, plotow, ftogme; **uo**: prštuow, rtuow;
- po **z** – doklady na **ó**: nejsou doklady; **uo**: obrazuom, obrazuow, wozvow, zuoſtala, zuoſtalee, zuoſtatek.

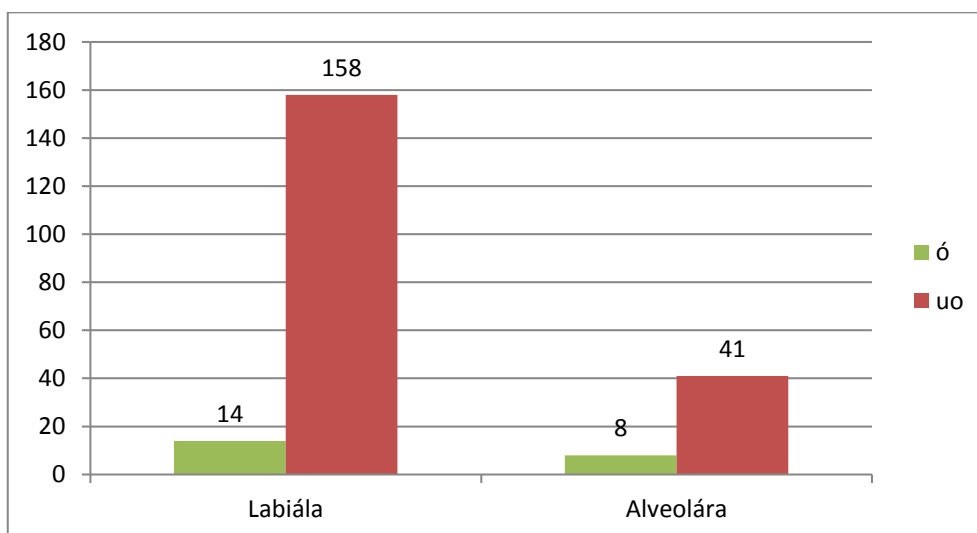
- po **k** – doklady na **ó**: bezdyetkom, kozie, ofstatkom, przieftupnykow, rzadkow, wiekom, wiekom; **uo**: krokuow, kuon, kuzedlnykuow, kuzedlnykuow, ofstatkuow, potokuow, rzadkuow, fluzebnykuow, fnatkuow, ftankuow, ftankuow, wiekuow, wiekuow, wieffczebnykuow.

Po laryngále:

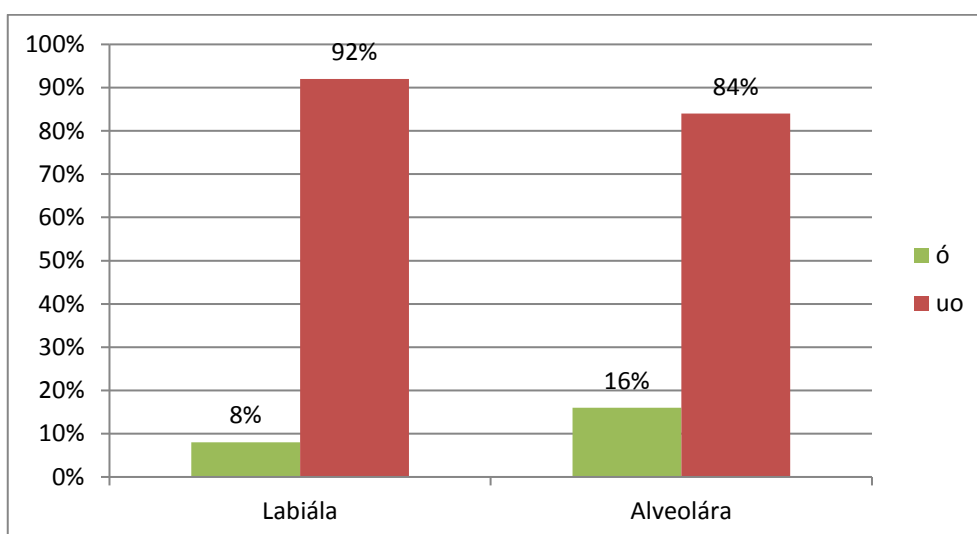
- po **h** – doklady na **ó**: wzhoru; **uo**: bohuow, wzhuoru.

Vzhledem k tomu, že kategorie velár a laryngál jsou zastoupeny pouze souhláskami *k*, resp. *h*, zmíníme se o nich až v detailním rozboru konkrétních předcházejících souhlásek (viz 5.2.2.1.1).

Zjištěná distribuce *ó/uo* po zbývajících typech souhlásek vypadá takto:

Graf 10: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* po různých typech souhlásek

Graf 11: Relativní počet výskytů *ó* a *uo* po různých typech souhlásek

ó/uo	Labiála	Alveolára
ó	14 8 %	8 16 %
uo	158 92 %	41 84 %
Celkem	172 100 %	49 100 %

Tabulka 11: Absolutní a relativní počet výskytů *ó* a *uo* po různých typech souhlásek

Tabulka 11 shrnuje data prezentovaná v Grafu 10 a 11. Můžeme pozorovat převládající užití diftongu *uo* po všech typech předcházejících tvrdých souhlásek. Nejvíce se vyskytuje po labiálách (92 % případů), poněkud méně po alveolárách (84 % případů). Tento rozdíl mezi labiálami a alveolárami z hlediska *ó/uo* se ukázal na zvolené hladině významnosti jako statisticky nesignifikantní.

5.2.2.1.1 Detailní pohled na konkrétní předcházející souhlásky

Tabulka 12 ukazuje poměr v užití *ó* : *uo* před jednotlivými bezprostředně předcházejícími souhláskami:

Hláška	ó	uo
p	7	41
w	1	38
b	2	39
f	0	2
m	4	38
n	0	7
d	2	17
t	3	2
ł	0	8
r	3	0
z	0	6
s	0	1
k	7	14
h	1	2

Tabulka 12: Poměry *ó* a *uo* po jednotlivých souhláskách

Vzhledem k tomu, že kategorie *b+ó/uo* a *m+ó/uo* jsou zastoupeny z velké části slovy *buoh* a *muoj*, nemůžeme je považovat za reprezentativní a zde je nezkoumáme. K slovům

5.2.2.2 Typ morfému

V předponách:

- V kořenech:**

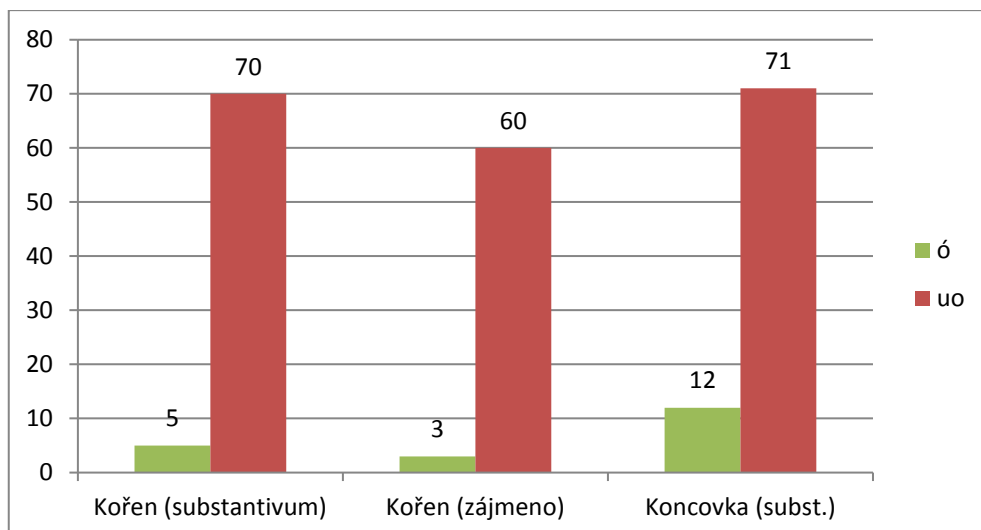
- 54

V příponách:

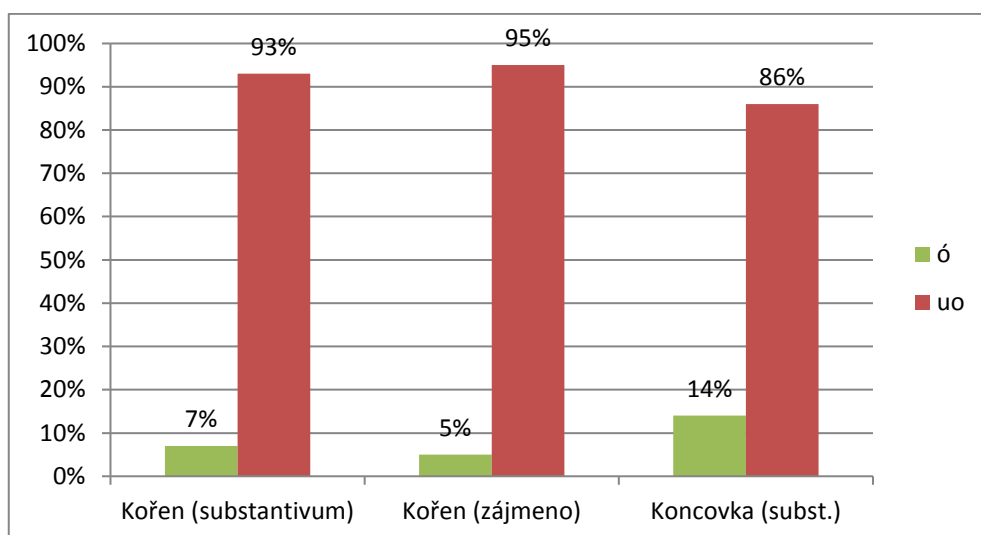
- ### V koncovkách:

- Adverbia s přehodnocenou substantivní koncovkou:** doklady na **ó**: nejsou doklady; **uo**:
doluow, doluow, doluow.

Zjištěnou distribuci *ó/uo* v jednotlivých typech zbylých morfémů lze znázornit takto:

Graf 12: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* v různých typech morfémů

Graf 13: Relativní počet výskytů *ó* a *uo* v různých typech morfémů

ó/uo	Kořen (subst.)	Kořen (zájm.)	Koncovka (subst.)
ó	5 7 %	3 5 %	12 14 %
uo	70 93 %	60 95 %	71 86 %
Celkem	75 100 %	63 100 %	83 100 %

Tabulka 13: Absolutní a relativní počet výskytů *ó* a *uo* v různých typech morfémů

Grafy 12 a 13 reprezentují data, která jsou shrnuta v Tabulce 13. Diftong *uo* je nejčastěji užit v kořenech zájmen (95 % případů), méně často v kořenech substantiv (93 % případů), pak v koncovkách substantiv (86 % případů). Podle statistického testu se ukázalo, že rozdíly v distribuci *ó/uo* mezi jednotlivými typy morfémů nejsou statisticky signifikantní.

5.2.2.2.1 Detailní pohled na konkrétní morfy

Tabulka 14 ilustruje poměry *ó* : *uo* v jednotlivých morfech:

Morfy	ó	uo
Předpona: (z)ó (sloveso)	0	1
Předpona: (z)ó (subst.)	0	1
Předpona: (z)ó (adj.)	0	1
Předpona: pó	6	3
Předpona: pró	1	0
Kořen: bóh	1	37
Kořen: dóm	1	13
Kořen: hór	1	1
Kořen: kón	0	1
Kořen: kóz	1	0
Kořen: króp	1	0
Kořen: lón	0	1
Kořen: mój	3	37
Kořen: móž	1	1
Kořen: póst	0	3
Kořen: stój	1	0
Kořen: svój	0	7
Kořen: trósk	1	0
Kořen: tvój	0	16
Kořen: vód	0	1
Kořen: vól (ve slově <i>vůle</i>)	0	8
Kořen: vól (ve slově <i>vůl</i>)	0	2
Kořen: vón	0	2
Kořen: vóz	0	2
óv (ve slově <i>dolů</i>)	0	3
Přípona přív. adj.: óv	0	3
Koncovka: óv	6	66
Koncovka: óm	6	5

Tabulka 14: poměry *ó* a *uo* v jednotlivých morfech

Výsledky statistického testu jsou následující (pro velké množství výsledků uvádíme zde pouze statisticky signifikantní výsledky):

Porovnávané morfy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
-óm (Dpl) – <i>bóh</i>	0,0002	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh</i> > -óm (Dpl)
-óm (Dpl) – -óv (Gpl)	0,0008	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>óv</i> (Gpl) > -óm (Dpl)
-óm (Dpl) – <i>mój</i>	0,001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>mój</i> > -óm (Dpl)
-óm (Dpl) – <i>tvój</i>	0,001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>tvój</i> > -óm (Dpl)
-óm (Dpl) – <i>dóm</i>	0,02	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>dóm</i> > -óm (Dpl)
-óm (Dpl) – <i>vól</i> (ve slově <i>vůle</i>)	*0,01	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>vól</i> > -óm (Dpl)
-óm (Dpl) – <i>svój</i>	*0,03	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>svój</i> > -óm (Dpl)
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh/mój/tvój/dóm</i> > -óm (Dpl) <i>-óv</i> (Gpl) > -óm (Dpl)

Tabulka 15: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v jednotlivých morfech

- V kořenech substantiv *bóh*, *dóm* a v kořenech zájmen *mój*, *tvój* je diftong *uo* užít častěji než v koncovce dativu plurálu -óm. Stejně jako v Lukášově evangeliu i zde bychom mohli předpokládat mechanický způsob zápisu s diftongizací u frekventovaných slov *bóh*, *dóm*, *mój*, *tvój*.
- V koncovce genitivu plurálu -óv je diftong *uo* užít častěji než v koncovce dativu plurálu -óm.

Gebauer (1963, s. 600) upozorňuje, že koncovka -óm dativu plurálu maskulin a neuter je většinou dlouhá, v některých nářečích (srov. např. *Český jazykový atlas* 4, s. 229n.) je však krátká, a píše, že podobná situace byla zčásti i ve staré češtině. Někteří badatelé (například Kyas – Pečirková 1993, s. 393, 398) předpokládají středočeský původ prvního úplného překladu bible do češtiny a Bible drážďanské, tvary dativu plurálu proto zahrnujeme do našeho výzkumu, ale jsme si vědomi toho, že nelze zcela vyloučit, že by v některých

případech mohlo jít o krátkou koncovku *-om* (ta byla v minulosti jistě rozšířena, alespoň jako variantní, na větším území).

Porovnávané morfy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
<i>pó- – bóh</i>	*< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – -óv (Gpl)</i>	*0,0002	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>-óv (Gpl)</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – můj</i>	*0,0004	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>můj</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – tvůj</i>	*0,0005	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>tvůj</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – dóm</i>	*0,004	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>dóm</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – vól (ve slově vůle)</i>	*0,009	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>vól (ve slově vůle)</i> > <i>pó-</i>
<i>pó- – svůj</i>	*0,01	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>svůj</i> > <i>pó-</i>
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>bóh/-óv (Gpl)/můj/tvůj/dóm/vól (ve slově vůle)/svůj</i> > <i>pó-</i>

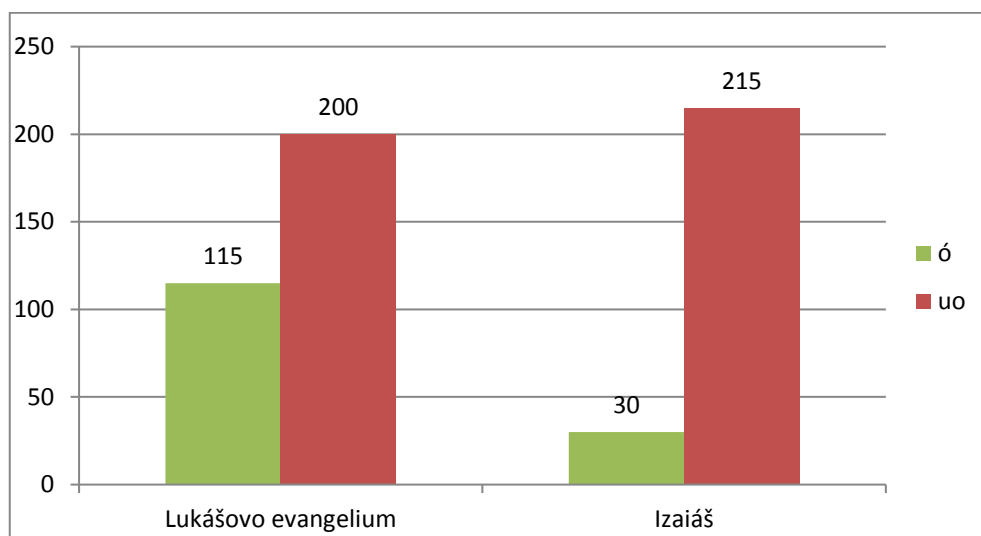
Tabulka 16: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v jednotlivých morfech

- V kořenech substantiv *bóh*, *dóm*, *vól* (ve slově *vůle*), v kořenech zájmen *můj*, *tvůj*, *svůj* a v koncovce genitivu plurálu *-óv* je diftong *uo* užit častěji než v předponě *pó-*.

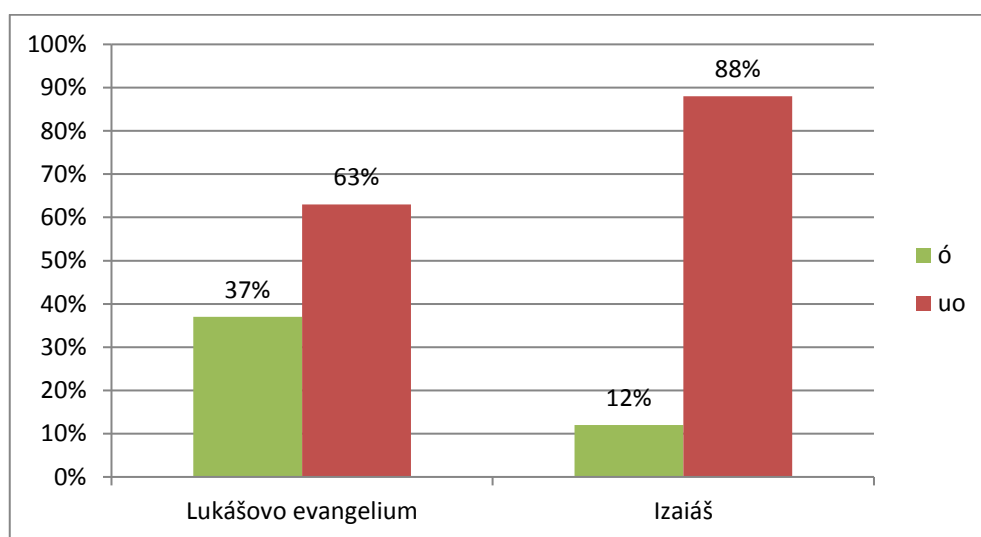
5.2.3 Srovnávací analýza Lukášova evangelia a knihy Izaiáš

V předchozích kapitolách jsme zjistili, že v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš je diftong *uo* častěji užit v kořenech *bóh* a *dóm* než v koncovkách dativu plurálu *-óm*. Výsledek našeho výzkumu, že v obou biblických knihách je *uo* užito častěji ve slově *dóm* než v koncovkách dativu plurálu, se shoduje s tvrzením Gebauera (1958, s. 58), že „nezměněné -*ó-* trvá v této koncovce poněkud déle, nežli v slabikách jiných; na př. *duom* za starší *dóm* se čte často ve XIV stol.“.

Tato kapitola je věnována statistickému porovnání toho, jak druhý písař Bible drážďanské zaznamenává změnu *ó* > *uo* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš.

Graf 14: Absolutní počet výskytů *ó* a *uo* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

Graf 15: Relativní počet výskytů *ó* a *uo* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

ó/uo	Lukášovo evangelium	Izaiáš
ó	115 37 %	30 12 %
uo	200 63 %	215 88 %
Celkem	315 100 %	245 100 %

Tabulka 17: Absolutní a relativní počet výskytů *ó* a *uo* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

Při porovnání rozložení *ó/uo* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš můžeme pozorovat větší míru užití diftongu *uo* v knize Izaiáš (88 % případů) ve srovnání s Lukášovým evangeliem (63 % případů).²⁰ Statistickým testem jsme ověřili, zda tento rozdíl je statisticky signifikantní. Hodnota *p* je méně než 0,0001, což znamená, že tento rozdíl je na zvolené hladině významnosti statisticky signifikantní. Druhý písař, u něhož bychom mohli předpokládat statisticky nesignifikantně rozdílný způsob zápisu hláskosloví v obou biblických knihách, zapisuje diftong *uo* v knize Izaiáš statisticky signifikantně častěji než v Lukášově evangeliu. Tento rozdíl byl tedy zaznamenán s vysokou pravděpodobností už v předloze druhého písaře, a tudíž odráží zřejmě úzus původních překladatelů a/nebo raných opisovačů těchto dvou biblických knih. Lze statisticky signifikantně potvrdit, že v tomto případě překladatelé z různých překladatelských skupin (případně opisovači před písařem Bible drážďanské) vykazují starší a mladší hláskoslovný stav.

Dále provedeme statistické testy za účelem ověření existence dílčích statisticky signifikantních rozdílů mezi těmito dvěma vzorky.

Porovnávané předcházející souhlásky	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
labiála (Lc) – labiála (Is)	< 0,0001	S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : labiála (Is) > labiála (Lc)
alveolára (Lc) – alveolára (Is)	0,0595	
Celkový výsledek		S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : labiála (Is) > labiála (Lc)

Tabulka 18: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* po různých typech souhlásek

Porovnávané morfémy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
koncovka (subst.) (Lc) – koncovka (subst.) (Is)	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : koncovka (subst.) (Is) > koncovka (subst.) (Lc)
kořen (subst.) (Lc) – kořen (subst.) (Is)	0,005	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : kořen (subst.) (Is) > kořen (subst.) (Lc)
kořen (zájmeno) (Lc) –	0,008	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> :

²⁰ S vyšší mírou diftongizace v knize Izaiáš není v rozporu ani grafika v případě (v ortografii nesystematicky zachycených) zdložených náslovných *ó* (původně *o-*), o níž viz v kapitole 6.2.

kořen (zájmeno) (Is)		kořen (zájmeno) (Is) > kořen (zájmeno) (Lc)
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : koncovka (subst.) (Is) > koncovka (subst.) (Lc) kořen (subst.) (Is) > kořen (subst.) (Lc) kořen (zájmeno) (Is) > kořen (zájmeno) (Lc)

Tabulka 19: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v různých typech morfémů

Z výsledků detailního porovnávání Lukášova evangelia a knihy Izaiáš z hlediska výskytu *ó/uo* po jednotlivých souhláskách a v jednotlivých morfech uvádíme dále pro velké množství výsledků pouze statisticky signifikantní. Tyto výsledky v podstatě zpřesňují některé výsledky uvedené v Tabulkách 18 a 19.

Porovnávané předcházející souhlásky	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
<i>v</i> (Lc) – <i>v</i> (Is)	0,0005	S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : <i>v</i> (Is) > <i>v</i> (Lc)
Celkový výsledek		S ohledem na spojení s následujícím <i>uo</i> : <i>v</i> (Is) > <i>v</i> (Lc)

Tabulka 20: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* po jednotlivých souhláskách

Porovnávané morfy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
<i>-óv</i> (Gpl) (Lc) – <i>-óv</i> (Gpl) (Is)	< 0,0001	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>-óv</i> (Gpl) (Is) > <i>-óv</i> (Gpl) (Lc)
<i>svój</i> (Lc) – <i>svój</i> (Is)	*0,03	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>svój</i> (Is) > <i>svój</i> (Lc)
<i>pó-</i> (Lc) – <i>pó-</i> (Is)	*0,04	S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>pó-</i> (Is) > <i>pó-</i> (Lc)
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s <i>uo</i> : <i>-óv</i> (Gpl) (Is) > <i>-óv</i> (Gpl) (Lc)

Tabulka 21: Výsledky porovnávání distribucí *ó/uo* v jednotlivých morfech

Následující tabulky shrnují signifikantní rozdíly v užití *ó/uo* mezi Lukášovým evangeliem a knihou Izaiáš, které byly potvrzeny statistickými testy.

Typ předcházející souhlásky	Po labiálách v knize Izaiáš druhý písař zaznamenává diftong <i>uo</i> častěji než po labiálách v Lukášově evangeliu.
Typy morfémů, v nichž se <i>ó/uo</i> vyskytuje ve slově	<p>V koncovkách substantiv v knize Izaiáš druhý písař zaznamenává diftong <i>uo</i> častěji než v koncovkách substantiv v Lukášově evangeliu.</p> <p>V kořenech substantiv v knize Izaiáš druhý písař zaznamenává diftong <i>uo</i> častěji než v kořenech substantiv v Lukášově evangeliu.</p> <p>V kořenech zájmen v knize Izaiáš druhý písař zaznamenává diftong <i>uo</i> častěji než v kořenech zájmen v Lukášově evangeliu.</p>

Tabulka 22: Shrnutí výsledků porovnávání distribucí *ó/uo* po různých typech souhlásek a v různých typech morfémů

Výsledky detailní analýzy jsou následující:

Předcházející souhláska	Po souhlásce <i>v</i> v knize Izaiáš je diftong <i>uo</i> užit častěji než v Lukášově evangeliu.
Morfy, v nichž se <i>ó/uo</i> vyskytuje ve slově	V koncovce <i>-óv</i> genitivu plurálu v knize Izaiáš druhý písař zaznamenává diftong <i>uo</i> častěji než v koncovce <i>-óv</i> genitivu plurálu v Lukášově evangeliu.

Tabulka 23: Shrnutí výsledků porovnávání distribucí *ó/uo* po jednotlivých souhláskách a v jednotlivých morfech

Tabulky 22 a 23 shrnují, v jakých případech kniha Izaiáš je statisticky signifikantně progresivnější z hlediska této hláskoslovné změny než Lukášovo evangelium. V ostatních případech statistické testy neodhalily signifikantní rozdíly, a tudíž je v nich rozložení *ó/uo* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš stejné a rozdíly jsou dány zřejmě pouhými vlastnostmi našich vzorků.

5.3 Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře

V této kapitole se zaměříme na konfrontaci výsledků vlastního výzkumu jednak s poznatky o hláskosloví Bible drážďanské (zejména v Kyasových pracích), jednak s informacemi o námi zkoumaných změnách v Gebauerově historické mluvnici, poněvadž podává jejich dosud nejpodrobnější materiálový popis.

Poznatky o hláskosloví Bible drážďanské v pracích Kyase. Z hlediska uplatnění diftongizace *ó > uo* je relevantní tvrzení (srov. Kyas – Pečirková 1993, s. 407), že ostatní písaři Bible drážďanské (kromě šestého a sedmého písaře, kteří velmi často zaznamenávají *uo*) zapisují *ó* i *uo* a že u nich zápis *uo* převažuje v kořenech. V Lukášově evangeliu jsme na zvolené hladině významnosti potvrdili, že v kořenech *bóh*, *dóm* je diftong *uo* užit častěji než v koncovkách genitivu a dativu plurálu a že v kořenu *mój* je diftong *uo* užit častěji než v koncovce genitivu plurálu; v knize Izaiáš jsme zjistili, že v kořenech *bóh*, *dóm*, *mój*, *tvój* je diftong *uo* užit častěji než v koncovce dativu plurálu. Naše zjištění lze tak interpretovat jednak jako potvrzení postřehu Kyase a Pečirkové, jednak jako zpřesnění jejich formulace.

Poznatky o této změně v historické mluvnici Gebauera. Materiál Gebauerovy historické mluvnice umožňuje podívat se jednak obecně na distribuci *ó* a *uo* ve vybraných staročeských památkách, jednak na to, po jakých souhláskách se tato změna vyskytuje nejčastěji. Gebauer (1963, s. 243) zmiňuje, že v ŽaltWittb (1. pol. 14. stol.²¹) je *ó* „skoro vždy“, v MastDrk (2. pol. 14. stol.) je kromě *buoh* a *stuomy* vždy *ó*, v AlxV (zač. 15. stol.) je *ó* vždycky kromě *duol*, v BiblKoř (1425) *ó* převažuje, např. v Markově evangeliu je *ó* vždy kromě *fuol* (4krát), *buoh* (2krát) a *puol*, v FlašRada (z konce 14. stol., v rukopisech z 15. stol.) je *ó* a *uo*: *posflow*, *moz*, *woli* a *muozie*, *wuoly*, v OtcB (1. pol. 15. stol.) je *uo* pravidelně kromě koncovky dativu plurálu. Tuto koncovku *-om* zde hodnotí jako krátkou a píše, že se podoba *-om* psala „ještě dlouho potom“ (srov. též Koupil 2019, s. 53). Sledování průběhu změny je ztíženo tím, že ve sledovaných památkách jde často o opisy děl, jejichž protografy vznikly například až o století dříve (AlxV). Gebauer (tamtéž, s. 244) celkově shrnuje, že ve 14. století má převahu *ó*. V. Kyas (1997, s. 41) datuje Bibli drážďanskou „do doby kolem roku 1360“ (Kyas 1997, s. 41). V novějších studiích (srov. Kreisingerová – Pytlíková 2012, s. 143) vznik Bible drážďanské je kladen před rok 1380. V obou zkoumaných vzorcích má převahu diftong *uo*. V Lukášově evangeliu poměr *uo* a *ó* je 200 : 115, v knize Izaiáš poměr *uo* a *ó* je 215 : 30.

²¹ Datace rukopisů uvádíme podle *Staročeského slovníku* (1968).

Gebauer (1963, s. 245) dále píše, že se v některých památkách *uo* vyskytuje nejčastěji po labiálách a po předložkách a uvádí jako příklad *buoh* (72krát) v Hrad, *puol* (3krát) tamtéž, *wuoczy* tamtéž. V obou našich vzorcích je také velká převaha *uo* ve dvojici *bóh/buoh*: v Lukášově evangeliu poměr *uo* a *ó* je 14 : 0, v knize Izaiáš *uo* a *ó* je 37 : 1.

6 Diftongizace *o > uo*

6.1 Dosavadní zjištění o změně

Změna *o > uo* je těsně spjata se změnou *ó > uo* v dlouhém vokalizmu, liší se od ní absencí příznaku kvantity. Na rozdíl od změny *ó > uo* je to však změna nesystematická.

Doložení a průběh změny. Gebauer (1963, s. 243) mezi nejstarší doklady této změny uvádí např. *wduowi* (ŽaltKlem). Jak jsme už zmínili, tvary s krátkým *uo* ustoupily tvarům s nediftongizovaným *o*. Tento stav snad až na výjimky v opavském dialektu máme v dnešní češtině (Komárek 1969, s. 119). Vintř (1978, s. 266) uvádí, že se diftongizace *o > uo* vyskytuje poměrně často v PasKlemA, MatHom, CestMandA.

Fonetické předpoklady změny. Gebauer (1963, s. 245) vysvětluje případy diftongizace krátkého *o* jednak analogií (např. *buoh : buoha*), jednak odlišnou staročeskou samohláskovou kvantitou a jednak tak, že existují případy, v nichž *uo* je „přes čáru, t. j. přes hranice pravidla měněno v *uo* také krátké *o*“. Synková (2017, s. 329) zmiňuje u substantivních apelativ, že dloužení *o* „může být stejně tak projevem analogického vývoje doprovázejícího kolísání délky v jednotlivých tvarech apelativa [...], jako projevem nesystematické diftongizace krátkého *o*“. Trávníček (1926, s. 101, 107) vysvětluje změnu *o > uo* stejně jako diftongizaci *ó > uo* labiovelarizací předcházející souhlásky. Případy, v nichž máme v současné češtině krátké *o* a v nichž se toto krátké *o* ve staré češtině sporadicky diftongizovalo, vysvětluje tak, že se zde labiovelarizace projevila nanejvýš stupněm *^umo* nebo *m^uo* a pak převládl stupeň labiovelarizace, v němž se akusticky neprojevuje. Stejně tak jako změnu *ó > uo* (tj. přehodnocováním labiovelární složky souhlásky) tuto změnu vykládá i Komárek (1969, s. 125).

Zdloužení *o* po předložkách a předponách. Gebauer (1963, s. 235) předpokládá zdloužení *o > ó* nejčastěji po neslabičných předložkách, např. *v-óbec* a po předponách (v Gebauerově terminologii „ve složeních s předložkami“), např. *z-óstatí*. Dloužení *ó* po předložkách vysvětluje (Gebauer 1963, s. 92) tak, že „-ъ, kterým se předložka kdysi končila, a dále přízvuk zdloužení způsobily“ (takový výklad by však nepostihl předložku *z*, viz níže). Novočeské krátké *o* místo staršího *ó*, *uo*, *ů* vykládá analogií a zmiňuje, že zdloužení se zachovalo jenom ve zbytcích, např. *vůbec*, *zůstatí* (Gebauer 1963, s. 236). Komárek (1969, s. 119) souhlasí s Gebauerovým výkladem a píše, že o délce *ó* po předložkách svědčí grafika dokladů, např. *ko^oku* (LegJid), *woopat^otwi* (Hrad). Jedná se tedy v těchto případech o diftongizaci *ó > uo*.

6.2 Interpretace výsledků vlastního výzkumu

6.2.1 Lukášovo evangelium

Vyexcerpovali jsme z Lukášova evangelia následující doklady: k uobci, k uotdaneg, w uoblak, w uocie, w uohen, w uohny, w uohny, w uonen, w uopoli, z uobcie, z uoblaka.

Na základě výsledků excerpce lze předpokládat, že ve všech 11 případech jde spíše o výše zmíněné zdloužení začátečního původního krátkého *o* po neslabičných předložkách, tj. jde tedy o změnu zdlouženého *ó* v *uo*. V Lukášově evangeliu se *uo* vyskytlo po následujících neslabičných předložkách: po *v* – 7krát, po *k* – 2krát a po *z*²² – 2krát.

6.2.2 Kniha Izaiáš

Z knihy Izaiáš byly vyexcerpovány následující doklady: k uofidlu, k uofwieceny, k uoborzeny, k uobraceny, k uodyeny, k uohawneemu, k uohny, k uokraffleny, w uoftrowy, w uobietech, w uodhnyewany, w uodpocziwadle, w uodpuśczeny, w uohawnoſtech, w uohny, w uopilltwi, w uorlogi, wuodi, wzkrachuoce, z uofatka, z uofatka, z uoliw, z uoltarzie.

V této biblické knize vyexcerpované doklady ukazují, že se o změnu krátkého *o* > *uo* jedná pouze 2krát, a to v kořenech slov <wzkrachuoce> a <wuodi>, zatímco v ostatních 21 případech jde opět o diftongizaci *ó* > *uo* po neslabičných předložkách. Z celkového počtu dokladů na *uo* po neslabičných předložkách po předložce *v* se *uo* vyskytlo 9krát, po předložce *k* 8krát a po předložce *z* 4krát, tudíž v případě předložek se stejně jako v Lukášově evangeliu jedná pouze o neslabičné předložky *v*, *k* a *z* s převládáním předložky *v*.

6.3 Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře

Poznatky o hláskosloví Bible drážďanské v pracích Kyase. Kyas tvrdí (Kyas – Pečirková 1993, s. 406), že se u druhého písaře ve srovnání s třetím a pátým písařem krátké *uo* vyskytuje jen ojediněle. V nepublikované vysokoškolské seminární práci (Rozhkova 2018) jsme se mimo jiné zabývali excerpací dokladů změny *o* > *uo* v Markově evangeliu Bible drážďanské, které zapsal pátý písař. V Markově evangeliu se změna *o* > *uo* vyskytla 104krát, zatímco v Lukášově evangeliu se nevyskytla vůbec a v knize Izaiáš (obě knihy zapsal druhý

²² Po předložce *z*, která na konci jer neměla (*z* < *j_{bz}*) dlužení rovněž nastávalo. Komárek (1969, s. 86) tento případ vysvětluje tak, že „rozhodující bylo zřejmě to, že přízvuk, který byl původně na předložce, musel se po oslabení jeru posunout na první slabiku následujícího slova“.

písař) se vyskytla 2krát (ostatní výskyty s *uo* na místě *o* jsme interpretovali jako případy diftongizace *ó > uo* po neslabičných předložkách).

Poznatky o této změně v historické mluvnici Gebauera. Gebauer (1963, s. 245) upozorňuje, že se změna *o > uo* (stejně jako *ó > uo*) v některých památkách uskutečnila nejčastěji po labiálních souhláskách a předložkách (v případě pozice po předložkách jde spíše o změnu *ó > uo*). V Lukášově evangeliu se *uo* za pozdněpsl. **o* vyskytuje pouze po předložkách, a to nejčastěji po labiální předložce *v*, v knize Izaiáš se také nejčastěji vyskytuje po předložkách, z nichž jen o málo častěji po předložce *v* než po předložce *k*.²³

²³ Trávníček (1926, s. 107) také zmiňuje, že *uo* se vyskytuje v některých staročeských památkách nejčastěji po předložkách. (Srov. též soupis dokladů s *uo* tamtéž na s. 96–99.)

7 Přehláska 'u > i a 'ú > í

7.1 Dosavadní zjištění o změně

Doložení a průběh změny. Gebauer (1963, s. 268, 270) uvádí, že se v památkách do konce 13. století vyskytuje psaní *u*, např. *na crifu* (ModlKunhA), pro označení samohlásky 'u, dále, že se od počátku 14. století vedle něho objevuje psaní *iu*, *yu* a že ve 14. století tyto způsoby psaní existují vedle sebe, např. *spafitelu*, *spafitelyu* (ŽaltWittb). Mezi nejstarší doklady s přehláskou řadí (Gebauer 1963, s. 275) např. *brzicho* (ŽaltKlem), *lithi* (DalH), *zymnyczy* (MastMuz). Zmiňuje se dále, že v polovině 14. století dokladů s přehláskou přibývá a že v Čechách, kde se přehláska 'u > i ('ú > í) provedla soustavně, jsou přehlasované tvary „pravidlem“ v poslední třetině 14. století (Gebauer 1963, s. 278). I jiní badatelé (srov. např. Lamprecht 1986, s. 71; Komárek 1969, s. 115) kladou časové rozmezí, v němž probíhá tato staročeská přehláska, do druhé až třetí čtvrtiny 14. století. Vintř (2001, s. 199) píše, že se v poslední čtvrtině 14. století objevuje téměř jenom přehlasované *i*. Trávníček (1935, s. 86) přímo zmiňuje, že se kolem roku 1375 *i* vyskytuje pravidelně. Gebauer (1963, s. 276) také upozorňuje na pravidelnost přehlasovaného *i* v ŠtítKlem z roku 1376.

Přehláska 'u > i probíhala i po měkkých souhláskách v kmeni přítomných slovesných tvarů VI. infinitivní třídy. V těchto případech přehlasované podoby existovaly vedle podob bez přehlásky, které byly podporovány slovesy s tvrdou souhláskou, a tyto nepřehlasované podoby na začátku 15. století převládly (srov. Komárek 1969, s. 115–116). Gebauer (1963, s. 274) se zmiňuje, že nejstarší doklady má z Hrad (60. léta 14. stol.), nejmladší z BiblKoř (1425). Výsledky přehlásky byly rovněž odstraněny i ve slovech jako *všidy*, *šiměti* (Lamprecht 1986, s. 71).

Dále shrneme poznatky o této změně ve výše uvedených bakalářských pracích. Ke stavu této změny v DesHrad z Hrad (60. léta 14. stol.) autorka zmiňuje, že „v koncokách jmen nacházíme změnu ve stadiu *iu*, *yu*“ (Zezulová 2008, s. 21), a uvádí slova *moczyu*, *knieziu*, *f nyu*. Dále zmiňuje, že *nt*-ová participia mají původní tvary a že se jenom 1krát vyskytla podoba s přehláskou. Pak uvádí v textu jak tvar *chczu*, tak tvar *chczy*. Píše také, že v základech slov není přehláska zatím provedena, zmiňuje grafiku *gieffiuutnye*. Pokud jde o kmenotvorné přípony slovesných přítomných tvarů vzoru *kupovati*, autorka pozoruje přehlásku jenom u dvou slov (*roznyeczigy* a *obnazigy*), zatímco o koncokách 3. os. pl. píše, že přehláska je provedena. Ke stavu této změny v HradProk z Hrad (60. léta 14. stol.) píše Kůřčková, že jsou v textu zaznamenány „nepřehlasované 'u, zřídka přechodná grafika *iu*, *íu*, *yu* a především přehlasované *i* (Kůřčková 2008, s. 33). Dále (tamtéž) uvádí, že „s výjimkou

několika osamocených výrazů a přechodníků, které si nadále zachovaly nepřehlasované *'u* [...], přehláska zpravidla proběhla [...] a jen ojediněle se objevuje přechodná grafika *iu*, *íu*, *yu*“. Zmiňuje také přehlasované přítomní slovesné tvary *poručíji* a *pokoříjě*. O stavu této změny v LegKat (2. pol. 14. stol.) píše Kůrečková, že v textu jsou přítomny „nepřehlasované tvary s *'u* [...], přechodný zápis *yu* [...], který se objevuje spíše zřídka, a konečný výsledek přehlásky [...]“ (Kůrečková 2008, s. 30). Ohledně kmenotvorných přípon přítomných slovesných tvarů zmiňuje, že v těchto pozicích je nepřehlasované *'u*.

Fonetické předpoklady změny. Pro Gebauera (1963, s. 268, 270) je grafika *iu*, *yu* svědectvím změny ve výslovnosti, tudíž přehlásku *'u > i* (obdobně i v dlouhých slabikách) hodnotí jako změnu se dvěma fázemi, tj. *u-íu-i*, v níž *iu* považuje za diftong. Jiný názor vyslovil Šachmatov (Komárek 1969, s. 94, 116), který interpretuje grafiku *iu*, *yu* jako označení pro přední výslovnost samohlásky *u* (*ü*), tj. zaokrouhlené samohlásky *i*. S jeho názorem souhlasí Komárek (1969, s. 94) a průběh této přehlásky (a rovněž přehlásky *'o > ě*) představuje tak, že nejprve artikulace přední varianty *'u* a *'o* byla „posunuta ještě dále dopředu, takže se snad vyslovovaly jako *ö*, *ü*“ a pak „delabializací splynulo *ü* s *i*, kdežto *ö* [...] s *ě*“ (Komárek 2006, s. 240). Jako delabializaci přední varianty *'u* a *'o* tyto přehlásky hodnotí i Lamprecht (1986, s. 70, 73).

Fonologické předpoklady změny. Podle Šlosara (2017) byla podnětem přehlásky *'u > i* (a přehlásky *'o > ě*) „fonologická tendence k odstraňování předních variant zadních vokálů“. V odborné literatuře jsou zmínky o tom, že přehláska *'u > i* (a přehláska *'o > ě*) má vztah ke konsonantické měkkostní korelaci (Komárek 2006, 240; Lamprecht 1986, s. 72). Komárek (2006, s. 242) tvrdí, že se s zánikem konsonantické měkkostní korelace základním protikladem ve vokálním systému opět stal „protiklad přední a zadní artikulace (do té doby jako konstitutivní pocíťoval protiklad labializovaných a nelabializovaných vokálů): základní vlastností variant *ö*, *ü* se nyní stává jejich přední artikulace a tím byla podmíněna jejich delabializace. Labializace byla nadále s přední artikulací vokálů neslučitelná“. Zcela protichůdný názor zastává Lamprecht. Za předpoklad přehlásky *'u > i* považuje právě měkkost předcházející souhlásky (Lamprecht 1986, s. 72) a souvislost této přehlásky (a přehlásky *'o > ě*) se zánikem konsonantické korelace měkkosti vidí v tom smyslu, že se po provedení těchto staročeských přehlásek omezil počet párů slabik, v nichž se mohla konsonantická korelace měkkosti uskutečnit, na slabiky s předními samohláskami a to by mohlo být podle Lamprechta jedním z předpokladů zániku konsonantické korelace měkkosti (Lamprecht 1986, s. 90; 1966, s. 57–58; Lamprecht 1964, s. 100; Lamprecht 1972). J. Vintř (1992, s. 442) chápe přehlásku *'u > i* (a přehlásku *'o > ě*) v širších souvislostech a nazývá je

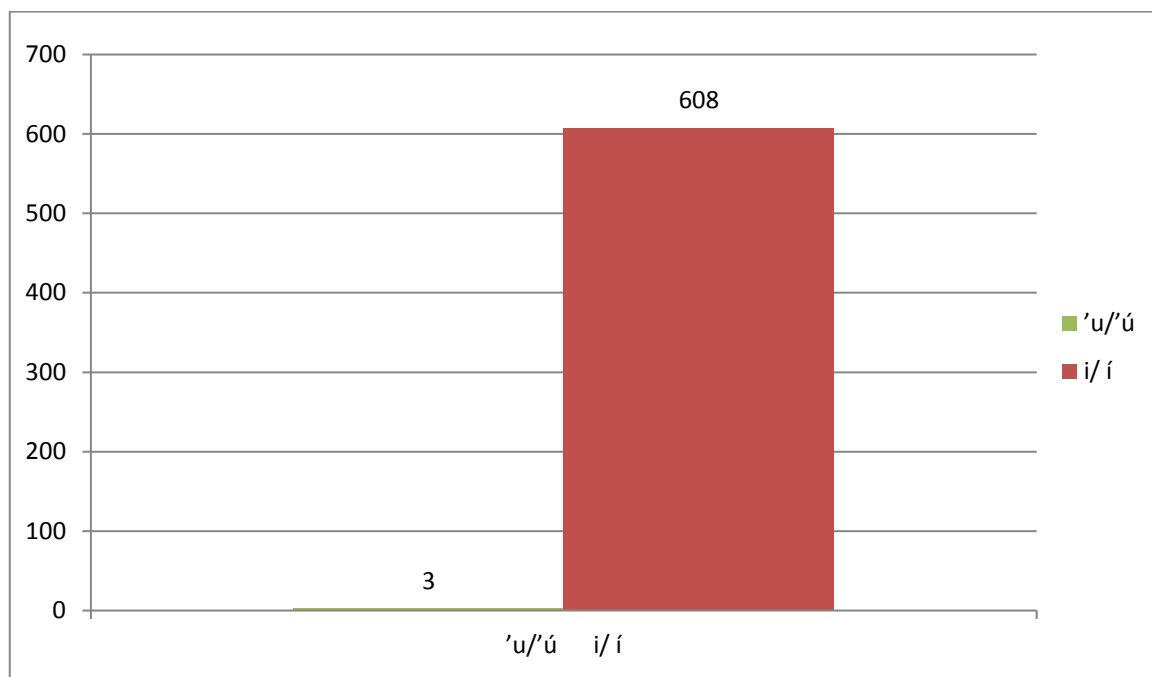
„odstranění vokální relace změkčenosti“. Považuje totiž tyto přehlásky a zánik konsonantické korelace měkkosti za analogické procesy (tamtéž): „změkčené varianty vokálů“, tj. *'u* a *'o*, oslabovaly protiklad „přední – zadní samohláska“, což by mohla být podle Vintra jedna z příčin „odstranění vokální relace změkčenosti“. Stejně tak v konsonantismu palatalizované labiály a alveoláry oslabovaly protiklad „tvrdost – měkkost“ alveolár a palatál a to by mohlo přispět k zániku konsonantické korelace měkkosti (Vintr 1992, s. 443). Podstatu přehlásek vysvětluje tak (tamtéž, s. 444), že se „příznak změkčenosti nebo měkkosti“ oddělil od souhlásky a přešel k samohlásce, která už příznak změkčenosti měla, a tak se jeho duplikací vytvořila nová kvalita u samohlásky, a tím způsobem samohláska přešla k předním samohláskám.

Teritoriální rozsah změny. Přehláska *'u > i* se důsledně uskutečnila na území Čech, v nářečích českomoravských chybí v koncovkách (*dušu*, *kost'ou*), v nářečích středomoravských se v podstatě neuskutečnila ani v kořenech slov, ale je tam i kolísání, např. *plíca//plóca*, *klíč//klóč* a jsou tam i doklady s přehláskou (zejména v dlouhých slabikách), v nářečích východomoravských a slezskomoravských nebyla provedena, ale i zde se vyskytují asi vlivem spisovného jazyka doklady s přehláskou, zejména v dlouhém vokalismu (Lamprecht 1986, s. 71).

7.2 Interpretace výsledků vlastního výzkumu

7.2.1 Lukášovo evangelium

Z Lukášova evangelia Bible drážďanské bylo vyexcerpováno 611 dokladů změny $'u > i$ ($'ú > í$). Graf 16 znázorňuje rozložení $'u/'ú$ / $i/í$:

Graf 16: Absolutní počet výskytů $'u/'ú$ a $i/í$ v Lukášově evangeliu

Z Grafu 16 je vidět, že přehláska $'u > i$ ($'ú > í$) je v Lukášově evangeliu skoro zcela provedena. 608 slov z celkového počtu (611 slov) má podobu s provedenou přehláskou, což tvoří 99,5 %. Pouze tři doklady mají nepřehlasovanou podobu: jeden výskyt osobního jména <Iudaŕŕ> a adverbium <wŕŕudi> (2krát).

Jak víme, přehláska $'u > i$ probíhala i v kmeni přítomných slovesných tvarů VI. třídy infinitivní po měkkých souhláskách. V našem výzkumu sem počítáme tvary, které se vyskytly v Lukášově evangeliu, a to indikativní přítomné tvary, imperativní tvary a *nt*-ová participia: obtyezigete, pofiŕligie, potwzrig, powoligete, prziwzracigyce, fhŕcygy, vkrzizyg, vkrzizyg, wypuzigi, wypuzigi, wzweligi, zrazigefŕ.

Z celkového nevelkého počtu v Lukášově evangeliu (12 slov) se ani jednou nevyskytl nepřehlasovaný tvar. Výsledné *i* se v těchto případech objevilo po původním²⁴ *z'* (4krát: <potwzrig>, <wypuzigi> (2krát), <zrazigefŕ>), *ž* (3krát) a původním *l'* (3krát). Jsou to slova:

²⁴ Označením *původní* u souhlásek *c'*, *z'*, *s'*, *l'* myslíme stav k roku 1300.

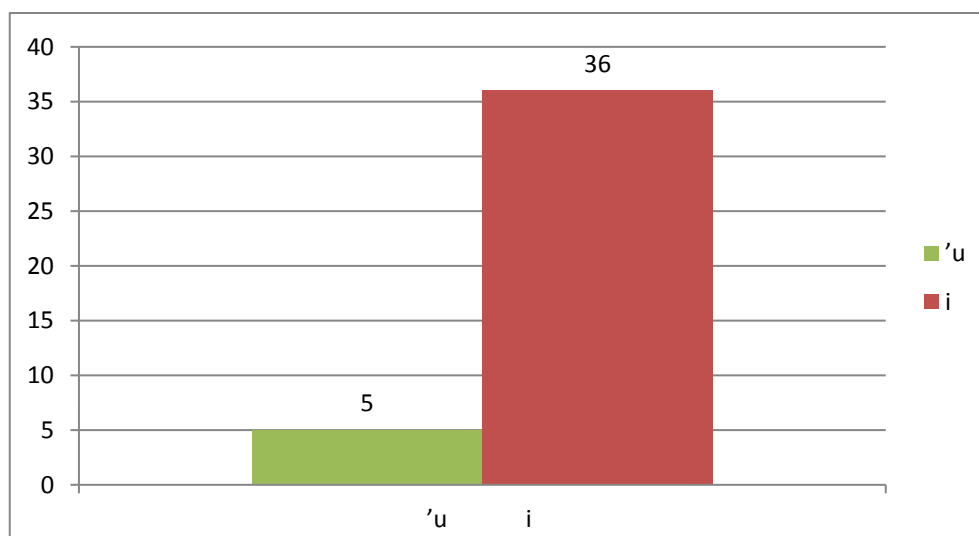
<obtyezigete>, <vkrzizyg> (2krát) a <pořiligie>, <powoligete>, <wzweligi>. Ostatní dva výskyty *i* jsou po původní souhlásce *c'*: <prziewracigyce>, <fhlcygy>.

7.2.2 Kniha Izaiáš

Z knihy Izaiáš bylo vyexcerpováno 460 dokladů změny *'u > i* a *'ú > í*. Výsledky výzkumu ukázaly, že v této biblické knize přehláska *'u > i* (*'ú > í*) je provedena ve 100 % případů, což odpovídá obecnému Kyasovu (1971, s. 38) zjištění o úplném provedení přehlásky *'u > i* (*'ú > í*) v prorockých knihách.

Stejně jako v předchozí kapitole i zde prozkoumáme přehlásku *'u > i* v přítomných tvarech u sloves VI. infinitivní třídy po měkkých souhláskách. V knize Izaiáš jsou to následující tvary: indikativní přítomní tvary, imperativní tvary, *nt*-ová participia a zpřídavnělé přechodníky.

Celkem bylo v této knize nasbíráno 41 dokladů. Graf 17 ukazuje rozložení *'u/i* v těchto případech.

Graf 17: Absolutní počet výskytů *'u* a *i* v přítomných tvarech sloves VI. třídy infinitivní

Z Grafu 17 můžeme vidět, že se nepřehlasované podoby slov vyskytly 5krát, což tvoří 12 % případů, zatímco slova s přehláskou *'u > i* se objevila 36krát, což je 88 % případů.

Gebauer (1958, s. 89, 91) se zmiňuje, že slova zakončená na *-ující(-ijící)* mohou přecházet od zpřídavnělých přechodníků sloves VI. třídy (např. *pracující/pracijící*) a tvořit jiné zpřídavnělé přechodníky (např. *čiňující/činijící*). Takové případy jsme také zahrnuli do našeho výzkumu.

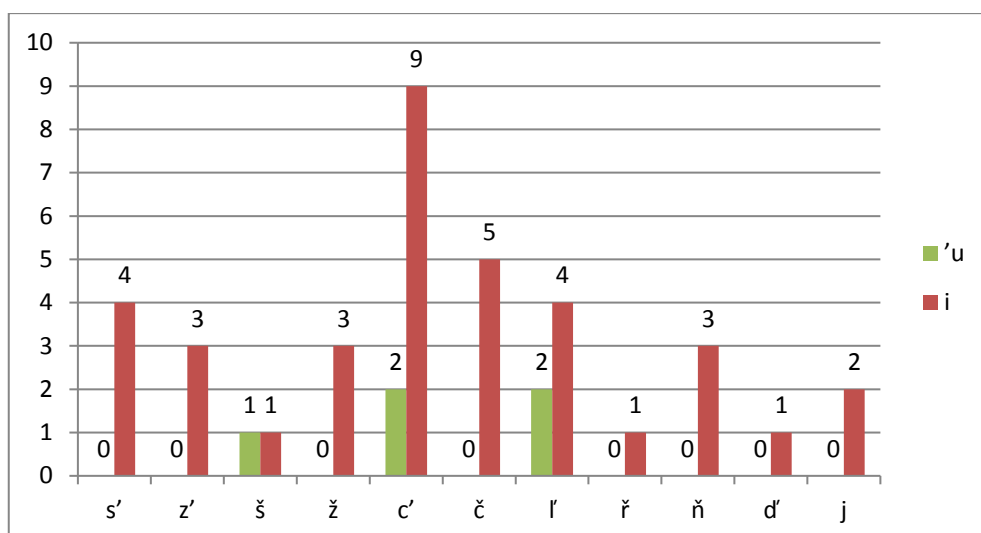
7.2.2.1 Předcházející souhláska

V této kapitole se podíváme, zda předcházející souhlásky²⁵ případně neovlivňují rozložení *'u/i*. Z knihy Izaiáš byly vyexcerpovány následující doklady:

- po původním *c'* – doklady na *'u*: ofwiczuyte, fmuczuge; *i*: nezamucig, odpłaczigycieho, odwracigie, poſwiczigycz, fkrocigicieho, wracygycym, wylecigycy, zamucigte fie, zanyecigycz;
- po původním *z'* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: chozigycie, chozigycy, przichozigicim;
- po původním *s'* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: neſpaſigycieho, ſpaſigie, ſpaſigie, ſpaſigycy;
- po původním *l'* – doklady na *'u*: uſiluge, wypaluge; *i*: bydligicym, ſpaligycieho, ſpaligycy, wefeligicich;
- po *ř* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: prziehirzigie;
- po *š* – doklady na *'u*: zruſſugie; *i*: vtyeſſigete;
- po *ž* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: prziblizige, ſwlazige, wzmnozige;
- po *č* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: tlaczigycych, tlaczigycym, tlaczygicich, tlaczygycich, wzpiecigy;
- po *d'* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: rozmozdyge;
- po *ň* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: czynygyciemu, obranygie, obranygie;
- po *j* – doklady na *'u*: nejsou doklady; *i*: bogigycz, przebogige.

Následující Graf 18 znázorňuje distribuci *'u/i* po jednotlivých souhláskách:

²⁵ Vzhledem k malému počtu dokladů této změny nemá smysl podle našeho názoru třídit tyto doklady do kategorií, proto tady uvádíme hned graf znázorňující poměry *'u* a *i* po jednotlivých souhláskách.

Graf 18: Absolutní počet výskytů 'u a i po jednotlivých souhláskách

Z Grafu 18 je vidět, že se 'u vyskytuje po souhlásce š a po původním c' a l', všude jinde jsou jen přehlasované tvary. Bohužel se jedná o velmi malé počty dokladů po každé souhlásce, což nám znemožňuje vyvozovat jakékoli další závěry.

7.2.2.2 Tvary, v nichž se 'u/i vyskytuje

V této kapitole analyzujeme, jestli tvar slova, v němž se 'u/i vyskytuje, neovlivňuje rozložení 'u/i. Z knihy Izaiáš jsme vyexcerovali následující doklady:

Ve tvarech přítomnosti:

- ve 3. os. sg. – doklady na 'u: fmuczuge, uřiluge, wypaluge; i: prziblizige, przebogige, rozmozdyge, řwlazige, wzmozige;
- ve 2. os. pl. – doklady na 'u: nejsou doklady; i: vtyeřřigete;
- ve 3. os. pl. – doklady na 'u: nejsou doklady; i: wzpiecigy.

Ve tvarech imperativu – doklady na 'u: ořwiczuyte; i: nezamucig, zamucigte řie.

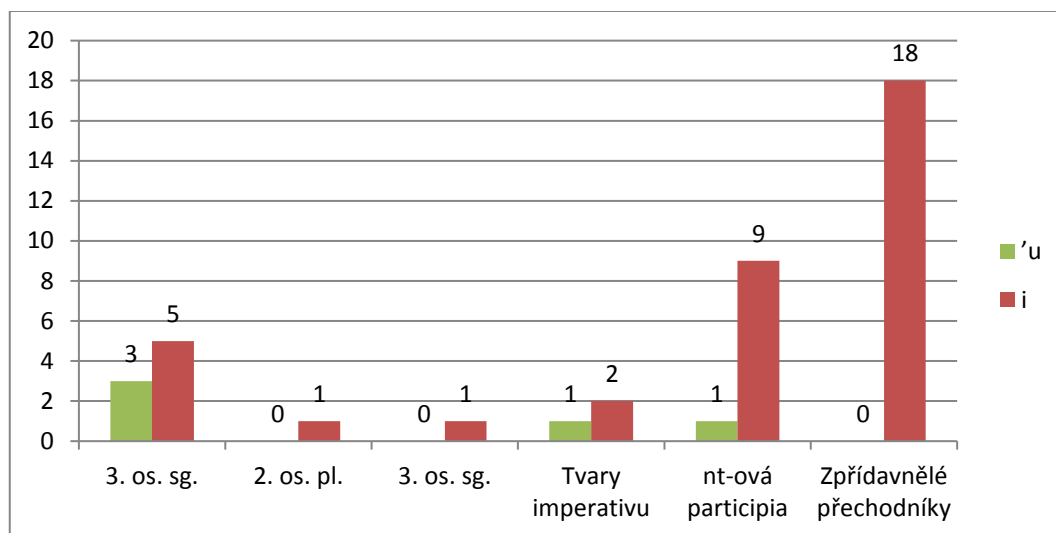
Ve tvarech nt-ových participií – doklady na 'u: zruřřugie; i: bogigycz, obranygie, obranygie, odwracigie, pořwiczigycz, prziehirzigie, řpařřigie, řpařřigie, zanyecigycz.

Ve tvarech zpřídavných přechodníků – doklady na 'u: nejsou doklady; i: byřřigicym, cřinygyciemu, chozigycie, chozigycy, neřpařřigycieho, odplaczigycieho, przichozigicim, řkrocigicieho, řpařřigycieho, řpařřigycy, řpařřigycy, tlaczigycych, tlaczigycym, tlaczygicich, tlaczygicich, weřřigicich, wracygycym, wylecigycy.

Zatímco v tvarech nt-ových participií a tvarech zpřídavných přechodníků se jedná téměř jenom o výskyt přehlasovaných tvarů (až na jedno nt-ové participium <zruřřugie>) a ve

tvarech imperativu jde o velmi malý počet dokladů, v přítentních tvarech je poněkud vyšší podíl nepřehlasovaných tvarů, proto jsme pouze tyto tvary popsali podrobněji.

Následující Graf 19 ilustruje poměry *'u* a *i* v jednotlivých tvarech:

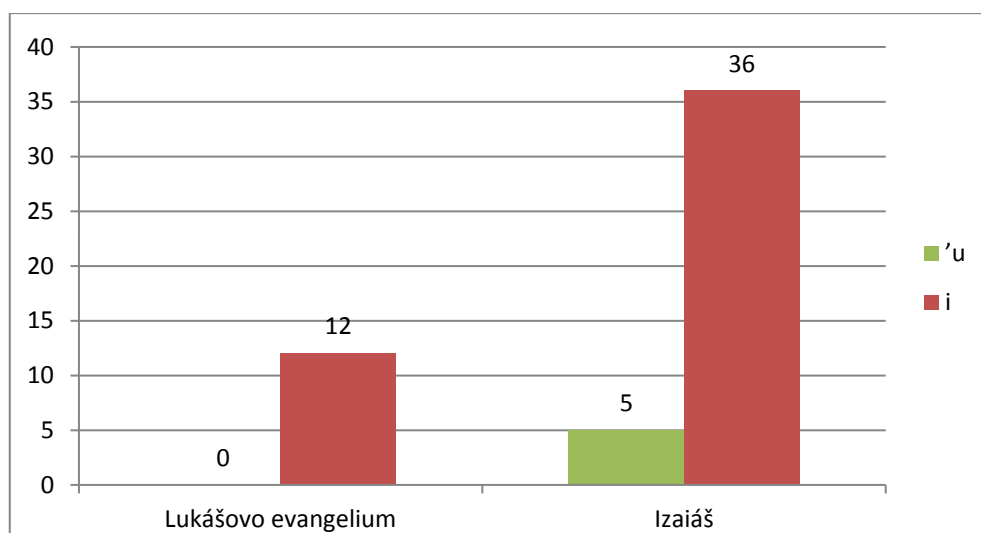

Graf 19: Absolutní počet výskytů *'u* a *i* v přítentních tvarech sloves VI. třídy infinitivní

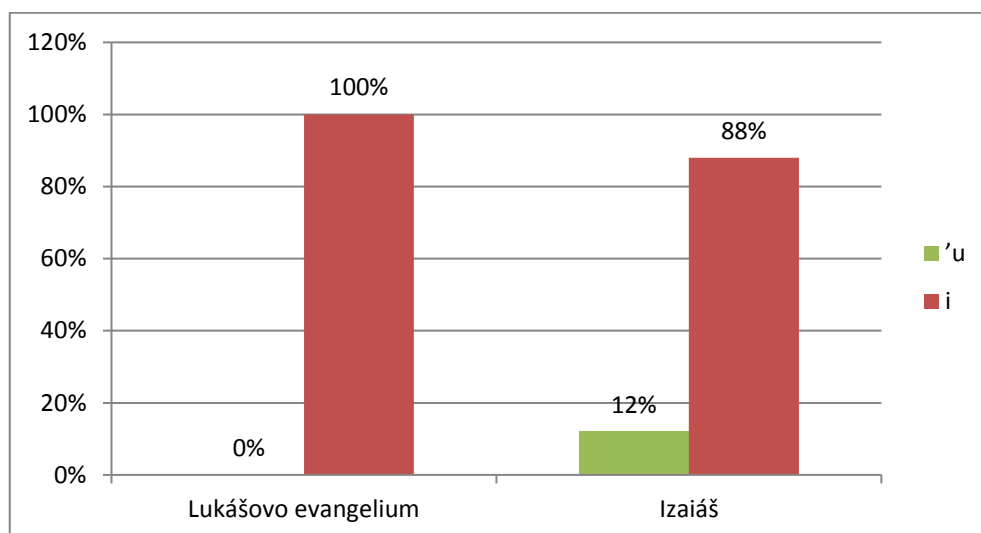
Nepřehlasované *'u* se častěji než jednou vyskytuje jen ve tvarech 3. osoby singuláru přítentu, ojediněle pak ve tvaru imperativu a v *nt*-ovém participiu. Jako i v předchozí kapitole nemá smysl tak malé počty slov analyzovat statisticky (jako statisticky signifikantní na zvolené hladině významnosti se i při malých absolutních četnostech ukázal pouze rozdíl mezi 3. os. sg. přítentu a zpřídavnělými přechodníky s častější přehláskou, hodnota $p = *0,02$) a nemůžeme z nich vyvozovat další závěry.

7.2.3 Srovnávací analýza Lukášova evangelia a knihy Izaiáš

Jak jsme uvedli v předchozích dvou kapitolách přehláska *'u > i* (*'ú > í*) je skoro úplně (až na výjimky v Lukášově evangeliu) provedena v obou biblických knihách, které zkoumáme. V této kapitole se zaměříme na srovnání Lukášova evangelia a knihy Izaiáš z hlediska toho, jak probíhá změna *'u > i* v přítentních slovesných tvarech vzoru *kupovati*.

Graf 20: Absolutní počet výskytů 'u a i v přítentních tvarech sloves VI. třídy infinitivní v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

Graf 21: Relativní počet výskytů 'u a i v přítentních tvarech sloves VI. třídy infinitivní v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

'u/i	Lukášovo evangelium	Izaiáš
'u	0 0 %	5 12 %
i	12 100 %	36 88 %
Celkem	12 100 %	41 100 %

Tabulka 24: Absolutní a relativní počet výskytů 'u a i v přítentních tvarech sloves VI. třídy infinitivní v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

Na první pohled se může zdát, že druhý písař v Lukášově evangeliu užívá *i* o něco více (100 % případů) než v knize Izaiáš (88 % případů), tento rozdíl se však ukázal jako statisticky nesignifikantní a *i* je v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš užito ve stejné míře.

Všechny rozdíly z hlediska rozložení *'u/i* mezi jednotlivými stejnými předcházejícími hláskami a mezi stejnými tvary, v nichž se *'u/i* vyskytuje, obou biblických knih se rovněž ukázaly jako statisticky nesignifikantní. Jsou dány vlastnostmi našich vzorků, a to pravděpodobně jejich malou velikostí.

7.3 Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře

Poznatky o hláskosloví Bible drážďanské v pracích Kyase. Kyas (1971, s. 16) píše, že až na určité případy v zápisu některých písařů se přehláska *'u > i* v Bibli drážďanské provedla pravidelně i v prezentních slovesných tvarech vzoru *kupovati* „ve značném rozsahu vzhledem k jiným stč. rukopisům, např. *neprzierussig* (*neprzyerussuyg* R,²⁶ *neprzerusug* L Jr 14, 21)“. V Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš je přehláska *'u > i* (až na výjimky v Lukášově evangeliu) rovněž provedena v úplné míře. V slovesných tvarech vzoru *kupovati* v Lukášově evangeliu je též provedena úplně, v knize Izaiáš pak v převládajícím poměru. Naše výsledky v knize Izaiáš se také shodují s obecnými Kyasovými (1971, s. 16) závěry o Bibli drážďanské, že se po *c* a *z* ojediněle vyskytují tvary bez přehlásky. V našem případě jsou to slova: <fmuczuge> a <ofwieczuyte>. Kromě toho jsme zjistili, že se podoby bez přehlásky ojediněle vyskytují v knize Izaiáš po *š* a po původním *l'*: <zruffugie>, <vypaluge> a <uřiluge>.

Poznatky o této změně v historické mluvnici Gebauera. Naše zjištění o stavu přehlásky *'u > i* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš také korespondují s Gebauerovými (1963, s. 277) poznatky o tom, že „v době od pol. XIV do 1. čtvrti XV stol. a zvláště ok. r. 1400 je přehlasované *i, í* na svém vrcholku“.

²⁶ Zkratkou R V. Kyas označuje Proroky rožmberské, zkratkou L pak Bibli litoměřicko-třeboňskou.

8 Přehláska 'o > ě a 'ó > ie

8.1 Dosavadní zjištění o změně

Doložení a průběh změny. Gebauer (1963, s. 240) datuje přehlásku 'o > ě ('ó > ie) do 14. až 15. století. Zmiňuje, že největší počet dokladů s přehláskou je v 15. století a že pak tato přehláska „rychle zaniká“ (tamtéž). Komárek (1969, s. 118) uvádí, že frekvence výskytů dokladů s přehláskou vzrůstá během 14. století až do začátku 15. století. Komárek to vysvětluje faktory typologickými tak, že po přehlásce 'u > i český jazyk dosáhl „vrcholu flexivnosti“, a tudíž byly příznivé předpoklady i pro provedení přehlásky 'o > ě. Šmilauer (1950, s. 72) jako dobu „největšího rozmachu“ přehlásky 'o > ě určuje časový úsek 1370 až 1420 a zmiňuje, že v druhé čtvrtině 15. století „rychle ustupuje“. Lamprecht (1986, s. 73) datuje tuto přehlásku do 14. století. Trávníček (1935, s. 42) se domnívá, že staročeské přehlasované tvary jsou zbytkem praslovanské změny 'o > e a s přehláskou 'o > ě nepočítá.

Dále se podíváme na stav této změny v některých památkách na základě informací v bakalářských pracích. O stavu této změny v DesHrad z Hrad (60. léta 14. stol.) uvádí Zezulová (2008, s. 21), že našla jediný přehlasovaný tvar *tancziewati*. O stavu v ProkHrad z Hrad (60. léta 14. stol.) uvádí Kůrečková (2008, s. 33), že „zasáhla především koncovky měkkých vzorů (lok. sg. dědicěvi, dat. pl. Němciem vedle nepřehlasovaného Němcóm, vok. pl. lejchěřěvé), ale došlo k ní také ve tvarech slovesných (3. os. sg. imperf. utěšieváše²⁷)“. O stavu v LegKat (2. pol. 14. stol.) píše Kůrečková (2008, s. 30), že ve většině případů přehláska 'o > ě není provedena až na některé případy po souhlásce *l* (tj. původním *l'*).

Fonetické předpoklady změny. Za mechanismus provedení jak přehlásky 'u > i, tak přehlásky 'o > ě bývá považována delabializace (srov. Komárek 2006, s. 240; Lamprecht 1986, s. 73), o přehlásce 'o > ě jsme se proto zmínili v kapitole 4.1.

Fonologické předpoklady. Obě staročeské přehlásky jsou projevy tendence k odstraňování předních variant zadních vokálů, proto systémové předpoklady obou přehlásek jsme rovněž probrali v kapitole 4.1.

Rozsah změny. Přehláska 'o > ě ('ó > ie) byla provedena po měkkých souhláskách v následujících pozicích: koncovky měkkých vzorů mužského a středního rodu (-ovi, -ové, -óv, -óm, -oma), přípona -óv u přivlastňovacích adjektiv, jiné přípony obsahující -ov- a kmenotvorná přípona u slovesných tvarů vzoru *kupovati* (srov. Komárek 1969, s. 116; Lamprecht 1986, s. 73). V nové češtině máme přehlasované tvary jen v dativu plurálu u substantiv středního rodu (srov. *mořím*) a u substantiva *kůň* (*koním*) (srov. Komárek 1969, s.

²⁷ Tento tvar citujeme z uvedené bakalářské práce. Uvědomujeme si však, že jeho zápis se neshoduje s předpokládaným stavem, tj. čekali bychom transkripci *utěšěváše*.

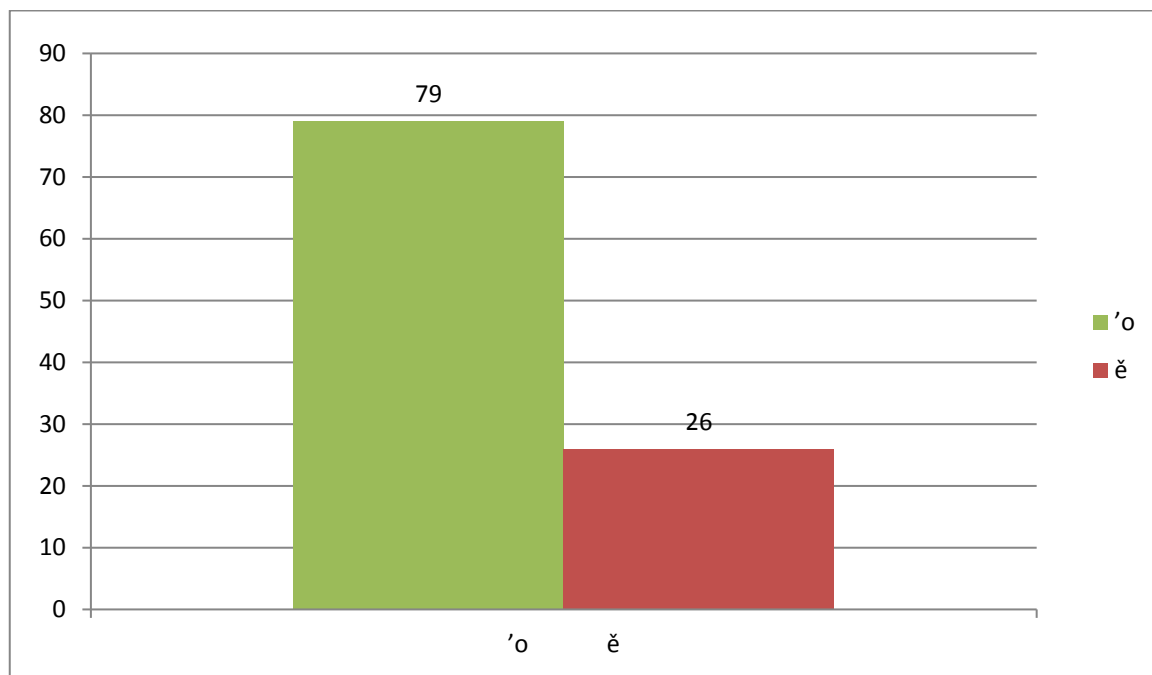
116; 1963, s. 750), dále po původním *l'* (tj. změna *'o > e*) ve slově *kralevic*. Přehláska *'o > ě* (*'ó > ie*) byla kromě toho omezena i teritoriálně, a to na území Čech (srov. Lamprecht 1986, s. 74; Pleskalová 2003, s. 37; *Český jazykový atlas* 4, s. 237).

8.2 Interpretace výsledků vlastního výzkumu

8.2.1 Lukášovo evangelium

8.2.1.1 Přehláska 'o > ě

Z Lukášova evangelia jsme vyexcerpovali 105 dokladů změny 'o > ě. Graf 22 znázorňuje rozložení 'o/ě:

Graf 22: Absolutní počet výskytů 'o a ě v Lukášově evangeliu

Z Grafu 22 je vidět, že se nepřehlasované tvary vyskytují 79krát, což je 75 % všech případů, zatímco tvary s ě se objevily 26krát a to je 25 % případů.

V následujících kapitolách popíšeme poměry nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů a prozkoumáme faktory, které by mohly případně ovlivnit takové rozložení. Kvůli nevelkému počtu dokladů netřídíme v následující kapitole doklady do obecnějších kategorií a uvádíme poměry nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarech po jednotlivých bezprostředně předcházejících souhláskách.

8.2.1.1.1 Předcházející souhláska

V této kapitole prozkoumáme, zda předcházející souhlásky případně ovlivňují užití 'o/ě. Z Lukášova evangelia byly vyexcerpovány následující doklady:

- [illegible]

²⁸ Jsme si vědomi toho, že u cizích slov na -l mohlo docházet ke kolísání: *Izrahele/Izrahela*. Antroponyma *Abel*, *Fanuel* (dále pak i *Zorobabel*, *Salatiel*, *Malalel*) jsme zařadili do vzorku na základě dokladů v Matoušově evangeliu Bible drážďanské <falatiele>, <zorobabele> (Mt 1,12), <abele> (Mt 23,35) (Gsg.). S ostatními slovy, u nichž jsme nenašli doklady, nakládáme analogicky.

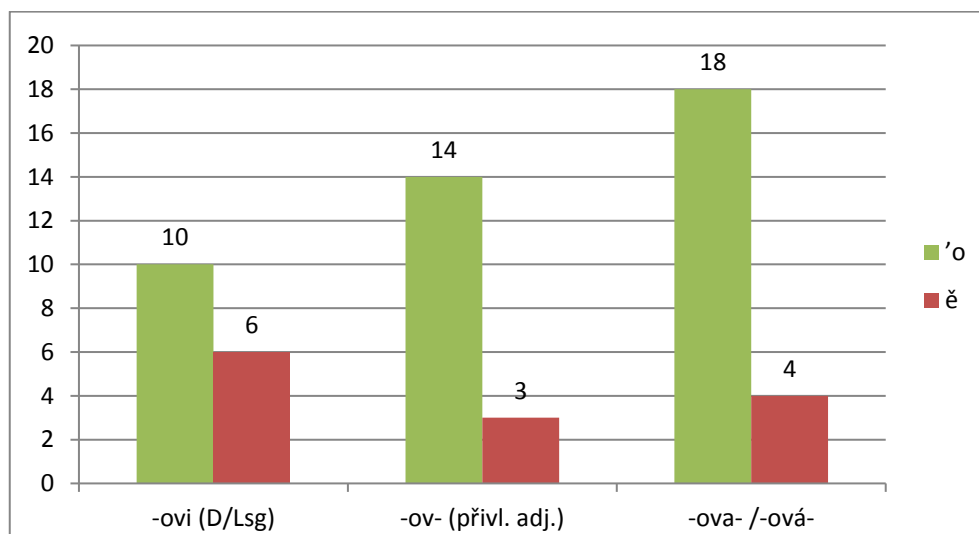
V koncovkách -ovi substantiv – doklady na 'o': ciefarzowi, ciefarzowi, giezyffowi, giezyffowi, giezyffowi, giezyffowi, giezyffowy, heliaffowi, moyzieffowi; ě: giezyffiewi, giezyffiewi, giezyffiewi, giezyffiewi, giezyffiewi, winarziewi.

V alomorfu -ov- přípony -óv- přivlastňovacích adjektiv – doklady na 'o': abelowy, abiaffowa, ciefarzowo, eliaffowie, eliaffowich, fanuelowa, giezyffowo, giezyffowyma, giezyffowa, moyzieffowie, wladarzowu, yoziaffowo, zacharzowy, zebediaffowy; ě: giezyffiewymi, moyzieffiewa, zacharziewym.

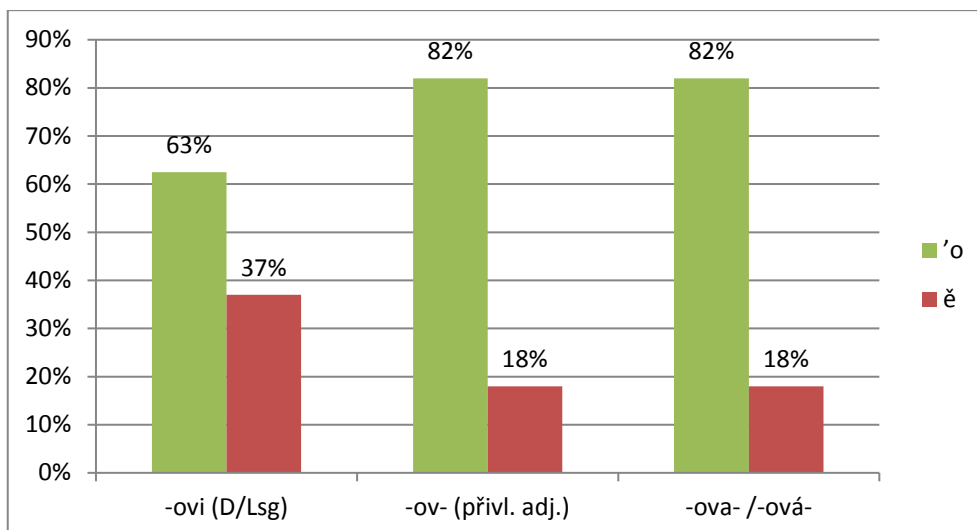
V příponách -ov- adjektiv – doklady na 'o': herodiaffowu (Herodiášovú), kralowych; e: kralewa.

V příponách -ova-/-ová- sloves – doklady na 'o': by kralowal, by otwraczowal, byczowan, byczowan, bych kralowal, gfmy wfiłowali, noczowaffe, oblowany, oblowaffe, otsuzowaty, pokuřfowan, fie doplnowachu, tryznowan, tryznowawaffe, vkrzizowachy, vkrzizowan, wraczowachu, wypuzowaffe; ě (resp. e): kralewaty, pořilewaffe, vkrziziewali, vkrziziewan.

V Grafech 24 a 25 a Tabulce 25 neuvádíme kategorii přípon -ovstvie, jejím reprezentantem je slovo *království* a nepočetnou kategorii přípon adjektiv:

Graf 24: Absolutní počet výskytů 'o a ě v jednotlivých morfech

Graf 25: Relativní počet výskytů 'o a 'e v jednotlivých morfech

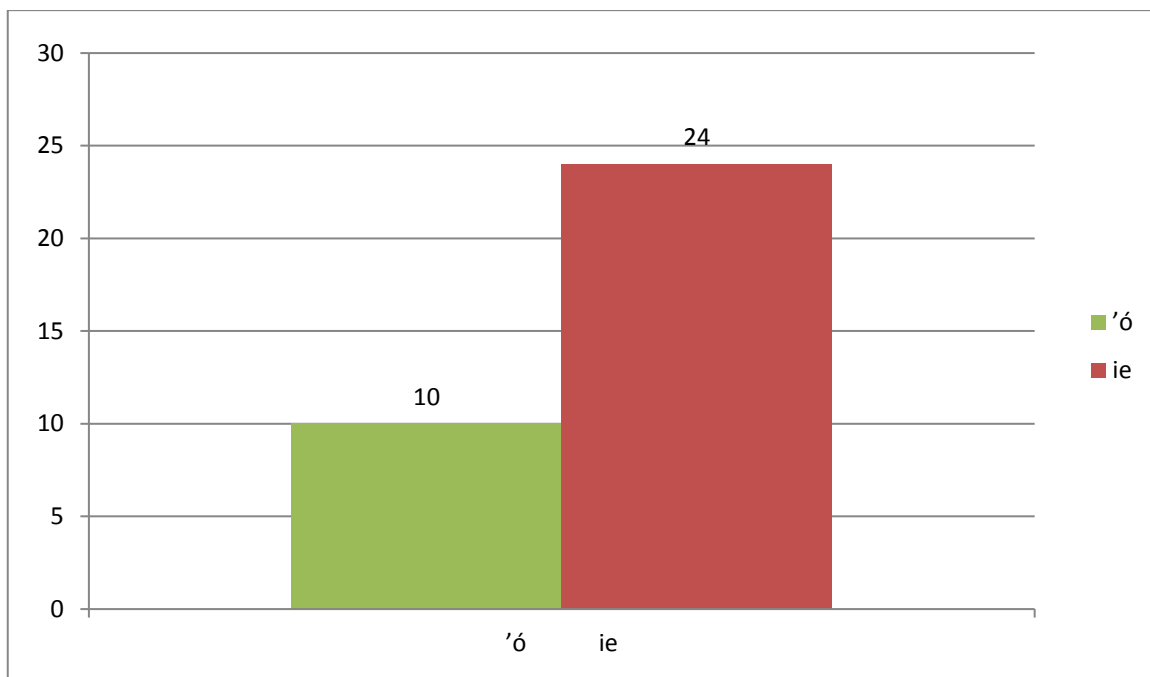
'o/ě	-ovi (D/Lsg)	-ov- (přív. adj.)	-ova-/-ová-
'o	10 63 %	14 82 %	18 82 %
ě	6 37 %	3 18 %	4 18 %
Celkem	16 100 %	17 100 %	22 100 %

Tabulka 25: Absolutní a relativní počet výskytů 'o a 'e v jednotlivých morfech

Tabulka 25 shrnuje informace, které jsou znázorněny v Grafu 24 a 25. Můžeme pozorovat, že ve všech morfech, v nichž se vyskytují 'o a 'e (po původním *l'* jen *e*), převládá 'o. V příponách přivlastňovacích adjektiv a v kmenotvorných příponách slovesných tvarů toto užití tvoří 82 % případů, v koncovkách substantiv 63 % případů. Z Tabulky 25 je vidět, že se výskyt 'o/ě mezi jednotlivými morfémy liší relativně málo, a ani statistický test neukázal statisticky signifikantní rozdíly mezi nimi.

8.2.1.2 Přehláska 'ó > ie

V Lukášově evangeliu Bible drážďanské se přehláska 'ó > ie vyskytla 34krát. Graf 26 znázorňuje rozložení 'ó/ie.

Graf 26: Absolutní počet výskytů 'ó a ie v Lukášově evangeliu

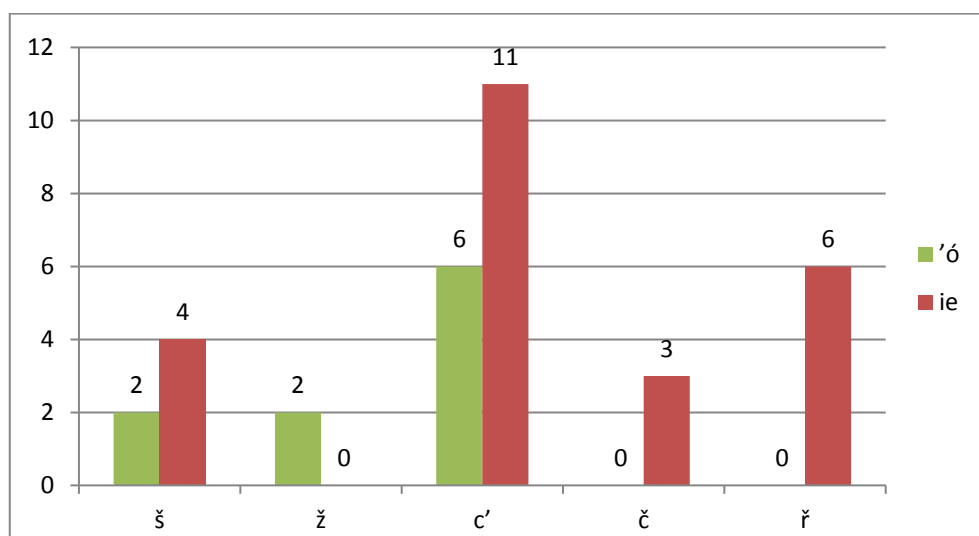
Je vidět, že z celkového počtu (34 výskytů) se přehlasované podoby vyskytly 24krát, což je 71 % všech případů, zatímco podoby s 'ó se vyskytly 10krát (29 % případů). Jako i v kapitole o přehlásce 'o > ě se budeme věnovat popisu poměrů nepřehlasovaných a přehlasovaných podob a prozkoumáme případné faktory, které mohou ovlivnit sledované rozložení 'ó/ie.

8.2.1.2.1 Předcházející souhláska

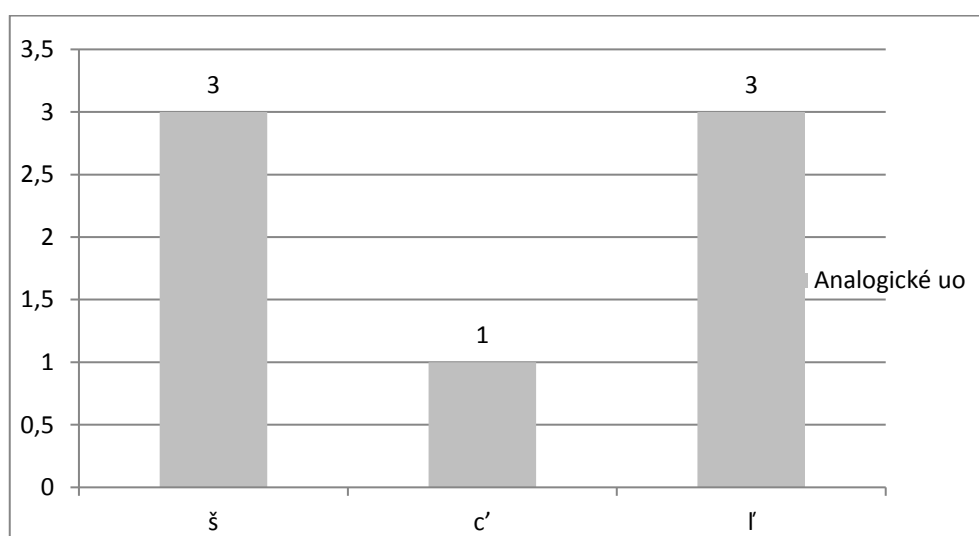
V této kapitole prozkoumáme, zda předcházející hlásky ovlivňují užití 'ó/ie. Z Lukášova evangelia jsme vyexcerpovali následující doklady:

- po původním *c'* – doklady na 'ó: bohaczom, došpielcom, miefieczerw, otczom, otczow, otczow; ie: bohcenciew, bohcenciew, bohcenciew, došpielciem, došpielciem, miefieciew, tyfyciew, tyfyciew, tyfycziew, wrabciew, wrabciew;
- po *ř* – doklady na 'ó: nejsou doklady; ie: ciefarziew, lekarziem, tyezierziew, tyezierziew, tyezierziew, zacharziew;
- po *š* – doklady na 'ó: gezyfšow, mathatiafšow; ie: mathatiafšiew, pharefšiew, towarzifšiem, yonafšiew;
- po *ž* – doklady na 'ó: muzom, muzow; ie: nejsou doklady;
- po *č* – doklady na 'ó: nejsou doklady; ie: bydlicziew, rodycziew, rodycziew;

Distribuce 'ó a ie po jednotlivých souhláskách vypadá takto:

Graf 27: Absolutní počet výskytů 'ó a ie po jednotlivých souhláskách

Graf 28: Absolutní počet výskytů analogického uo po jednotlivých souhláskách

Z Grafu 27 je patrné, že se nepřehlasované tvary vyskytují pouze po souhláskách š, ž a původním c'. Kvůli malému počtu dokladů bohužel ani zde nemůžeme vyvozovat jakékoli závěry a nemá smysl provádět statistickou analýzu.

Po souhláskách š a původním c' a ř se vyskytlo také analogické uo. Graf 28 ukazuje absolutní počet výskytů analogického uo po těchto souhláskách:

po š – doklady na **uo**: enoffuow, koffuow, tareffuow;

po původním c' – doklady na **uo**: otcuow;

po původním ř – doklady na **uo**: malaleuow, řalathieluow, zorobabeluow.

Je tady ještě potřebné podle našeho názoru mimo jiné odůvodnit, proč předpokládáme, že je v dokladech <enoffuow> a <tareffuow> zaznamenána souhláska š, nikoli s, což je možné vzhledem k tomu, že na základě rozboru grafiky (Kyas – Pečírková 1993, s. 409) víme, že druhý písař zapisoval spřežkou *ff* jak souhlásku š, tak s, a pokud jde o <enoffuow>, v *Elektronickém slovníku staré češtiny* lze najít jak proprium *Enos*, tak i *Enoš*. V případě <tareffuow> ve slovníku jsme našli jenom proprium *Tares*.

Karel Komárek (2000, s. 85–86) upozorňuje na propria v Drážďanské biblí zakončená na -s, která mají v jiných pádech -š-: např. *fares* – *fareffie* Mt 1,3, a nevylučuje, že i v nominativu tato substantiva měla výslovnost š. Podle našeho názoru by to mohlo sekundárně souviset také s našimi případy.

Abychom dostali přesnější obraz toho, pro záznam jakých souhlásek druhý písař v Lukášově evangeliu používá spřežku *ff*, provedli jsme analýzu grafiky Lukášova evangelia, jejíž výsledky jsou následující (spočítáno manuálně):

<i>ff</i>	Hláska š	1497krát ²⁹
	Hláska s	18krát

Tabulka 26: Absolutní počet výskytů souhlásek š a s zaznamenaných spřežkou *ff*

Z Tabulky 26 je vidět, že spřežkou *ff* druhý písař zapsal souhlásku š 1497krát (cca 99 %), zatímco souhlásku s zapsal jako *ff* pouze 18krát (cca 1 %). Jsou to následující slova: <naff> *nás* (1,78), <puffte> *pusté* (4,42), <wynoffy> (6,45), <geff> (6,49), <wyffla> *vysla* (7,6), <neyffem> (7,6), <vduffilo> (8, 7), <vduffie> (8,14), <poproffy> (11,12), <proffieffe> (11,37), <wffal> (13,19), <okuuffy> (14,24), <dewaddeffat> (15,7), <kwaffieffe> (16,19), <muffy> (17,25), <poczaffye> (22,6), <zziieffili> (24,22), <nyeczffo> (24,41).

Tyto výsledky by mohly podle našeho názoru naznačovat velkou míru pravidelnosti z hlediska použití spřežky *ff* pro zápis souhlásky š v Lukášově evangeliu (některé případy zápisu [s] pomocí <ff> lze navíc zdůvodnit paronymy se [š], srov. *nás* – *náš*, *pusté* – *půščě/půště*, *vysla* – *vyšla*, a proto písař snad mohl zapsat mechanicky <ff>, případně mohl být ovlivněn výskytem <ff> v témže slově, např. <proffieffe>, <kwaffieffe>), a proto hodnotíme spřežku *ff* v našich dvou případech jako označení souhlásky š.

²⁹ Zvlášť jsme zkoumali a sem nepočítali případy, v jejichž zápisu se vyskytla jistá míra variantnosti. Jsou to tvary propria *Simon*/*Šimon*, zapsané 9krát se *ff*, 7krát se *f*, 1krát se *S* a 1krát se *Sf*; pak *salomon* x *ffsalomunowu*, *ffsalomun* a *fkariotfkeho* x *ffkariot*.

8.2.1.2.2 Konkrétní morfy

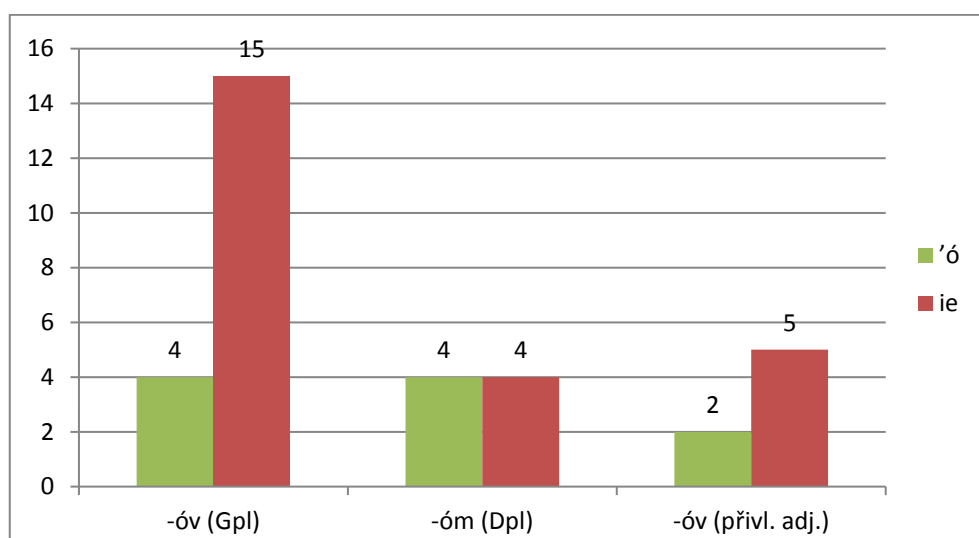
V této kapitole provedeme analýzu toho, zda nějaké konkrétní morfy, v nichž se nachází *'ó/ie*, ovlivňují distribuci *'ó/ie*. Výskyt *'ó/ie* je v Lukášově evangeliu Bible drážďanské omezen na následující morfy: genitivní a dativní koncovky plurálu mužského rodu a přípona *-óv* přivlastňovacích adjektiv:

V koncovkách *-óv* genitivu plurálu substantiv – doklady na *'ó*: *miefieczow*, *muzow*, *otczow*, *otczow*; *ie*: *bohcenciew*, *bohcenciew*, *bohcenciew*, *bydlicziew*, *miefiecziew*, *rodycziew*, *rodycziew*, *tyezierziew*, *tyezierziew*, *tyezierziew*, *tyfycziew*, *tyfycziew*, *tyfycziew*, *wrabcziew*, *wrabcziew*.

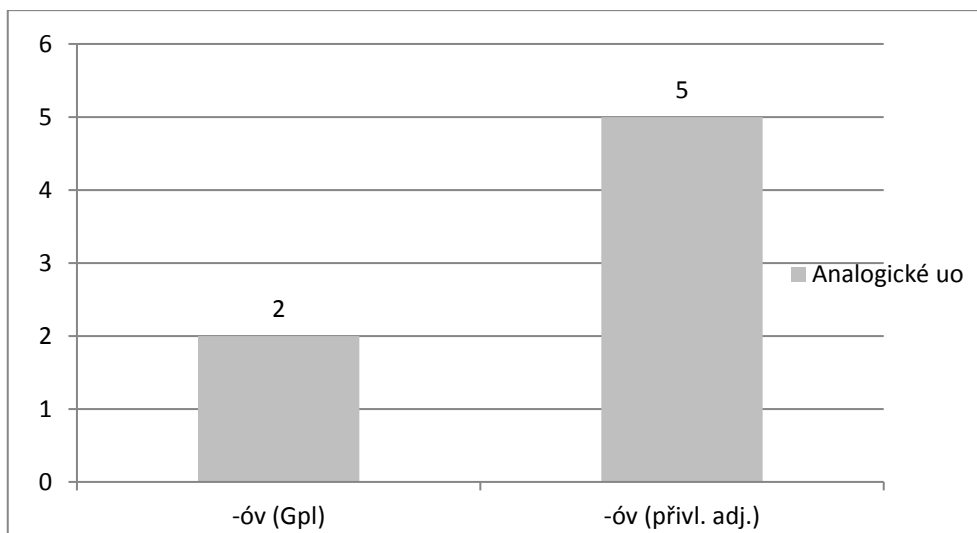
V koncovkách *-óm* dativu plurálu substantiv – doklady na *'ó*: *bohaczom*, *dospielcom*, *muzom*, *otczom*; *ie*: *dospielciem*, *dospielciem*, *lekarziem*, *towarziłiem*.

V příponách *-óv* přivlastňovacích adjektiv – doklady na *'ó*: *gezyffow*, *mathatiaffow*; *ie*: *ciefarziew*, *mathatiaffiew*, *phareffiew*, *yonaffiew*, *zacharziew*.

Distribuce *'ó/ie* v jednotlivých morfémeh je znázorněna v Grafu 29:

Graf 29: Absolutní počet výskytů *'ó* a *ie* v jednotlivých morfech

Graf 30: Absolutní počet výskytů analogického *uo* v jednotlivých morfech

Z Grafu 29 je patrné, že v koncovkách genitivu plurálu a příponách přivlastňovacích adjektiv převládá přehlasované *ie*. Kategorie koncovek dativu plurálu substantiv a přípon přivlastňovacích adjektiv jsou bohužel nepočtené, což nám znemožňuje vyvozovat z toho vzorku jakékoli další závěry a analyzovat tyto poměry statisticky (resp. ukazují se jako statisticky nesignifikantní).

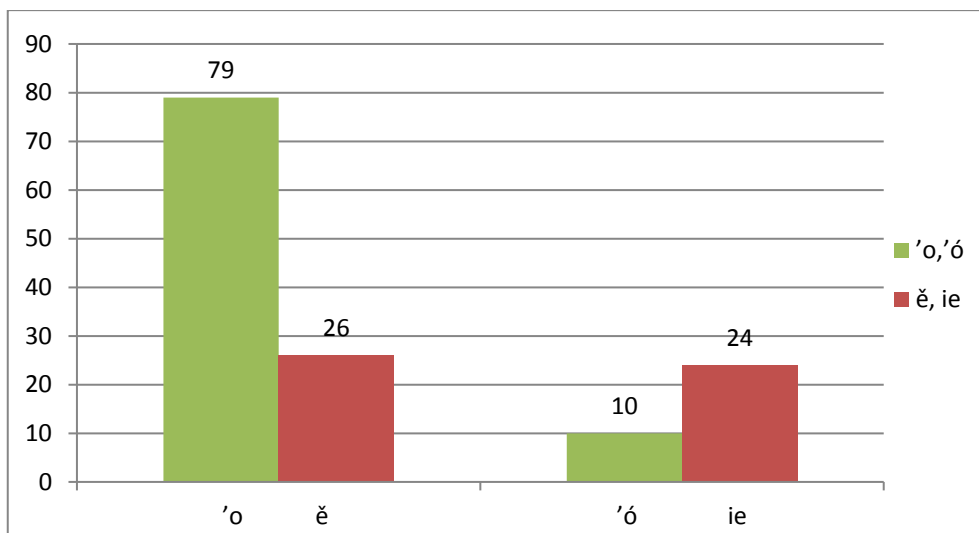
Graf 30 ilustruje absolutní počet výskytů analogického *uo* v koncovkách genitivu plurálu a v nominativu singuláru přivlastňovacích adjektiv:

V koncovkách -óv substantiv – doklady na *uo*: *koſſuow*, *otczuow*.

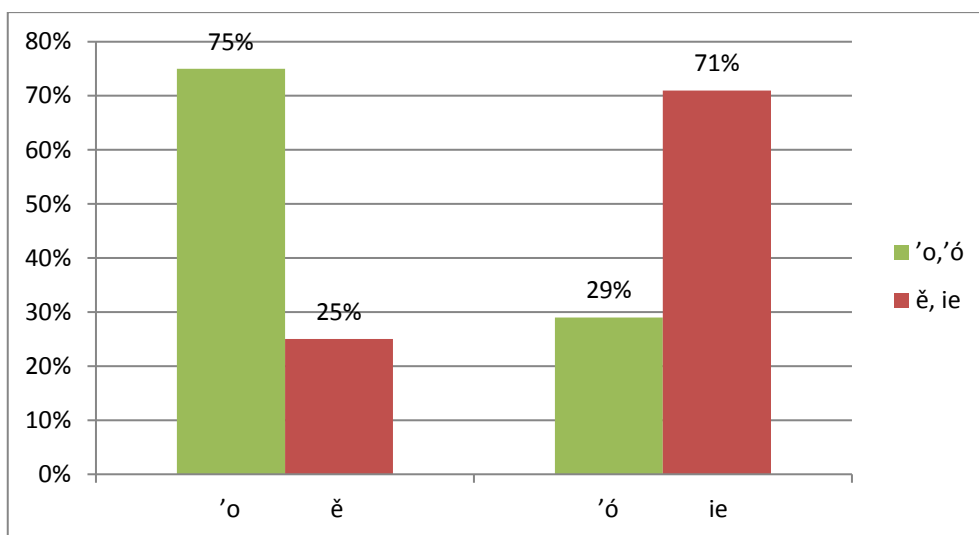
V příponách -óv přivlastňovacích adjektiv – doklady na *uo*: *enoſſuow*, *malaleluow*, *ſalathieluow*, *tareſſuow*, *zorobabeluow*.

8.2.1.3 Srovnávací analýza distribucí 'o/ě a 'ó/ie v Lukášově evangeliu

V této kapitole porovnáváme rozložení 'o/ě a 'ó/ie a prozkoumáme, jestli některé vybrané faktory ovlivňují výskyt přehlasovaných tvarů. Grafy 31 a 32 ukazují absolutní a relativní zastoupení nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v krátkých a dlouhých slabikách.

Graf 31: Absolutní počet výskytů 'o a ě a 'ó a ie v Lukášově evangeliu

Graf 32: Relativní počet výskytů 'o a ě a 'ó a ie v Lukášově evangeliu

	'o/ě	'ó/ie
'o ('ó)	79 75 %	10 29 %
ě (ie)	26 25 %	24 71 %
Celkem	105 100 %	34 100 %

Tabulka 27: Absolutní a relativní počet výskytů 'o a ě a 'ó a ie v Lukášově evangeliu

Výše jsou uvedeny výsledky srovnávací analýzy distribucí 'o/ě a 'ó/ie. Je vidět, že se v dlouhých slabikách přehlasované podoby vyskytují častěji (71 % případů) než přehlasované

podoby ve slabikách krátkých (25 % případů). Provedli jsme statistický test, abychom zjistili, zda tento rozdíl je statisticky signifikantní. Dostali jsme hodnotu p , která je menší než 0,0001, což znamená, že sledovaný rozdíl je statisticky signifikantní a že přehlasované podoby jsou na zvolené hladině významnosti častěji užívány v dlouhých slabikách než ve slabikách krátkých.

Provedli jsme také další statistický test, abychom poznali, zda jsou nějaké dílčí rozdíly mezi krátkými a dlouhými slabikami z hlediska distribuce nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů statisticky signifikantní.

Porovnávání předcházející souhlásky	p hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
ř (krátké slabiky) – ř (dlouhé slabiky)	*0,02	S ohledem na spojení s následující přehlasovanou hláskou: ř (dlouhé slabiky) > ř (krátké slabiky)
Celkový výsledek		S ohledem na spojení s následující přehlasovanou hláskou: ř (dlouhé slabiky) > ř (krátké slabiky)

Tabulka 28: Výsledky porovnávání distribucí nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v krátkých a dlouhých slabikách po jednotlivých souhláskách

Porovnávání morfy	p hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
-ova-/-ová- – -óv (Gpl)	0,0001	S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (Gpl) > -ova-/-ová-
-ov- (přivl. adj.) – -óv (Gpl)	0,0006	S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (Gpl) > -ov- (přivl. adj.)
-ovi (D/Lsg) – -óv (Gpl)	0,01	S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (Gpl) > -ovi (D/Lsg)
-ova-/-ová- – -óv (přivl. adj.)	*0,01	S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (přivl. adj.) > -ova-/-ová-
-ov- (přivl. adj.) – -óv (přivl. adj.)	*0,02	S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (přivl. adj.) > -ov- (přivl. adj.)
-ov- (přivl. adj.) – -óm (Dpl)	0,1	
-ova-/-ová- – -óm (Dpl)	0,1	
-ovi (D/Lsg) – -óv (přivl. adj.)	0,1	

-ovi (D/Lsg) – -óm (Dpl)	0,6	
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (Gpl) > -ova-/-ová-/-ov- (přivl. adj.)/-ovi (D/Lsg)

Tabulka 29: Výsledky porovnávání distribucí nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v krátkých a dlouhých slabikách v jednotlivých morfech

Porovnávané morfy	p hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
-ovstvie (subst.) – -óv (Gpl)	< 0,0001	S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (Gpl) > -ovstvie (subst.)
-ovstvie (subst.) – -óv (přivl. adj.)	*0,02	S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (přivl. adj.) > -ovstvie (subst.)
-ovstvie (subst.) – -óm (Dpl)	0,2	
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v přehlasované podobě: -óv (Gpl) > -ovstvie (subst.)

Tabulka 30: Výsledky porovnávání distribucí nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v krátkých a dlouhých slabikách v jednotlivých morfech

Protože kategorie přípon substantiv (-ovstvie), jak jsme uvedli výše, je celá zastoupena pouze jediným slovem *království*, tyto statisticky signifikantní výsledky nepovažujeme za reprezentativní.

Statisticky signifikantní výsledky jsou shrnuty v následující tabulce:

Konkrétní morfy	Přehláska je častěji provedena v koncovce -óv (Gpl) než v kmenotvorné příponě -ova-/-ová-, v příponě -ov- přivlastňovacích adjektiv a v koncovce -ovi.
-----------------	--

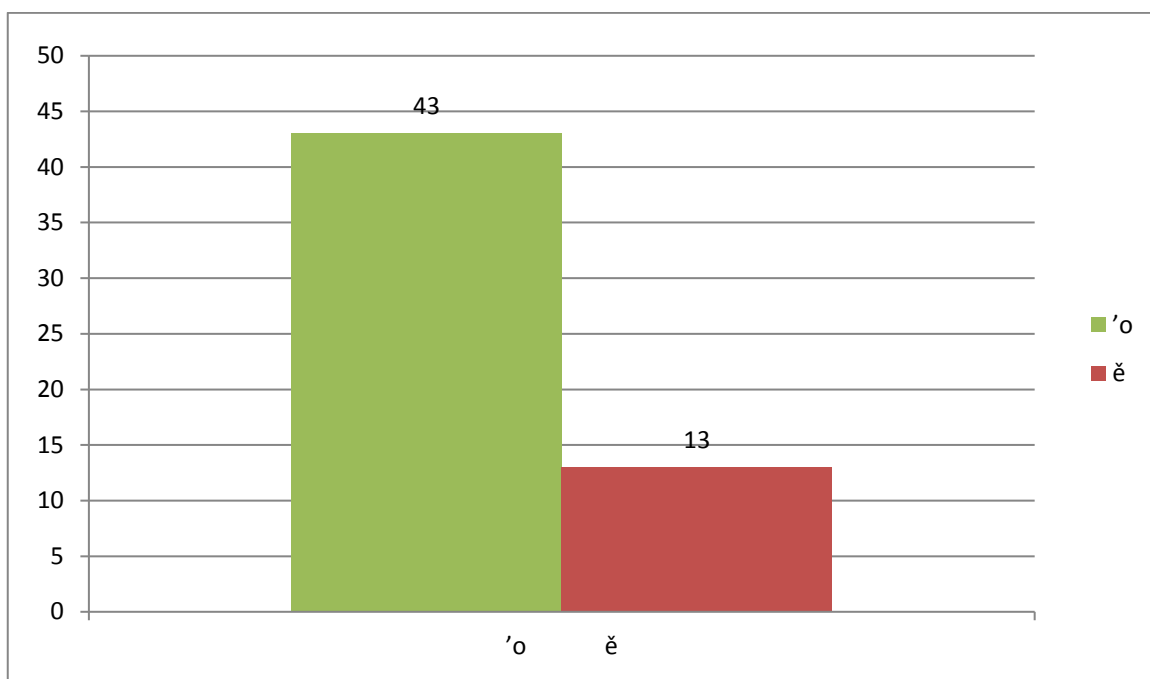
Tabulka 31: Shrnutí výsledků porovnávání distribucí nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v krátkých a dlouhých slabikách v jednotlivých morfech

Náš výsledek v Tabulce 31 může být pravděpodobně podmíněn tím, že koncovka genitivu plurálu má délku. V dlouhém vokalizmu byly napjatější samohlásky, tudíž se přehlasovávaly systematictěji než samohlásky krátké.

8.2.2 Kniha Izaiáš

8.2.2.1 Přehláska 'o > ě

Z knihy Izaiáš bylo nasbíráno 56 dokladů změny 'o > ě. Graf 33 ukazuje distribuci 'o/ě:

Graf 33: Absolutní počet výskytů 'o a ě v knize Izaiáš

Vidíme, že se 'o vyskytlo 43krát (77 % případů), zatímco ě 13krát (23 % případů). V následujících kapitolách provedeme analýzu toho, jestli pozorované rozložení ovlivňují nějaké faktory.

8.2.2.1.1 Předcházející souhláska

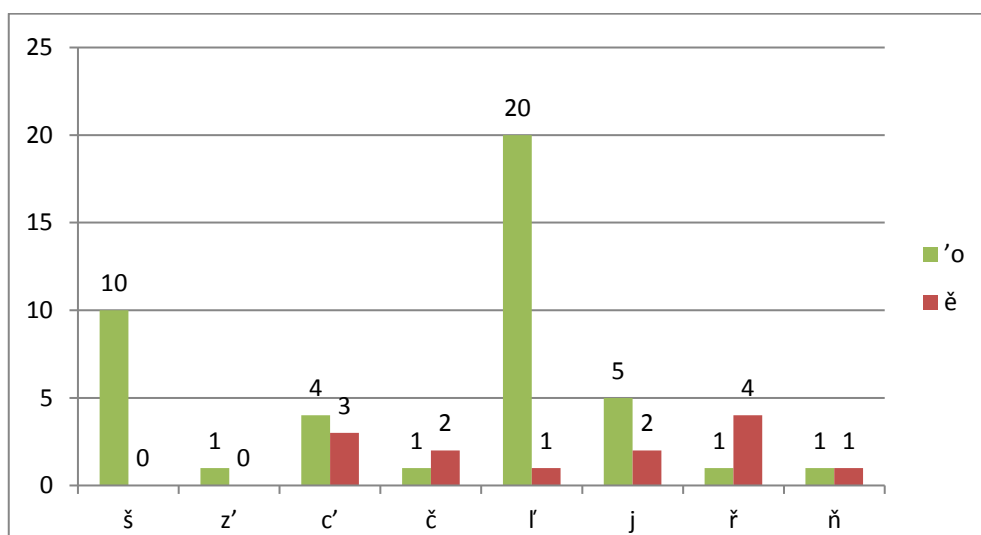
V této kapitole ověříme, zda nějaké předcházející hlásky ovlivňují výskyt 'o/ě. Z knihy Izaiáš byly vyexcerpovány následující doklady:

- po původním *c'* – doklady na 'o: *poſwieczowaty, praczowaty, przewraczowali, lkopczone*; ě: *cizozemciewi, rapfaciewa, rapfaciewa*;
- po původním *z'* – doklady na 'o: *pofuzowany*; ě: nejsou doklady;
- po původním *l'* – doklady 'o: *kralował, kralowaty, kralowaty, kralowey, kralowey, kralowſtwo, kralowſtwo, kralowſtwo, kralowſtwu, kralowſtwych, kralowy, kralowy*,

uřilowal, uřilowal, uřilowal, uřilowala, uřilowane, uřilowaty, vřilowaty, vřilowaty; *e*: kralewee;

- po *ř* – doklady *'o*: zalarzowych; *ě*: modlarziewi, oltarziewee, pařtirziewee, weřlarziewaa;
- po *š* – doklady *'o*: ezechiařłowi, ezechiařłowi, ezechiařłowo, ezechiařłowy, ezechiařłowy, Izayařłowi, moyzyeřłowa, yřayařłowi, yřayařłowo, yzayařłowi; *ě*: nejsou doklady;
- po *č* – doklady *'o*: potlaczowal; *ě*: lucziewe, przyeřscziewachu;
- po *j* – doklady *'o*: boiowaty, boyowal, boyowali, poboyowal, podwogowee; *ě*: řtezegiewij, złodyegiewi;
- po *ň* – doklady *'o*: ohnyowym; *ě*: řplnyewaty.

Následující Graf 34 ukazuje distribuci *'o/ě* po jednotlivých souhláskách:

Graf 34: Absolutní počet výskytů *'o* a *'ě* po jednotlivých souhláskách

Z Grafu 34 je vidět, že po více než polovině sledovaných souhlásek je častější užití *'o* než *'ě*. Většinou jde zase o malé počty dokladů, což nám znemožňuje analyzovat sledované poměry a vyvozovat další závěry. (Jako statisticky signifikantní na zvolené hladině významnosti se i při malých absolutních četnostech ukázal pouze rozdíl mezi původní souhláskou *c'* s častější přehláskou a původní souhláskou *ř*, hodnota $p = *0,03$, i když tady výskyt *'o* po *ř* může ovlivňovat pouze mechanický písarský způsob zápisu slov *království* a *usilovati* v nepřehlasované podobě).

8.2.2.1.2 Konkrétní morfy

V této kapitole se podíváme, jestli 'o/ě není ovlivněno morfy, v nichž se vyskytuje ve slově. Z knihy Izaiáš jsme vyexcerpovali následující doklady:

V příponách -ovstvie/-ovstvo – doklady na 'o: kralowftwie, kralowftwo, kralowftwo, kralowftwu, kralowftwych; e: nejsou doklady.

V koncovkách -ovi substantiv – doklady na 'o: ezechiaffowi, ezechiaffowi, ezechiaffowy, Izayaaffowi, yfayaaffowi, yzayaaffowi; ě: nejsou doklady.

V koncovkách -ové substantiv – doklady na 'o: podwogowee; e: kralewee.

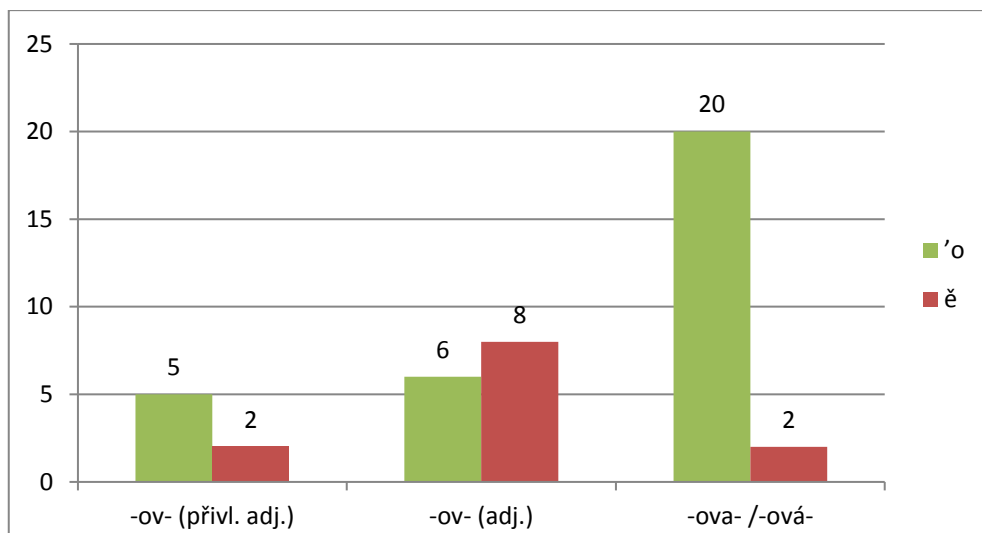
V alomorfu -ov- přípony -óv- přivlastňovacích adjektiv – doklady na 'o: ezechiaffowo, ezechiaffowy, kralowy, moyzyeffowa, yfayaaffowo; ě: rapfaciewa, rapfaciewa.

V příponách -ov- adjektiv – doklady na 'o: kralowey, kralowey, kralowy, ohnyowym, lkopczowe, zalarzowych; ě: cizozemciewi, lucziewe, modlarziewi, oltarziewee, paftirziewee, ftezegiewij, weflarziewaa, zlodyegiewi.

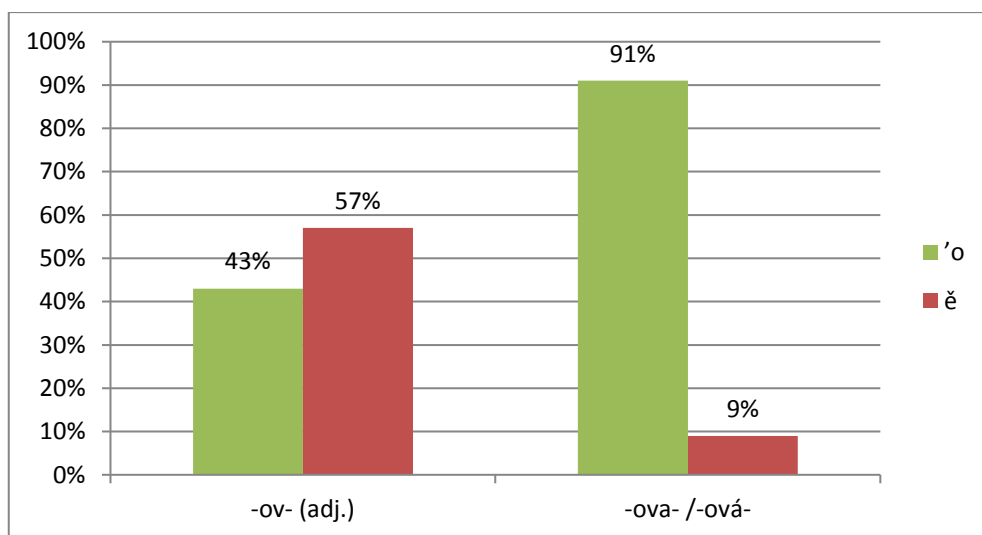
V příponách -ova/-ová- sloves a slovesných substantiv – doklady na 'o: boiowaty, boyowal, boyowali, kralowal, kralowaty, kralowaty, poboyowal, pofuzowany, pofwieczowaty, potlaczowal, praczowaty, przewraczowali, ufiłowal, ufiłowal, ufiłowal, ufiłowala, ufiłowanye, ufiłowaty, vfiłowaty, vfiłowaty; ě: fplnyewaty, przyelłcziewachu.

V následujících Grafech 35 a 36 nezohledňujeme kategorii přípon substantiv, protože je zastoupena pouze jedním slovem *království*. Stejně tak nezohledňujeme nepočetnou kategorii koncovek -ové substantiv a kategorii koncovek -ovi, protože je rovněž nepočetná a obsahuje malý počet různých lemmat.

Následující Graf 35 ukazuje rozložení 'o/ě v jednotlivých morfech:

Graf 35: Absolutní počet výskytů 'o a ě v jednotlivých morfech

Graf 36: Relativní počet výskytů 'o a ě v jednotlivých morfech (doklady alomorfů -ov- přípony -ová přivlastňovacích adjektiv neuvádíme v procentech)

'o/ě	-ov- (adj.)	-ova-/-ová-
'o	6 43 %	20 91 %
ě	8 57 %	2 9 %
Celkem	14 100 %	22 100 %

Tabulka 32: Absolutní a relativní počet výskytů 'o a ě v jednotlivých morfech

Z výše uvedených výsledků analýzy můžeme poznat, že se 'o užívá v kmenotvorných příponách v 91 % případů, zatímco v příponách adjektiv ve 43 % případů. Dále ověříme statistickým testem, zda tento rozdíl a případně nějaké jiné rozdíly mezi morfy z hlediska výskytu 'o/ě jsou statisticky signifikantní.

Porovnávané morfy	<i>p</i> hodnota	Statisticky signifikantní výsledek
-ov- (adj.) – -ova-/-ová-	0,005	S ohledem na výskyt v podobě s ě: -ov- (adj.) > -ova-/-ová-
-ovi (Dsg) – -ov- (adj.)	*0,04	S ohledem na výskyt v podobě s ě: -ov- (adj.) > -ovi (Dsg)
-ov- (přivl. adj.) – -ova-/-ová-	0,2	
-ov- (přivl. adj.) – -ov- (adj.)	0,3	
-ovi (Dsg) – -ov- (přivl. adj.)	0,4	
-ovi (Dsg) – -ova-/-ová-	1,0	
Celkový výsledek		S ohledem na výskyt v podobě s ě: -ov- (adj.) > -ova-/-ová-

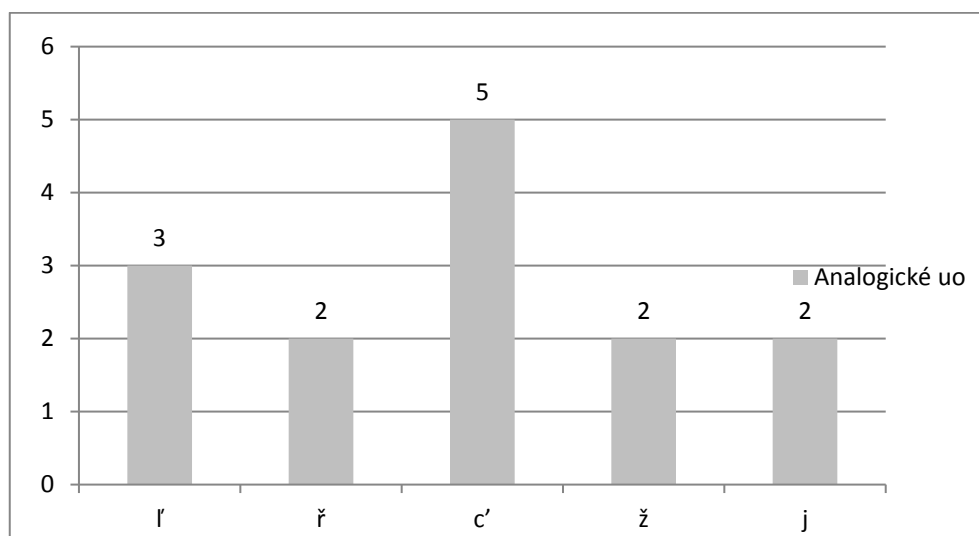
Tabulka 33: Shrnutí výsledků porovnávání distribucí 'o/ě v jednotlivých morfech

Z výsledků statistického testu je vidět, že za statisticky signifikantní rozdíly z hlediska výskytu 'o/ě lze na zvolené hladině významnosti považovat rozdíly mezi kmenotvornou příponou a příponou adjektiv ($p = 0,005$). To znamená, že se přehlasované ě v knize Izaiáš užívá častěji v příponách adjektiv než kmenotvorných příponách.

8.2.2.2 Přehláska 'ó > ie

V knize Izaiáš se pozice pro přehlásku v dlouhých slabikách objevila pouze 7krát: 4krát bylo zachováno 'ó a 3krát se objevilo ie. Kvůli tomu, že tento vzorek je velmi malý, nemá smysl ho podrobněji popisovat a zkoumat statisticky. Předkládáme proto pouze soupis dokladů: netopyrzom, pohubitelom, krayow, kralow, wieŝczciew, placzyew, cizozemciew. Z toho soupisu je vidět, že se jedná pouze o genitivní a dativní koncovky plurálu maskulin. V důsledku tak malého počtu dokladů 'ó/ie je rovněž v knize Izaiáš znemožněno i porovnání

poměrů nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v krátkých a dlouhých slabikách. Co se týče analogického *uo*, vyskytlo se v knize Izaiáš 14krát v genitivních koncovkách plurálu:

Graf 37: Absolutní počet výskytů analogického *uo* po jednotlivých souhláskách

Z knihy Izaiáš jsme vyexcerpovali následující doklady:

po původním *l'* – doklady na *uo*: kraluow, kraluow, kraluow;

po *ř* – doklady na *uo*: paltirzuow, wladarzuow;

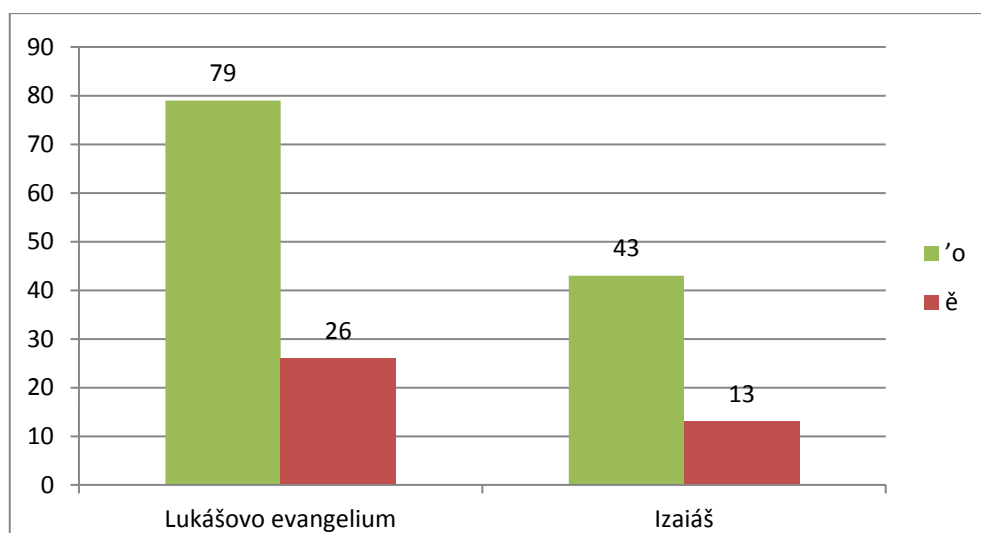
po původním *c'* – doklady na *uo*: mladczuow, lkopczuow, strzielczuow, telczuow, tyfyczuow;

po *ž* – doklady na *uo*: muzuw, muzuw;

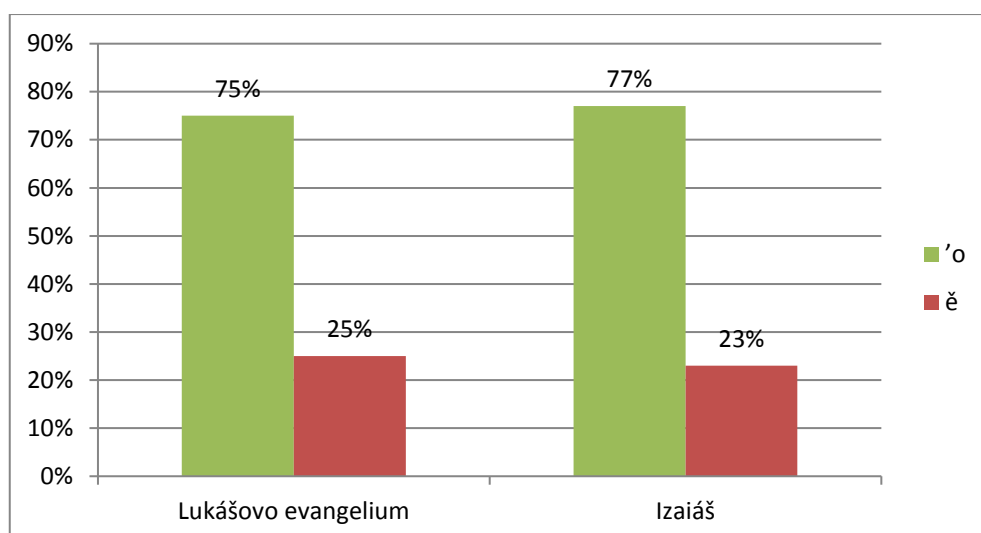
po *j* – doklady na *uo*: kraguw, krayuw.

8.2.3 Srovnávací analýza Lukášova evangelia a knihy Izaiáš

Následující Graf 38 a Graf 39 prezentují poměry *'o* a *ě* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš:

Graf 38: Absolutní počet výskytů 'o a ě v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

Graf 39: Relativní počet výskytů 'o a ě v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

'o/ě	Lukášovo evangelium	Izaiáš
'o	79 75 %	43 77 %
ě	26 25 %	13 23 %
Celkem	105 100 %	56 100 %

Tabulka 34: Absolutní a relativní počet výskytů 'o a ě v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš

V Tabulce 34 jsou prezentovány výsledky srovnávací analýzy poměrů *'o* a *ě* v Lukášově evangeliu a v knize Izaiáš. Vidíme, že jak v Lukášově evangeliu (75 % případů), tak v knize Izaiáš (77 % případů) převažuje výskyt nepřehlasovaného *'o*. Tento rozdíl mezi nimi je malý. Provedli jsme statistický test a potvrdili jsme, že tento rozdíl není statisticky signifikantní ($p = 1,0$). Provedli jsme také dílčí statistické testy, porovnávali jsme stejné předcházející souhlásky a stejné morfy obou biblických knih z hlediska *'o/ě* a ani jeden rozdíl nebyl hodnocen jako statisticky signifikantní.

Porovnání poměrů nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v dlouhých slabikách obou biblických knih bylo bohužel znemožněno malým počtem dokladů v knize Izaiáš.

8.3 Konfrontace výsledků vlastního výzkumu s poznatky v dosavadní odborné literatuře

Poznatky o této změně v historické mluvnici Gebauera. V Gebauerově historické mluvnici jsme bohužel nenašli poznatky, které bychom mohli bezprostředně použít pro konfrontaci s výsledky v našich vzorcích.

Poznatky o hláskosloví Bible drážďanské v pracích Kyase. Kyas (1971, s. 16–17) s ohledem na Bibli drážďanskou obecně zmiňuje, že přehlasované tvary se vyskytují ve velké míře v deklinaci mužských vzorů. V Lukášově evangeliu je poměr nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů podle našeho zjištění v Gpl. 4 : 15, v Dpl je poměr 4 : 4, v knize Izaiáš je v Gpl poměr 2 : 3, v Dpl je poměr 2 : 0. Viditelně převládající poměr přehlasovaných tvarů je tedy jen v koncovkách genitivu plurálu v Lukášově evangeliu. Tady se mimo jiné ukázal statisticky signifikantní výsledek na zvolené hladině významnosti, že přehláska je častěji zaznamenána v koncovce genitivu plurálu *-óv* než v kmenotvorné příponě *-ova/-ová-*, v příponě *-ov-* přivlastňovacích adjektiv a v koncovce *-ovi*.

Kyas pak (tamtéž) podobně zařazuje do příkladů tvarů s přehláskou přivlastňovací adjektiva a jiná adjektiva, srov. např. *do domu hrnčieřeva* Jr 18,2; 18,3, *tovařiši zlodějěví* Iz 1,23. V Lukášově evangeliu je však poměr nepřehlasovaných a přehlasovaných tvarů v odpovídajících typech adjektiv 14 : 3 a 2 : 1, v knize Izaiáš je poměr v alomorfu přípony přivlastňovacích adjektiv *-ov-* 5 : 2 a jenom v příponě *-ov-* jiných typů adjektiv jsou přehlasované podoby v poměru 8 : 6. U těchto adjektivních přípon *-ov-* se na zvolené hladině významnosti ukázalo, že se zde přehlasované podoby vyskytují statisticky signifikantně častěji než v kmenotvorných příponách *-ova/-ová-*.

9 Závěr

V naší diplomové práci jsme popsali promítnutí probíhajících hláskoslovných změn do grafiky Bible drážďanské a prozkoumali jsme některé faktory, které mohly ovlivnit distribuci původních a nástupnických podob sledovaných změn. Pro naši analýzu jsme vybrali tři hláskoslovné změny 14. století: diftongizaci $ó > uo$ ($o > uo$) a dvě staročeské přehlásky $'u > i$ ($'ú > i$) a $'o > ě$ ($'ó > ie$) a prozkoumali je na základě vyexcerpovaného materiálu Lukášova evangelia a knihy Izaiáš. Největší počet dokladů (611 v Lukášově evangeliu a 460 v knize Izaiáš) jsme získali při výzkumu druhé staročeské přehlásky $'u > i$ ($'ú > i$) v krátkých a dlouhých slabikách. Ukázalo se, že v obou vzorcích je až na tři slova v Lukášově evangeliu provedena a že je provedena i v slovesných prezentních tvarech vzoru *kupovati* (v Lukášově evangeliu 12krát, v knize Izaiáš 36krát z 41 dokladů). Takzvaná třetí staročeská přehláska $'o > ě$ ($'ó > ie$) sice ukázala vyšší variabilitu původních a nástupnických podob, ale její výzkum byl poněkud poznamenán nevelkým počtem dokladů (v Lukášově evangeliu dosáhl počet možných pozic přehlásky $'o > ě$ 105, v knize Izaiáš 56; v Lukášově evangeliu byl počet možných pozic přehlásky $'ó > ie$ 34, v knize Izaiáš 7). Diftongizace $ó > uo$ měla dostatečný počet dokladů (v Lukášově evangeliu 315, v knize Izaiáš 245). Co se týče diftongizace na místě krátkého *o*, ukázalo se, že v obou biblických knihách šlo v naprosté většině případů o diftongizaci původního *o* zdloženého po neslabičných předložkách, tedy o diftongizaci $ó > uo$.

Pokud jde o stanovenou výchozí hypotézu (srov. kapitola 4.5), potvrdili jsme ji pouze u diftongizace $ó > uo$. Výsledky naše analýzy pak vypadají takto:

Co se týče diftongizace $ó > uo$, jako statisticky signifikantní zjištění jsme potvrdili, že v záznamu diftongizace $ó > uo$ jedním písařem v těchto dvou biblických knihách se odráží starší a mladší hláskoslovný stav příslušníků různých překladatelských skupin (případně raných opisovačů). U staročeské přehlásky $'u > i$ ($'ú > i$) se hláskoslovný stav u obou překladatelských skupin neliší, změna je téměř ve všech případech provedena. Bylo by možné to vysvětlit rolí písaře, jenž zapsal oba sledované vzorky, případně dřívějšími opisovači jeho předloh, avšak to by neosvětlilo rozpor, proč u diftongizace $ó > uo$ zřetelné rozdíly zachyceny byly. Ani u staročeské přehlásky $'o > ě$ ($'ó > ie$) se starší a mladší hláskoslovný stav u jednotlivých překladatelských skupin nepotvrdil; kromě toho dokladů na přehlásku v dlouhé slabice se v knize Izaiáš nacházelo velmi malé množství.

V důsledku malého celkového počtu dokladů v obou zkoumaných vzorcích jsme bohužel neměli možnost usouvztažnit některé sledované faktory za účelem přesnějšího určení

jejich role. Spolehlivější výsledky by přinesla rozsáhlejší excerpce materiálu. Zjištění přesných poměrů a jejich vyhodnocení považujeme za hlavní přínos této práce, podařilo se nám tak zpřesnit některá dřívější málo určitá konstatování dosavadního bádání.

10 Seznam použité literatury a zdrojů

AGRESTI, Alan. *Categorical Data Analysis*. Second Edition. Hoboken: John Wiley, 2002.

BALHAR, Jan a Pavel JANČÁK. *Český jazykový atlas. Dodatky* [online]. Praha: Academia, 2011 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://cja.ujc.cas.cz/>.

BĚLIČ, Jaromír, Adolf KAMIŠ a Karel KUČERA. *Malý staročeský slovník* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

BLÁHA, Ondřej, Robert DITTMANN, Karel KOMÁREK, Daniel POLAKOVIČ a Lenka ULÍČNÁ. *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země*. Praha: Academia, 2015.

DITTMANN, Robert. Ke dvěma typům nepařížských čtení a překladatelskému postupu v mladším textu první redakce staročeského překladu Oktateuchu. *Bohemica X = Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica*, 2007, roč. 91, s. 75–90.

DOBROVSKÝ, Josef a Benjamin JEDLIČKA. *Dějiny české řeči a literatury: v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*. V Praze: nákladem Komise pro vydávání spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk v generální komisi nakladatelství Melantrich, 1936.

DOBROVSKÝ, Josef. Über den ersten Text der böhmischen Bibelübersetzung. *Abhandlungen der kön. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1798, roč. 3, s. 240–266.

DOBROVSKÝ, Josef. *Dějiny české řeči a literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1951.

Elektronický slovník staré češtiny [online]. Praha: Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. 2006–. Verze dat 1.1.8 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

ELIÁŠ, Jan. O. Písaři bible Leskovecké a gotická minuskule druhé poloviny 14. století. *Listy filologické*, 1971, roč. 94, č. 1, s. 51–63.

FREITINGER, Pavel. Bible české reformace. *Křesťanská revue*, 1987, roč. 54, č. 4, s. 81–86.

FUKOVÁ, Irena. Deverbativa se sufixy *-tva* a *-tba* ve vývojovém pohledu. *Nová čeština doma a ve světě*, 2018, č. 2, s. 7–13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: https://ncds.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/109/2018/11/Irena_Fukova_7-13_2.pdf.

GAUDEK, Tomáš. Několik poznámek k výzdobě nejstarších českých biblických překladů do češtiny. *Historie – Otázky – Problémy*, 2013, roč. 5, č. 2, s. 27–38.

GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého* [online]. Díl I, Hláskosloví. 2., doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/literatura/edice/2a100be0-d058-486c-8e27-63801cdfda22/plny-text/s-aparatem/folio/I>.

GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého* [online]. Díl III, Tvarosloví. 3. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/literatura/edice/9e9f5956-ec3e-425f-9245-3f737cf39a97/plny-text/s-aparatem/folio/I>.

GEBAUER, Jan. *Příspěvky k historii českého pravopisu a výslovnosti staročeské*. Praha: [s.n.], 1872.

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský*, I–II [online]. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903 a 1916; Praha: Academia, 1970 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

GraphPad [statistická kalkulačka] [online]. [cit. 2019-04-13]. Dostupné z: <https://www.graphpad.com/quickcalcs/contingency1/>.

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Staročeský slovník: úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha: Academia, 1968.

HOMOLKOVÁ, Milada a Kateřina VOLEKOVÁ. Staročeské biblické prology: argumenta k listům sv. Pavla. *Listy filologické*, 2016, roč. 139, č. 1–2, s. 91–120.

JIREČEK, Josef. K rozboru staročeského překladu starého zákona. *Časopis Musea Království českého*, 1872, roč. 46, s. 385–401.

JIREČEK, Josef. Rozbor prvotního českého překladu starého zákona. *Časopis Musea Království českého*, 1864, roč. 38, s. 136–177, 288–301, 371–398.

KOMÁREK, Karel. *Osobní jména v českých biblích*. Olomouc: Votobia, 2000.

KOMÁREK, Miroslav a Ondřej BLÁHA. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.

KOMÁREK, Miroslav. *Historická mluvnice česká*. I, Hláskosloví. Vyd. 3. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.

KOMÁREK, Miroslav. *Studie z diachronní lingvistiky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.

KOSEK, Pavel, Radek ČECH, Olga NAVRÁTILOVÁ a Ján MAČUTEK. On the Development of Old Czech (En)clitics. *Glottometrics*, 2018, roč. 40, č. 1, s. 51–62.

KOSEK, Pavel. Development of Word Order of Preterite Auxiliary Clitics in Old Czech Bibles. In: ZIKOVÁ, Markéta, Pavel CAHA a Mojmir DOČEKAL (eds.): *Slavic Languages in the Perspective of Formal Grammar: Proceedings of FDSL 10.5, Brno 2014*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015, s. 177–198.

KOSEK, Pavel. Vývoj slovosledu kondicionálového auxiliáru ve starších českých biblích. *Časopis pro moderní filologii*, 2015, roč. 97, č. 1, s. 58–69.

KOSEK, Pavel. *Historická mluvnice češtiny – překlenovací seminář*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

KREISINGEROVÁ, Hana a Markéta PYTLÍKOVÁ. Nejstarší český biblický překlad jako pramen poznání historické češtiny. In: ČMEJRKOVÁ, Světlá, Jana HOFFMANNOVÁ a Jana KLÍMOVÁ (eds.): *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, 2012, s. 143–147.

KREISINGEROVÁ, Hana. Proměny biblického textu (některá specifika II. biblické redakce na pozadí pozdějších biblických překladů). In: MÚCSKOVÁ, Gabriela (eds.): *Varia. XX. Zborník plných príspevkov z 20. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, 2012, s. 346–356.

KŮREČKOVÁ, Zuzana. *Jazykový rozbor Života svaté Kateřiny a Legendy o svatém Prokopu*. Brno: FF MU, 2008 [nepublikovaná bakalářská diplomová práce].

KYAS, Vladimír a Jaroslava PEČÍRKOVÁ. Die Dresdner oder Leskowetz-Bibel. In: ROTHE, Hans a Friedrich SCHOLZ (ed.): *Die alttschechische Dresdener Bibel*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1993, s. 385–409.

KYAS, Vladimír, Věra KYASOVÁ a Jaroslava PEČÍRKOVÁ. *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století*. Sv. 4., Tobíáš-Sirachovec. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1996.

KYAS, Vladimír. Dobrovského třídění českých biblických rukopisů ve světle pramenů. In: HAVRÁNEK, Bohuslav a Julius DOLANSKÝ (eds.): *Josef Dobrovský: 1753–1953: sborník studií k dvoustému výročí narození*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 227–300.

KYAS, Vladimír. Návrh na vydání staročeské bible. *Listy filologické*, 1969, roč. 92, č. 4, s. 332–339.

KYAS, Vladimír. Staročeská povídka o Tobíášovi. *Listy filologické*, 1968, roč. 92, č. 1, s. 62–72.

KYAS, Vladimír [a kol.]. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha – Řím: Vyšehrad – Křesťanská akademie, 1997.

KYAS, Vladimír. *První český překlad bible*. Praha: Academia, 1971.

KYAS, Vladimír. *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století*. Sv. 1., Evangelia. Praha: Academia, 1981.

KYAS, Vladimír. *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století (s částmi Bible litoměřicko-třeboňské)*. Sv. 2., Epištoly, Skutky apoštolů. Apokalypsa. Praha: Academia, 1985.

KYAS, Vladimír. *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století*. Sv. 3., Genesis–Esdráš. Praha: Academia, 1988.

KYSELÁKOVÁ, Jana. *Aorist ve staročeské bibli*. Brno: FF MU, 2013 [nepublikovaná bakalářská diplomová práce].

LAMPRECHT, Arnošt, Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

LAMPRECHT, Arnošt. K depalatalizaci v staré češtině. *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, č. 2, s. 154–159.

LAMPRECHT, Arnošt. Nový pohled na měkkostní korelaci ve staré češtině. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, řada jazykovědná*, 1964, roč. 13, č. A12, s. [97]–103.

LAMPRECHT, Arnošt. *Vývoj fonologického systému českého jazyka*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1966.

LIGHT, Laura. The Thirteenth Century and the Paris Bible. In: MARSDEN, Richard a E. Ann MATTER (ed.): *The New Cambridge History of the Bible*. Volume 2, From 600 to 1450. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 380–391.

Microsoft Excel 2007: statistické funkce COUNTIF a COUNTIFS.

NAVRÁTILOVÁ, Olga. *Slovosled nominální skupiny v Bibli drážďanské a Bibli olomoucké*. Brno: FF MU, 2010 [nepublikovaná magisterská diplomová práce].

NAVRÁTILOVÁ, Olga. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Brno: FF MU, 2016 [nepublikovaná disertační práce].

NAVRÁTILOVÁ, Olga. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018.

OPTÁT, Beneš a Ondřej KOUPIL (eds.). *Gramatika česká (1533)*. Praha: Akropolis, 2019.

PACNEROVÁ, Ludmila. *Česká bible Hlaholská (bible Vyšebrodská)*. Praha: Slovanský ústav, 2000.

Panetcalc [kalkulačka procent] [online]. [cit. 2019-04-13]. Dostupné z: <https://planetcalc.ru/1321/>.

PEČÍRKOVÁ, Jaroslava a kol. *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká: s částmi Proroků rožmberských a Bible litoměřicko-třeboňské: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století*. Praha: Academia, 2009.

PEČÍRKOVÁ, Jaroslava, Hana KREISINGEROVÁ a Markéta PYTLÍKOVÁ. Interpunkce a členění textu v staročeských biblických rukopisech. In: ČORNEJOVÁ, Michaela, Lucie RYCHNOVSKÁ a Jana ZEMANOVÁ (eds.): *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902): sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902), 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika = History of Czech Orthography (up to 1902): proceedings of the international conference History of Czech Orthography (up to 1902), 23.–25. September 2010, Brno, Czech Republic*. Brno: Host, 2010, s. 167–187.

PEČÍRKOVÁ, Jaroslava. Historie vydání nejstaršího českého překladu bible. *Studie o rukopisech*, 2011, roč. 41, s. 259–278.

PLESKALOVÁ, Jana. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: Masarykova univerzita, 2003.

PORÁK, Jaroslav. *Humanistická čeština: hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

PYTLÍKOVÁ, Markéta. Průzkum paralelních dvojjazyčných textů v otázce určení autorství staročeského překladu. In: *Lingvistika Praha 2014* [online]. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014 [cit. 2019-04-14]. Dostupné z: <http://lingvistikapraha.ff.cuni.cz/node/208>.

PYTLÍKOVÁ, Markéta. Specifika prvního staročeského překladu Knih prorockých a Knih makabejských. In: KOVÁČOVÁ, Viera (eds.): *Varia 17. Zborník materiálov z 17. kolokvia mladých jazykovedcov*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2010, s. 400–411.

PYTLÍKOVÁ, Markéta. Zdroj výkladových vysvětlivek v nejstarší české bibli. *Historie – Otázky – Problémy*, 2013, roč. 5, č. 2, s. 119–129.

PYTLÍKOVÁ, Markéta. *Průzkum překladové a překladatelské stránky první redakce staročeského biblického překladu*. Olomouc: FF UP, 2012 [nepublikovaná disertační práce].

REJZEK, Jiří. Ještě k fonetickým vlivům staré němčiny na starou češtinu. *Bohemistika*, 2003, č. 3, s. 251–264.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 2., nezměněn. vyd. Voznice: Leda, 2012.

ROZHKOVA, Anastasia. *Analýza hláskoslovné změny ó>uo (o>uo) v Bibli drážďanské*. Praha: FF UK, 2018 [rukopis nepublikované seminární práce].

SICHÁLEK, Jakub. European Background: Czech Translations. In: SOLOPOVA, Elizabeth (ed.): *The Wycliffite Bible. Origin, History and Interpretation*. Leiden – Boston: Brill, 2017, s. 66–84.

SPUNAR, Pavel. Česká *devotio moderna* – fikce a skutečnost. *Listy filologické*, 2004, roč. 127, č. 3–4, s. 356–370.

SPUNAR, Pavel. První staročeský překlad bible v kulturním kontextu 14. století. *Religio*, 1994, roč. 1, č. 1, s. 39–45.

Staročeská textová banka [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Verze dat 1.1.4 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>.

Staročeský slovník. [Seš.] 1–26 [online]. Praha: Academia, 1968–2008 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

STEJSKAL, Karel. Die älteste tschechische Bibelhandschrift in kunsthistorischer Sicht. In: ROTHE, Hans a Friedrich SCHOLZ (eds.): *Die alttschechische Dresdener Bibel*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1993, s. 411–425.

SYNKOVÁ, Pavlína. *Popis staročeské apelativní deklinace: (se zřetelem k automatické morfologické analýze textů Staročeské textové banky)*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017.

ŠLOSAR, Dušan. Čeština 14. století. In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017 [cit. 2019-04-13]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ČEŠTINA 14. STOLETÍ>.

ŠLOSAR, Dušan. Hláskosloví staré češtiny alternativně? In: SYMANZIK, Bernhard (ed.): *Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag: Teilband II*. Berlin: Lit Verlag, 2006, s. 649–653.

ŠMILAUER, Vladimír. Staročeská přehláska *o > ě*. *Časopis pro moderní filologii*, 1950, roč. 33, s. 57.

TRÁVNÍČEK, František. *Historická mluvnice československá: úvod, hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Melantrich, 1935.

TRÁVNÍČEK, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*. Brno: Filosofická fakulta Masarykovy university v Brně, 1926.

VAŠICA, Josef. [výpisky z nezvěstné studie Josefa Vraštila o Bibli drážďanské]. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

VEČERKA, Radoslav. *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

VINTR, Josef. Bible (staroslověnský překlad, české překlady). In: OPELÍK, Jiří, Vladimír FORST a Luboš MERHAUT (eds.): *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008, s. 1882–1887.

- VINTR, Josef. Depalatalizace staročeských vokálů. *Slavia*, 1992, roč. 61, č. 4, s. 441–446.
- VINTR, Josef. Die alttschechischen Diphthongierungen und Monophthongierungen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 1978, roč. 24, s. 262–277.
- VINTR, Josef. *Das Tschechische: Hauptzüge seiner Sprachstruktur in Gegenwart und Geschichte*. München: Verlag Otto Sagner, 2001.
- VINTR, Josef. *Die ältesten tschechischen Evangeliare: Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion*. München: Otto Sagner, 1977.
- Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2018. Verze dat 1.1.4 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- VOLEKOVÁ, Kateřina. Jan Hus a česká bible. In: SMRČKA, Jakub a Zdeněk VYBÍRAL (eds.): *Jan Hus 1415 a 600 let poté: VII. mezinárodní husitologické sympozium: Tábor 23.–25. června 2015*. Tábor: Husitské muzeum v Táboře, 2015, s. 179–190.
- VOLEKOVÁ, Kateřina a Andrea SVOBODOVÁ (eds.). *Staročeské biblické předmluvy*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2019.
- VOLÍN, Jan. *Statistické metody ve fonetickém výzkumu*. Praha: EPOCH, 2007.
- ZDEŇKOVÁ, Jana. *Užití aoristu, imperfekta a perfekta v česky psané próze poloviny 14. století*. Praha: FF UK, 2011 [nepublikovaná magisterská diplomová práce].
- ZEZULOVÁ, Kateřina. *Jazykový rozbor staročeské památky Desatero kázanie božie*. Brno: FF MU, 2008 [nepublikovaná bakalářská diplomová práce].

11 Příloha

Příloha 1 – doklady na $ó > uo$ (Lukášovo evangelium a kniha Izaiáš)

Příloha 2 – doklady na $ó > uo$ po neslabičných předložkách a doklady na $o > uo$ (Lukášovo evangelium a kniha Izaiáš)

Příloha 3 – doklady na $'u > i$ a $'ú > í$ (Lukášovo evangelium a kniha Izaiáš)

Příloha 4 – doklady na $'o > ě$ a $'ó > ie$ (Lukášovo evangelium a kniha Izaiáš)

Příloha 5 – doklady na analogické uo a $ó$ po samohláskách (Lukášovo evangelium a kniha Izaiáš)